

**Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Балалардың құқықтарын қорғау комитеті
«Өркен» балалардың әл-ауқатын арттыру Ұлттық ғылыми-
практикалық институты» КеАҚ**

**«СУИЦИДТІҢ, ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ, БУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН
АЛУ ЖӨНІНДЕГІ КЕШЕНДІ БАҒДАРЛАМАНЫ ӘЗІРЛЕУ ҮШІН
БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНІҢ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН
ЗЕРТТЕУ»
АНАЛИТИКАЛЫҚ АНЫҚТАМА**

Алматы, 2025

Мазмұны

1. **Кіріспе**
 - 1.1 Зерттеу әдіснамасы
2. **Зерттеудің негізгі бағыттары**
 - 2.1 Аймақтардағы оқушылармен, ата-аналармен, педагогтармен және психологтармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттарды талдау**
 - 2.1.1 Оқушылармен жүргізілген тереңдетілген сұхбат нәтижелері (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг)
 - 2.1.2 Ата-аналармен жүргізілген тереңдетілген сұхбат нәтижелері (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг)
 - 2.1.3 Педагогтармен жүргізілген тереңдетілген сұхбат нәтижелері (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг)
 - 2.1.4 Педагог-психологтармен жүргізілген тереңдетілген сұхбат нәтижелері (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг)
 - 2.2 И. Баеваның «Психологиялық тұрғыдан қауіпсіз білім беру ортасы» әдістемесі бойынша ата-аналар, оқушылар және педагогтар арасында жүргізілген сауалнама талдауы
3. **Негізгі қорытындылар мен ұсыныстар**
4. **Қосымшалар**
 - 4.1 Сұхбат жүргізу жөніндегі нұсқаулықтар
 - 4.2 Есеп беру нысандары
 - 4.3 Аймақтардан келіп түскен сканерленген есептер

Кіріспе

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі – білім алушылардың психологиялық қауіпсіздігін және амандығын қамтамасыз ету. Балалар мен жасөспірімдер арасында эмоционалды тұрақсыздықтың артуы, деструктивті мінез-құлық жағдайларының, соның ішінде суицидтік әрекеттердің, зорлық-зомбылық пен буллингтің жиілеуі, жүйелі ведомствоаралық іске асыруға бағытталған кешенді профилактикалық бағдарламаларды әзірлеудің өзектілігін күшейтеді.

Мұндай бағдарламалардың тиімділігі олардың білім беру процесінің қатысушыларының **шынайы күтулеріне, қабылдауына және практикалық қажеттіліктеріне сүйенуіне** тікелей байланысты.

Мақсатты топтардың — оқушылардың, ата-аналардың, педагогтардың және мамандардың пікірін жеткіліксіз ескеру суицидтің алдын алу, зорлық-зомбылық пен буллингтің профилактикасы сияқты бастамаларды формалды немесе шектеулі қабылдауға әкеледі және олардың тәжірибедегі әсерін әрі тұрақтылығын төмендетеді.

Осыған байланысты мектеп ортасының негізгі қатысушыларының суицидтің, зорлық-зомбылық пен буллингтің алдын алу мәселелеріне қатысты **терең көзқарастарын, кедергілері мен артықшылықтарын** анықтауға бағытталған социологиялық зерттеу жүргізу қажет деп саналады. Бұл зерттеу түрлі мақсатты топтардың күткен үміттеріне **қазіргі профилактикалық жұмыс форматтарының қаншалықты сәйкес келетінін**, қандай жағдайлардың қолдаушы ретінде, ал қайсысының дер кезінде әрекет ету мен көмек алуға кедергі ретінде қабылданатынын сапалы деңгейде талдауға мүмкіндік береді.

Алынған деректер әзірленіп жатқан Кешенді бағдарламаның мазмұнын сараптамалық тұрғыдан бағалау, бейімдеу және нақтылау үшін негіз қалыптастырады, оның шынайылығын, нысаналы бағыттылығын және көпдеңгейлі қолданылуын қамтамасыз етеді.

1.1 Зерттеу әдістемесі

Мақсаты мен міндеттері

Зерттеудің мақсаты – суицидтің, зорлық-зомбылық пен буллингтің алдын алуға арналған кешенді бағдарламадан ата-аналардың, педагогтардың, оқушылардың және педагог-психологтардың күтулерін жан-жақты анықтау.

Зерттеу бағытталған:

Қазақстанның 50 мектебіндегі психологиялық тұрғыдан қауіпсіз білім беру ортасының шынайы жағдайын айқындауға;

қатысушылардың мектеп ортасындағы эмоциялық қауіптер, зорлық-зомбылық пен буллинг факторлары туралы хабардарлық деңгейін анықтауға;

- көмек сұрауға кедергі болатын және білім беру жүйесімен тиімді өзара әрекеттесуге ықпал ететін немесе кедергі жасайтын факторларды зерттеуге;

- қолдау көрсетудің қалаулы түрлерін (тренингтер, кеңестер, жадынамалар, ойындар және т.б.) және дағдарыстық жағдайларда мектептің әрекет ету тәсілдерін нақтылауға;

- мектеп, ата-ана және оқушылар арасындағы психологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі серіктестікке дайындық деңгейін талдауға;

- әр мақсатты топтың қабылдауы мен қажеттіліктеріндегі айырмашылықтарды ескере отырып, бағдарламаның мазмұны, форматы мен іске асыру шарттары бойынша нақты ұсыныстар алуға.

Зерттеу міндеттері:

1. **Ата-аналардың, педагогтардың және оқушылардың** эмоционалдық жайсыздық белгілері, суицид, зорлық-зомбылық пен буллинг қауіптері туралы мектеп және отбасы ортасындағы **хабардарлық деңгейін бағалау.**

2. Әр мақсатты топта эмоциялық немесе физикалық зорлық-зомбылық жағдайында қолдау сұрауға байланысты **кедергілер мен ынталандырушы факторларды зерттеу.**

3. **Профилактикалық бағдарлама аясындағы жұмыс форматтарына** (жеке кеңес, тренинг, топтық сабақтар, ақпараттық материалдар және т.б.) **қатысты қалауларды анықтау.**

4. **Бағдарламаға қатысудан күтілетін нәтижелерді әр топ тұрғысынан талдау:** олардың пікірінше, бағдарламаға не маңызды, пайдалы және қажет деп қосылуы тиіс.

5. Психологиялық қауіпсіздік мәселелерінде мектеп, отбасы және оқушы арасындағы **өзара іс-қимыл мен серіктестікке дайындық деңгейін бағалау.**

6. **Белгіленген қажеттіліктер мен күтулерді бағдарламаның қолданыстағы тұжырымдамасымен салыстырып, оны жетілдіру бағыттарын айқындау.**

7. Бағдарламаға енгізу үшін қатысушылардан пішімдер, тақырыптар және іске асыру шарттары бойынша **нақты ұсыныстар мен идеялар жинау.**

Зерттеуде деректерді жинау мен талдаудың сандық және сапалық әдістері қолданылды.

И.А. Баеваның «Психологиялық тұрғыдан қауіпсіз білім беру ортасы» әдістемесі бойынша жүргізілген сауалнама қауіпсіздік сезімі, психологиялық жайлылық деңгейі және білім беру ортасына қанағаттану сияқты негізгі көрсеткіштерге сандық баға беруге мүмкіндік берді, сонымен қатар әрі қарай зерттеуді және мақсатты профилактикалық жұмысты қажет ететін жасырын проблемалық аймақтарды анықтады.

Сандық және сапалық әдістердің үйлесуі білім беру ортасының ағымдағы жағдайын және оның қатысушыларының күтулерін көпқырлы тұрғыдан түсінуге жағдай жасады.

Сапалық зерттеу әдісі ретінде — тереңдетілген сұхбаттар қолданылды.

Тереңдетілген сұхбат — бұл зерттелетін тақырып бойынша респонденттің толық, субъективті пікірлерін, бағалауларын және сезімдерін алу мақсатында қолданылатын сапалық деректер жинау әдісі. Сандық әдістерден айырмашылығы, терең сұхбаттар әлеуметтік құбылыстың «ішкі жағына үңілуге», адамдардың уәждері мен көзқарастарын, сондай-ақ олардың мінез-құлқының контекстін түсінуге мүмкіндік береді.

Тереңдетілген сұхбаттардың әлеуметтанулық зерттеулердегі рөлі:

1. Жасырын мағыналар мен уәждерді анықтау. Адамдар не ойлайтынын ғана емес, неге солай ойлайтынын немесе әрекет ететінін түсінуге мүмкіндік береді.

2. Контексті терең түсіну. Әлеуметтік нормалар, құндылықтар және жеке тәжірибенің респонденттің көзқарасына қалай әсер ететінін ашуға көмектеседі.

3. Күтпеген тақырыптар мен гипотезаларды табу. Сұхбат барысында бастапқыда зерттеу жоспарына енбеген маңызды аспектілер ашылуы мүмкін.

4. Сандық деректерді толықтыру және түсіндіру. Терең сұхбаттар көбінесе аралас әдістерде (mixed methods) статистикалық нәтижелерді түсіндіру және оларға өмірлік контекст беру үшін қолданылады.

5. Мақсатты аудиторияның дауысы.

Әсіресе осал, көзге көрінбейтін немесе қоғамдық дискурста аз қамтылған топтарды (мысалы, жасөспірімдер, дағдарыстағы отбасылар) зерттегенде маңызды.

Фокус-топтардың құндылығы — зерттеуші өз сұрағын соңғы бенефициардың көзімен көре алады. Дәл фокус-топтарда түрлі көзқарастар мен ұстанымдар түрінде сапалы ақпарат алуға, сондай-ақ өнімді жақсарту бойынша сапалы кері байланыс пен ұсыныстар жинауға болады.

Зерттеуге педагогтар, ата-аналар, психологтар, мектеп директорлары, тәрбие және оқу ісі жөніндегі орынбасарлар қатысады. Зерттеу пәні ретінде сұхбаттасушылардың пікірлері, пайымдаулары, бағалаулары мен өмірлік оқиғалары қарастырылады.

Тереңдетілген сұхбаттарды ұйымдастыру және өткізу үшін «Өркен» БИҰҒПИ КеАҚ тарапынан келесі материалдар әзірленді:

- Нұсқаулықтар;
- Өз-өзіне қол жұмсаудың, зорлық-зомбылықтың және буллингтің алдын

алу тақырыптары бойынша сұрақ блоктары енгізілген, әрбір мақсатты аудиторияға арналған тереңдетілген сұхбат жүргізу модераторларына арналған нұсқаулықтар.

- Есеп беру формасы.
- Тереңдетілген сұхбатқа қатысушыларды іріктеу талаптары.

Тереңдетілген сұхбаттар барысында шынайы және алуан түрлі сапалы деректер алу үшін квоталық іріктеу әдісі қолданылуы тиіс. Іріктеудің негізгі параметрлері мыналар:

- географиялық орналасу,
- жынысы (гендер),
- жасы,
- қарым-қатынас тілі.

Қатысушыларды іріктеу белгіленген квоталар шегінде **кездейсоқ** жүргізілуі керек. «Қар домалақ» әдісін (қазіргі қатысушылар келесі қатысушыларды ұсынатын әдіс) қолдануға болмайды, өйткені ол іріктеуді бұрмалап, пікірлердің алуан түрлілігін азайтады.

Айта кету керек, бұл зерттеудің мақсаты — контексті, тәжірибені және пікірлерді терең түсіну, ал статистикалық тұрғыдан репрезентативті деректер алу емес. Сондықтан ықтималдыққа негізделген іріктеу талап етілмейді, және нәтижелерді бүкіл халыққа таратуға болмайды.

Қатысушыларды іріктеу критерийлері:

Қатысушылардың бір-бірімен таныс болмауы. Мүмкіндігінше, сұхбатқа бір-бірімен таныс емес адамдар қатысуы керек, бұл жеке байланыстардың жауаптарға және коммуникация динамикасына әсерін азайтады.

Соңғы 6 ай ішінде фокус-топтарға қатыспаған болуы.

Бұл «кәсіби респонденттерді» (жауаптары дайын немесе зерттеушінің күткеніне бағытталған адамдарды) болдырмау үшін қажет.

Зерттеу және жарнама саласымен кәсіби байланысының болмауы.

Маркетинг, әлеуметтану, жарнама және PR саласының мамандары қатысуға жіберілмейді, өйткені олардың хабардарлығы сұрақтарды қабылдауға әсер етіп, сұхбат динамикасын өзгертуі немесе басқа қатысушылардың табиғи реакцияларын бұрмалауы мүмкін.

Зерттеу ұйымдастырушыларымен жақын байланысының болмауы.

Тапсырыс берушінің немесе ұйымдастырушылардың туыстары, достары, әріптестері қатысуға жіберілмейді, бұл субъективтілікті және инсайдерлік ақпараттың таралу қаупін болдырмау үшін қажет.

Модератормен таныс болмауы.

Қатысушылардың модератормен бұрыннан байланысы болмауы маңызды (мысалы, оқушы–мұғалім, бағынышты–басшы), себебі бұл ашықтыққа және қарым-қатынас формасына әсер етуі мүмкін.

«Типтік» өкілдерді, яғни сарапшыларды емес, іріктеу.

Топқа мақсатты санаттың орташа өкілдері алынады, пікір көшбасшылары немесе сарапшылар емес. Бұл күнделікті тәжірибені және қабылдауды көрсететін ақпарат алуға, ал арнайы мамандандырылған пікірлерден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Фокус-топтарды өткізу

Фокус-топтар Қазақстанның барлық өңірлерінде өткізілді. Әр топқа 8–12 адам қатысады. Талқылау үшін ең оңтайлысы – 8–10 адам, алайда кейде қатысушылардың бір бөлігі келмей қалуы мүмкін.

Фокус-топ өткізу шарттары

Фокус-топтарды оффлайн форматта өткізу ұсынылады, бірақ қазіргі кезде онлайн-форматтар да жиі қолданылады. Дегенмен, онлайн-сессия кезінде қатысушылардың талқылауға толық зейін қойып отырғанына кепілдік жоқ, сонымен қатар қосымша «кедергілер» болуы ықтимал (мысалы, жанында бөгде адамдардың болуы), бұл пікірлерге әсер етуі мүмкін.

Құралдар құрылымы

Фокус-топтар жартылай стандартталған гайд негізінде жүргізіледі. Гайдта 3 негізгі тақырып қамтылған:

1. Өзін-өзі өлтірудің алдын алу
2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу
3. Буллингтің алдын алу

Гайд — бұл ашық және жанама сұрақтардан тұратын, блоктарға бөлінген, логикалық тұрғыдан бірізді тақырыптар жиынтығы.

Есеп формасы және тереңдетілген сұхбатты өңдеу

Онлайн форматта өткізілген жағдайда деректерді дайындау:

- Транскрибация — аудио немесе бейнежазбаларды мәтінге айналдыру.
- Қолмен немесе автоматтандырылған сервистер арқылы жасалады.
- Интонацияларды, паузаларды, эмоционалды реакцияларды сақтау маңызды (мысалы: «ұзақ пауза», «күледі», «дауысын көтереді»).
- Міндетті түрде дербестендіруді алып тастау: есімдер, қызмет атаулары және т.б. өзгертіледі.
- Анонимизация: мәтінде қатысушыларды анықтайтын мәліметтер болмауы тиіс.

Кодтау

Код — бұл айтылымның белгілі бір бөлігіне қатысты негізгі ұғым немесе тақырып.

- Алдымен алдын ала категориялар құрылады (интервью гайдын немесе зерттеу мақсатын негізге ала отырып).
- Мысалдар:
 - «Көмекке жүгінуден қорқу»;
 - «Психологқа сенім»;
 - «Күтілетін профилактика форматтары»;
 - «Ата-анамен өзара әрекеттесудегі кедергілер»;

Содан кейін әр мәтін қаралып, жекелеген айтылымдар бір немесе бірнеше кодпен белгіленеді.

Талдау және интерпретация

Бұл кезеңде жиналған деректерден мағыналық қорытындылар шығарылады:

- Қайталанатын тақырыптар анықталады: қатысушылар ең жиі нені атап өтті?
- Топтар салыстырылады: ата-аналар мен педагогтардың көзқарастары немен ерекшеленеді?

- Қайшылықтар мен ерекшеліктер белгіленеді: бұл біржақты пайымдаудан қашуға көмектеседі.
- Анонимді дәйексөздер қорытындыларды иллюстрациялау үшін қолданылады.

Қорытындылау және нәтижелерді ұсыну

Нәтижелер келесідей ресімделеді:

- Тақырыптық блоктар бойынша (мысалы, суицид, зорлық-зомбылық, буллинг мәселелері бөлек);
- Мақсатты топтар бойынша (оқушылар, ата-аналар, педагогтар, психологтар);
- Санаттың мәнін ашатын типтік дәйексөздерді қосу арқылы;
- Қорытынды мен ұсыныстармен (бағдарламаға не енгізу, неге назар аудару керек).

Маңызды қағидаттар

- Өндеу барысында эмпатия мен аналитикалық ойлау қажет.
- Мақсат — бір адамның пікірін емес, құрылымдық қабылдау үлгілерін анықтау.
- Бұл статистика емес — пайыздар қолданылмайды, бастысы — мағыналық тереңдік.

Есеп формасы

1. Негізгі ақпарат

- Өткізу күні
- Өткізілген жері (қала / өңір)
- Формат (оффлайн / онлайн)
- Мақсатты топ (оқушылар / ата-аналар / педагогтар / психологтар)
- Қатысушылар саны
- Модератор (Т.А.Ә.)

2. Топтың жалпы сипаттамасы

Кездесудің өту барысы туралы қысқаша сипаттама: белсенділік, қатысу деңгейі, атмосфера, қиындықтар.

3. Блоктар бойынша негізгі тақырыптар мен реакциялар

Суицидтің алдын алу

- Қатысушылар қандай қиындықтар мен қауіптерді атап өтті?
- Қай ересектер «қауіпсіз» деп саналады?
- Алдын алу бойынша қандай ұсыныстар айтылды?

Зорлық-зомбылық

- Қатысушылар зорлықты қалай түсіндіреді?
- Олар мектеп және отбасы ортасында қандай зорлық түрлерін байқады?
- Қандай алдын алу шараларын тиімді деп есептейді?
- Қатысушылар өздерін қауіпсіз сезіне ме (үйде, мектепте)?
- Бұл тақырыпты қаншалықты ашық талқылайды?
- Не жақсарту ұсынылады?

Буллинг

- Жеке тәжірибе немесе бақылаулар бар ма?
- Қатысушылардың пікірінше, кім араласуы керек?
- Ұсынылған алдын алу түрлері қандай?

4. Дәйексөздер

Мысалдар (анонимді түрде):

«Мен балада бірнәрсе дұрыс еместігін көремін, бірақ араласуға қорқамын – бәлкім, зиян келтірермін» (педагог, 42 жаста, оңтүстік өңір)

5. Бағдарламаға енгізу үшін қатысушылардың негізгі ұсыныстары:

- Бастауыш сыныптардан бастап балалармен «сезімдер туралы әңгімелерді» тұрақты өткізу.
- Жасөспірімдер үшін анонимді жүгіну арналары құру.
- Ата-аналарды диалогқа дайындау үшін бейнематериалдар, жадынамалар, тікелей кездесулер ұйымдастыру.
- Педагогтарды деструктивті мінез-құлық белгілерін анықтауға үйрету.

6. Модератордың жалпы қорытындылары (рефлексия)

Сізді не таңғалдырды, жиі қайталанған не болды, қандай ерекше пікірлер айтылды?

Негізгі зерттеу бағыттары

2.1 Өңірлердегі оқушылармен, ата-аналармен, педагогтармен және психологтармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Сандық деректер

№	Өңір	Оқушылар	Ата-аналар	Педагогтар	Психологтар + әлеуметтік педагогтар	Барлығы
1	Астана	15	15	15	15	60
2	Алматы	15	15	10	26	66
3	Шымкент	23	24	24	11	82
4	ШҚО	30	30	30	30	120
5	СҚО	25	10	11	20	66
6	Абай	8	8	9	9	34
7	Қостанай	12	13	10	14	49
8	Түркістан	24	20	21	20	85
9	Ақмола облысы	25	25	30	50	130
10	Ақтөбе облысы	25	25	50	25	125
11	Алматы облысы	25	25	25	50	125
12	Атырау	25	25	25	50	125
13	Жамбыл	25	26	26	52	129
14	Жетісу	22	15	18	23	78
15	БҚО	25	25	36	50	136

№	Өңір	Оқушылар	Ата-аналар	Педагогтар	Психологтар + әлеуметтік педагогтар	Барлығы
16	Қарағанды облысы	25	21	36	18	100
17	Қызылорда облысы	25	25	25	50	125
18	Маңғыстау облысы	15	25	25	50	115
19	Павлодар облысы	25	25	25	50	125
20	Ұлытау облысы	25	25	25	50	125
	Жиыны:					2000

2.1.1 Оқушылармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттардың нәтижелері (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг)

Сұхбаттар 12–17 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында өткізілді. Аймақтарда өткен кездесулер жоғары қатысушылықпен және белсенді өзара әрекетпен ерекшеленді. Оқушылар талқыланған тақырыптарға үлкен қызығушылық танытып, бастама көтеріп, жеке тәжірибелерімен бөлісті. Кездесудің эмоционалды ахуалын жылы әрі сенімді деп сипаттауға болады — бұл ашық қарым-қатынас пен өзара қолдауға ықпал етті.

Жұмыс барысында жасөспірімдерге тән кейбір қиындықтар байқалды — мысалы, кейбір қатысушылардың бастапқыда тұйық болуы. Алайда, өзара әрекет дами келе, олардың көпшілігі ашылып, белсенді түрде процеске араласты.

Ашық пікір алмасу форматы балалардың ашылуына мүмкіндік берді. Оқушылар пікірталасқа белсене қатысты, сондай-ақ анонимді сауалнамаларды толтырды, бұл тек ашық айтылған пікірлерді ғана емес, жазбаша түрде білдірілген ұстанымдарды да қамтуға мүмкіндік берді. Мұндай аралас формат тиімділігін көрсетті: бастапқыда ыңғайсыздық сезінгендердің өзі кейінірек талқылауға қосыла алды. Топта сенімділік пен өзара құрмет біртіндеп қалыптасты. Бұл ресми жауаптар аясынан шығып, шынайы әңгімеге көшуге жағдай жасады. Оқушылар отбасындағы жанжалдар, буллинг, эмоционалдық тұрақсыздық, түсінілмей калудан қорқу сияқты күрделі тақырыптарды жасырмай, жеке оқиғаларымен, ой-толғамдарымен және күйзелістерімен бөлісті.

Ең құндысы — қатысушылар тек оқиғалармен бөлісіп қана қоймай, орын алған жағдайларды талдап, себеп-салдарын саралап, өз ұсыныстарын білдірді. Әңгіме барысында рефлексия, нақты мысалдар және өмірден алынған оқиғалар келтірілді — әрі жеке, әрі сырттай бақылаған. Топта эмпатия деңгейі

жоғары болды: қатысушылар бірін-бірі мұқият тыңдап, қолдау білдіріп отырды.

Кейбір жасөспірімдер эмоциялық маңызы жоғары тақырыптарда ойын нақты жеткізуде қиындық көрді. Алайда модератордың қолдауымен қажетті сөздерді таба білді, бұл өз кезегінде қабылдау мен ашықтық процесінің бір бөлігіне айналды.

Тағы бір маңызды жайт — топ ішінде агрессия, мысқыл не өзгенің тәжірибесін теріске шығару байқалмады. Бұл тіпті өткір тақырыптарды талқылау кезінде де өзара құрмет пен диалог атмосферасын сақтап қалуға мүмкіндік берді. Кездесу барысында күрделі мәселелердің өзі қауіпсіз әрі қолдауға негізделген жағдайда көтерілді.

Жалпы алғанда, топ белсенділікпен, шынайылықпен және конструктивті әңгімеге дайындықпен ерекшеленді, бұл өз кезегінде тақырыптарды — суицидтің алдын алу, зорлық-зомбылық, буллинг, ересектерге сенім және қолдау қажеттілігін — терең әрі сапалы ашуға мүмкіндік берді.

3. Негізгі тақырыптар мен қатысушылардың пікірлері бойынша блоктар

Суицидтің алдын алу

Қандай қиындықтар мен қауіптер айтылды?

Жасөспірімдер жоғары деңгейдегі күйзеліс, жалғыздық сезімі, отбасы мен мектеп тарапынан қысым, сондай-ақ эмоционалды қолдаудың жетіспеушілігін атап өтті. Кейбірі ересектерге сенбеушілік пен түсінілмей қалудан қорқу сезімі туралы айтты. Жекелеген жағдайларда өз-өзіне зиян келтіру немесе өзін жою туралы ойлар — күшті эмоциялық күйзелістерге реакция ретінде — айтылды.

Жалпы жүйеге және ересектерге сенімнің тапшылығы — ең айқын әрі алаңдатарлық тақырыптардың бірі ретінде көрініс тапты. Оқушылар мұғалімдерге де, кейде ата-аналарға да сенімсіздік білдіріп, «формалды емес» ересектерге жүгінуді жөн көретінін айтты. Ата-аналар тарапынан да мектепке толық сенім бола бермейді, әсіресе олардың мектеппен теріс тәжірибесі болған жағдайда. Педагог-психологтар мен әлеуметтік педагогтар ата-аналар тарапынан қарсылық пен сенімсіздікке жиі тап болады, олар өз баласының проблемасын жоққа шығарып жатады. Бұл сенімнің жалпы жетіспеушілігі тиімді профилактика мен араласуға айтарлықтай тосқауыл тудырады.

Анонимділікке деген өткір қажеттілік

Адамдар буллинг, зорлық-зомбылық немесе суицидтік ойлар сияқты күрделі мәселелерді хабарлаған кезде жеке басының жасырын қалуын қалайды. Бұл сұраныс оқушылар мен ата-аналар тарапынан ерекше жиі айтылды. Адамдар бұл мәселені ашық айту қоғам тарапынан айыптауға, қысымға немесе жағдайдың ушығуына алып келеді деп қауіптенеді. Сондықтан анонимділік қауіпсіздіктің негізгі шарты ретінде қабылданады — бұл адамдарға өз мәселесімен бөлісуге және көмек алуға мүмкіндік береді.

Суицид туралы тікелей сөздер сирек айтылғанымен, оқушылардың жауаптарында жалғыздық, айыпталудан қорқу және ересектерге деген сенімнің болмауы секілді тақырыптар жиі естілді.

Көптеген оқушылар үшін эмоциялық ауыр жағдайлар отбасындағы жанжалдар, ата-аналар тарапынан түсінбеушілік, құрдастар тарапынан қысым немесе әлеуметтік оқшаулану себептерінен туындайды. Кейбіреулер қатты күйзеліс кезінде кімге жүгінерін білмегенін және ересектерден түсіністік пен қолдау таба алмағанын айтты.

Бірқатар оқушылар өз таныстарының селф-харм (өзін зақымдау) немесе суицидтік ойлармен бетпе-бет келгенін айтып берді, алайда бұл жастар тиісті көмекке уақтылы қол жеткізе алмаған — себебі олар күлкіге қалудан немесе түсінілмеуден қорыққан. Жалғыздық тақырыбы жиі көтерілді — кейде баланың айналасында адамдар болғанымен, ол өзін толық қолдаусыз сезінеді.

Қай ересектер “қауіпсіз” деп есептеледі?

Жасөспірімдер үшін ең «қауіпсіз» адамдар ретінде ата-аналар, әжелер, мектеп психологтары, жекелеген мұғалімдер және жақын достар аталды.

Қауіпсіздік ұғымы айыптаудың болмауы, тыңдай білу және сенімді сақтау қабілетімен байланыстырылды.

Көптеген балаларда сөйлесе алатын ересек бар (мысалы, анасы, психолог, үлкен әпкесі); дегенмен, кейбіреулер сенімсіздік немесе жалғыздықты таңдауды жөн көретінін айтады. Кейбіреулер тәте, аға, үйірме жетекшісі немесе «формалды емес» ересекті атайды. Ата-аналар көбіне бірінші сенім тұлғасы ретінде аталмайды.

«Анам, психолог және достарым. Маған мұғалімдер бұған мән бергенін қалаймын, жай ғана 'қапа болма' демей», – (13 жастағы оқушы, солтүстік аймақ)

— ата-аналар, психолог пен достардың маңызды екенін атап өтеді.

Қиын жағдайда кімге жүгінер едің? — деген сұраққа жиі айтылған жауаптар:

- достар мен құрдастар,
- жекелеген туыстар (көбіне тәтелер, үлкен әпкелер, сирек жағдайда — ата-аналар),
- сынып жетекшілері — егер сенім орнаған болса,
- мектеп психологтары — әсіресе жоғарыдан сөйлемейтін, тыңдай білетіндер.

Жеке психологтар сирек аталды — көбіне «теориялық түрде бар», бірақ «өз адамы емес» ретінде.

Қандай ұсыныстар айтылды?

Оқушылар психологиялық тренингтер, жағдайларды талдауға арналған жаттығулар, мультфильмдер көру, анонимді кеңес беру, сенімді топтық кездесулер, көмек чаттарына қол жеткізу және арт-терапияны пайдаланып, эмоцияларды талқылайтын сабақтар ұйымдастыруды ұсынды.

- Анонимді чаттарды енгізу (мобильді қосымшада немесе мектеп сайты арқылы);
- Ойындар мен ашық диалог арқылы сезімдерді талқылау сабақтарын өткізу;
- Үлкен оқушылар-наставниктер тарапынан қолдау ұйымдастыру.

Оқушылар дағдарыс жағдайында не істеу керек екенін түсіндіретін қарапайым әрі түсінікті әрекеттер алгоритмін жасауды ұсынды: жадынамалар, бейнероликтер, ақпараттық карточкалар — кімге жүгіну, қалай анонимді түрде жазу не қоңырау шалу туралы.

Ересектерді (мұғалімдер мен ата-аналарды) оқыту қажет — бағаламай, түсінуді үйрету үшін.

Жасөспірімдер сыни пікір мен айыптаудан қорқатындарын айтты. Олар ересектерге алаңдатарлық белгілерді байқауды және балалардың сезімдерін жоққа шығармауды үйретуді қалайды.

Буллинг (қорлау, мазақ ету, әлеуметтік оқшаулау)

– Жеке тәжірибе ме, әлде сырттай бақылау ма?

Көптеген жасөспірімдер буллингпен бетпе-бет келген — кейбіреулері тікелей құрбан болса, басқалары бақылаушы ретінде қатысқан. Буллинктің ашық түрлері (мысқыл, оқшаулау, кибербуллинг) де, жасырын агрессия да аталды. Көптеген оқушылар жәбірленушіні қорғауға араласпағандарын мойындады — себебі олар құрдастарының айыптауынан немесе өздері де құрбан болудан қорыққан.

Статистикалық көрініс:

- 100% — буллинг ұғымын біледі және оның мазмұнын жақсы түсінеді,
- 90% — буллинкті бақылаған,
- 20% — тікелей құрбаны болған,
- 40% — араласпағанына өкінген,
- 30% — араласқан, көмек сұраған.

Кейбір оқушылар өз бастарынан өткен немесе куә болған буллинг жағдайларын баяндады. Сонымен қатар, кейбір балалар буллинг барын жоққа шығарды — бұл ақпараттың жеткіліксіздігіне немесе ашық айтуға деген қорқынышқа байланысты болуы мүмкін.

Буллинг тақырыбы қатысушылардың белсенді үн қатуын тудырды. Көпшілігі өздері жәбірленуші, бақылаушы немесе қорғанушы рөлін атқарған оқиғаларымен бөлісті. Ең есте қаларлық мысалдардың бірі — бүкіл сыныптың бір қызды жүйелі түрде қорлауы. Қыздың ерекшелігі — өз ойын еркін айтуы, мінезінің қаттылығы және өзгелерден өзгешелігі еді.

Кейбір қатысушылар осындай жағдайларға араласқанын айтты, бірақ бұдан кейін өздері мазақ пен оқшаулауға ұшыраған. Бұл қорқыныш — тіпті дұрыс емес нәрсеге қарсы болса да — әрекет етуге кедергі келтіреді.

– Қатысушылардың пікірінше, кім араласуы тиіс?

Бір бөлігі әлсізді қорғау керек деп есептейді — зорлық-зомбылықты көрсең, үнсіз қалмау қажет. Басқалары мұндай жағдайларда педагогтердің рөлін маңызды деп санайды, өйткені көптеген сұхбаттарда мұғалімдердің буллинкті елемейтіні немесе оны байыпты қабылдамайтыны айтылды.

Жауапты тұлғалар ретінде аталды:

- мектеп (педагогтер, психологтар, әкімшілігі),
- полиция, жергілікті әкімшілік,
- тәлімгер-оқушылар (жоғары сынып оқушылары),
- достар мен құрдастар (конфликт арқылы емес, қолдау арқылы).

Буллинктің алдын алу бойынша қатысушылар ата-аналар мен мұғалімдердің бірігіп, мұндай жағдайларды ашық талқылап, шешуге қатысуын маңызды деп таныды. Буллинкке қатысты кей жағдайларда педагогтердің шағымдарды елемейтіні, әсіресе жасырын немесе вербалды қорлауды елемейтіні жиі аталды.

Сыныптастардың рөлі де маңызды. Көптеген жасөспірімдер — тіпті бір адамның қолдауы жағдайды өзгерте алатынын айтты. Алайда салдарынан қорқу — жиі кедергі. Талқылауда модераторлар мен қатысушылар үшінші рөлге де назар аударды — бұл бақылаушы, яғни бәрін көріп тұрып

араласпайтын адам. Жасөспірімдер бұл бейтараптықты да қатысудың бір түрі деп есептейді.

– Қандай профилактикалық әдістер ұсынылды?

Жасөспірімдер эмпатияны дамытуға, қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге және буллингке қарсы әрекетке бағытталған интерактивті тренингтер өткізуді ұсынды. Сондай-ақ буллингтен өткен адамдардың оқиғаларын тыңдауды пайдалы деп санады. Оқушылар медиациялық топтар құру идеясын да қолдады.

Ұсынылған форматтар:

- интерактивті ойындар, тренингтер, рөлдік жаттығулар,
- бейнежазбаларды талдау,
- нақты оқиғалар негізіндегі әңгімелер мен жағдайларды талқылау,
- комикстер, TikTok-форматтағы қысқа видеолар,
- өзін-өзі қорғау сабақтары — сенімділік пен қауіпсіздік дағдыларын дамыту үшін.

Мектеп жүйелі және ашық түрде айтуы тиіс

Буллингті тек бір мұғалім немесе бір оқушының күшімен тоқтату мүмкін емес. Жасөспірімдер ұсынған жүйелік шешімдер:

- мұғалімдер мен оқушыларға арналған бірлескен тренингтер,
- мектеп ішінде психологиялық ахуалды бақылау үшін жұмыс топтарын құру,
- «сенім нүктелерін» анықтау — оқушылар сеніммен жүгінетін ересектер мен тәлімгерлер.

Шекара мен мінез-құлық нормаларын жазалау арқылы емес, пікірталас арқылы бекіту

Оқушылар буллингтің неліктен орынсыз екенін түсінуі керек — олар тек жазадан қорықпау қажет, керісінше, ашық диалог арқылы оның салдарын ұғынуы тиіс. Бұл үшін әртүрлі көзқарастар мен шынайы оқиғалар талқыланатын пікірталас қажет.

– Психологқа қысымсыз жүгіну мүмкіндігі

Жасөспірімдер үшін өте маңызды: психолог «шағым қабылдайтын» немесе «жазалайтын» тұлға ретінде емес, ресурс ретінде қабылдануы тиіс. Оқушылар психолог — тыңдайтын және көмектесетін адам екенін түсінуі қажет.

Оқушылардың ұсыныстары мен рефлексиялар: түйінді ойлар мен шешімдер

Оқушылар ұсынған негізгі бастамалар

Төменде мектептегі психологиялық ахуалды жақсартуға бағытталған, оқушылар мен модератор-психологтар бірлесіп тұжырымдаған бастамалар берілген. Бұл ұсыныстар жүйелі өзгерістер қажеттігін көрсетеді және педагогикалық ұжым мен ата-аналар қауымдастығы тарапынан қолдауды талап етеді:

1. «Сезімдер туралы әңгімелерді» тұрақты түрде енгізу (1-сыныптан бастап)

Оқушылар мектепте өз сезімдері, эмоциялары мен уайымдары жайлы қауіпсіз ортада ашық сөйлесе алмайтынын атап өтті. Осыған байланысты «эмоциялық сағаттар» немесе тақырыптық пікірталастарды жүйелі түрде енгізу ұсынылды. Мұндай кездесулер сенім шеңберлері, сынып сағаттары немесе тренингтер түрінде өткізілуі мүмкін. Мақсаты — эмоционалды интеллектті дамыту, өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру, эмпатияны арттыру және агрессия мен тұйықтықтың алдын алу. Мұндай сабақтар кездейсоқ емес, білім беру процесінің тұрақты бөлігіне айналуы тиіс.

2. Анонимді көмек арналары болуы тиіс

Көптеген оқушылар буллинг, отбасылық зорлық-зомбылық немесе эмоционалды күйзеліс кезінде ашық жүгінуге дайын емес. Сондықтан анонимді байланыс арналары (электронды кері байланыс формалары, сенім жәшіктері, QR-кодтар, сенім желілері) құрылуы және кеңінен танымал болуы қажет. Бұл арналар қолжетімді, түсінікті және мектеп жүйесіне интеграцияланған болуы тиіс. Анонимділік пен мамандардың жылдам әрекеті — мектепке деген сенімнің негізі.

3. Ата-аналармен диалог жүргізуді үйрету

Жасөспірімдер ата-аналардың эмоциялық диалогқа әрдайым дайын емес екенін айтты. Осыған байланысты ата-аналардың психологиялық сауаттылығын арттыруға бағытталған іс-шаралар қажет: бейне сабақтар, ақпараттық брошюралар, баламен өзара әрекет бойынша естелік жазбалар, психологтармен офлайн кездесулер. Мұндай шаралар ата-аналарға баланың күйзеліс белгілерін тануға, сенімді қарым-қатынас орнатуға, дағдарыс жағдайында дұрыс әрекет етуге көмектеседі. Ерекше назар: агрессия, оқшаулау, мазасыздық және өзін-өзі зақымдау тақырыптарына бөлінуі тиіс.

4. Педагогтерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету

Педагогтер — оқушылардың психоэмоциялық жағдайын ерте кезеңде тануда негізгі рөл атқаратын тұлғалар. Сондықтан тек біліктілікті арттыру курстарымен шектелмей, қолданбалы семинарлар, тренингтер және мектеп психологтарының тарапынан әдістемелік қолдау ұйымдастырылуы керек. Назар аударылатын белгілер: мінез-құлықтың өзгеруі, тұйықталу, ашуланшақтық, оқу белсенділігінің төмендеуі, селф-харм, үрейлену белгілері. Мұндай жағдайларда нақты әрекет алгоритмдері мен мектеп ішіндегі ведомствоаралық әрекет үйлесімі қажет.

Психологтың қорытынды ұсыныстары (рефлексия)

1. Сенімге негізделген ортаны қалыптастыру

Мектеп пен отбасында сенім мәдениетін дамыту — кез келген техникалық шешімнен әлдеқайда маңызды. Бұл үшін мұғалімдер мен ата-аналарға арналған тұрақты тренингтер, белсенді тыңдау, эмпатия және айыптамай қолдау көрсету дағдыларын дамыту қажет.

2. Эмоционалдық сауаттылықты арттыру бағдарламаларын жүйелі енгізу

1–2 сыныптан бастап балаларға эмоцияны тану, жеткізу, түсіну, өзін-өзі реттеу және стресспен күресу дағдыларын үйрету қажет. Бұл агрессия деңгейін төмендетуге және психологиялық тұрақтылықты арттыруға мүмкіндік береді.

3. Қолжетімді және құпия көмек арналары болуы қажет

Жасөспірімдер өз мәселесінің маңызды екенін және жауапсыз қалмайтынын сезінуі тиіс. Анонимді каналдар жылдам және сапалы кері байланыс бере алуы қажет.

4. Ата-аналармен ағартушылық жұмыстар жүргізу
Ата-ана — баланың басты тірегі. Жаңа форматтағы вебинарлар, жадынамалар және жеке кездесулер ата-аналарға баланың эмоциялық күйін түсінуге және дұрыс жауап беруге мүмкіндік береді.

5. Педагогтерді кәсіби дайындау және қолдау
Педагогтер деструктивті мінез-құлықты ерте байқап, нақты әрекет ете алатындай дайындықтан өтуі тиіс. Психологтармен тұрақты өзара әрекет және білім алмасу маңызды.

Қорытынды ойлар

Кездесу барысында анықталған ең маңызды мәселе — жасөспірімдер ашық және шынайы диалогқа дайын. Бірақ бұл үшін сенімді, қауіпсіз әрі тұрақты кеңістік қажет. Бұл кеңістік — ересектер тарапынан жасалуы тиіс.

Жүйелі, кешенді және келісілген тәсіл арқылы — яғни балалармен, мұғалімдермен және ата-аналармен бірдей жұмыс жүргізу арқылы — ғана оқушылардың психологиялық әл-ауқатын арттыруға болады. Ересектер тек дағдарыс жағдайларына әрекет етуші емес, сонымен қатар алдын алу, сенім қалыптастыру және эмоциялық сауаттылықты дамыту процесін бастайтын тұлғалар болуы тиіс.

2.1.2 Ата-аналармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Барлық өңірлерде жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар барысында модераторлар ата-аналарды кездесудің мақсатымен және анонимділік шарттарымен алдын ала таныстырды. Жалпы алғанда, ата-аналар талқылау процесіне белсенді қосылып, тақырыпқа қызығушылық танытты және мәселенің өте өзекті екенін атап өтті.

Суицидтің алдын алу

Қатысушылар қандай қиындықтар мен қауіптерді атады?
Ата-аналар үшін ең алаңдатарлық қиындықтардың бірі — баланың мінез-құлқы мен психологиялық жағдайындағы күрт өзгерістер.

Ата-аналар атап өткен қозғараушылық белгілері мыналар болды:

- Көңіл күйдің жиі өзгеруі,

- Қатты ашушандық,
- Қайғы, тұйықталу,
- Күнделікті әдеттердің өзгеруі,
- Сырт келбеттегі өзгерістер, оның ішінде ерекше, көзге түсетін немесе бейформалды стильге ұмтылу.

Ата-аналардың пікірінше, мұндай белгілер баланың **ішкі жан дүниесінде болып жатқан ауыр күйзелістерді** көрсетуі мүмкін, және ол бұл жағдаймен **өзі жалғыз күресе алмайды.**

Алайда, көпшілік ата-ана **мұндай белгілерді дер кезінде байқай алмайтынын, кейде дұрыс түсіндіре де алмайтынын** мойындады.

Бұл нәтижелер ата-аналардың **сезімталдығы мен ықыласына қарамастан, оларға психологиялық білім мен қолдаудың қажет екенін** көрсетеді.

Кімді балалар «қауіпсіз ересек» ретінде қабылдайды?

Ата-аналардың пікірінше, **үйде балалар өздерін қауіпсіз сезінеді, ал керісінше, мектептік орта жасөспірімдерде мазасыздық пен ішкі қорғансыздық сезімін тудыруы мүмкін.**

Ата-аналардың басты алаңдаушылығы келесі мәселелерге қатысты:

- Мектептегі жанжалдар,
- Құрдастардың мінез-құлқының болжауға келмейтіндігі,
- Сыныптағы эмоционалдық мәдениеттің төмен деңгейі.

«Қауіпсіз» әрі маңызды ересектер ретінде ата-аналар жиі мыналарды атап өтті:

- Отбасындағы үлкен балалар (мысалы, аға немесе әпке);
- Мектеп психологтары;
- Ата-аналардың бірі — көбіне тыңдай алатын, сабырлық танытатын және сөкпейтін ата-ана.

Ата-аналар үшін **қауіпсіздік — бұл:**

- Ашықтық,
- Тұрақтылық,
- Сенім,
- Ересек адамның баланың сезімдерін шынайы тыңдауға және байыппен қабылдауға дайын болуы.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

Ата-аналардың жартысы **зорлық-зомбылық тақырыбының өзектілігін** мойындап, оны балаларымен **бірге талқылауға дайын** екенін айтты.

Алайда қалған бөлігі:

- **мұндай әңгімелерді жүргізу қиын екенін** мойындайды — себептер ретінде келесілер аталды:
 - **білімнің жетіспеушілігі** (қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білмейді);
 - **қорқыныш** (баладан жағымсыз, ауыр шындық естіп қалудан қауіптену);

- Кейбір ата-аналар **қақтығыс пен зорлық-зомбылықтың шекарасын ажырата алмай қиналатынын** айтты.

Профилактика бойынша ата-аналар ұсынған шаралар:

Ата-аналар зорлық-зомбылықтың алдын алуда жүйелі тәсілдің қажеттігін ерекше атап өтті, бұл жұмысқа мектеп қызметкерлері де, ата-аналардың өзі де тартылуы тиіс.

Негізгі ұсыныстар:

- Мұғалімдер мен ата-аналарға арналған тұрақты тренингтер мен оқу кездесулерін өткізу, жасөспірімдердің психоэмоциялық жағдайы туралы;
- Буллингтің алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламаларды енгізу, себебі буллинг суицидтік мінез-құлықтың триггері болуы мүмкін;
- Мектеп пен отбасы арасында серіктестік орнату, бұл баланы қолдайтын біртұтас орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл ұсыныстар ата-аналардың проактивті ұстанымын және баланың психологиялық саулығы үшін бірігіп әрекет етуге дайын екенін көрсетеді.

Ата-аналармен сұхбат нәтижелері: ерекше назар аударуға тиіс бағыттар

1. Куәгерлермен жұмыс (бақылаушылар)

Ата-аналар буллингке немесе деструктивті мінез-құлыққа куә болған, бірақ араласпаған оқушылармен арнайы жұмыс жүргізу қажеттігін атап өтті.

Олардың пікірінше, балаларда белсенді азаматтық ұстанымды және конструктивті араласу дағдыларын қалыптастыру маңызды.

2. Барлық қатысушылардың саналы қатысуын күшейту

Ата-аналар буллингтің барлық тараптарын —

- құрбандарды,
- агрессорларды,
- бақылаушыларды

психологиялық сауаттылық арқылы қамту керек екенін айтты.

Ұсынылған тәсілдер:

- ақпараттық-ағартушылық жұмыс,
- арт-терапиялық тәсілдер,
- сезім мен шекаралар туралы ашық диалогтар.

3. Баланың эмоционалдық қиындықтарын тану

Ата-аналар жиі кездесетін **тревожные белгілерді** атады:

- Тұйықтық, қарым-қатынасқа қызығушылықтың азаюы;
- Көңіл күйдің төмендеуі, ашушаңдық;
- Оқу үлгерімінің төмендеуі;
- Пассивтік, ешқандай бастама көрсетпеуі.

4. Жеке тәжірибе

Респонденттердің жартысы өз балаларының мінез-құлқындағы алаңдатарлық белгілермен кездескенін айтты.

Көп жағдайда бұл өтпелі кезеңге (5–7 сынып) сәйкес келген.

Көптеген ата-ана **абдырау, сенімсіздік** сезінген, және «сұрақтарыммен зиян тигізіп алам ба?» деп қорыққан.

5. Қолдауға деген сұраныс

Ата-аналар өздерінде:

- **қалай дұрыс әрекет ету керектігіне байланысты білімнің жетіспейтінін,**

- **эмоциялар туралы сөйлесу дағдыларының әлсіз екенін мойындады.**

Олар баламен қиын тақырыпты қалай бастауға болатыны туралы қарапайым нұсқаулықтарды алғысы келеді.

6. Қиын тақырыптар туралы сөйлесуге дайындық

Көптеген ата-анада **ішкі кедергілер бар:**

- **балаға қорқыныш ұялатудан,**

- **қосымша қызығушылық тудырып қоюдан қорқу.**

Барлық ата-ана маманның көмегіне сұраныс білдірді:

- **өзін-өзі бағалау,**

- **депрессия,**

- **эмоционалдық тұрақсыздық туралы қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білгісі келеді.**

Ата-аналардың мектептен күтетін қолдауы

Сұхбат барысында ата-аналар мектепке қатысты нақты үміттері мен қажеттіліктерін білдірді. Төменде олардың негізгі ұсыныстары мен алаңдаушылықтары жинақталған:

☒ **Мектептен күтілетін қолдау:**

- **Ата-аналарға арналған психологиялық-ағартушылық жұмыс (тренингтер, жадынамалар, бейнематериалдар);**

- **Мектеп тарапынан сигнал беру —** егер баланың мінез-құлқында өзгеріс байқалса, ата-ананы дер кезінде хабардар ету;

- **Мектеп психологына және ППҚ орталығының (ЦПП) мамандарына қолжетімділік;**

- **Икемді әрі байқаусыз (ненавязчивая) көмек көрсету тәсілдері.**

☐ **Ата-аналар мойындаған қиындықтар:**

- **Эмоционалдық қиындықтарды дер кезінде байқау —** ата-аналар үшін оңай емес;

- **Негізгі ескерту белгілері:**

- – **тұйықтық,— ашушаңдық,**

- – **апатия,**

- – **қарым-қатынастан қашу,— ұйқы мен оқудағы қиындықтар;**

- **Қиын тақырыптарды қозғау қорқыныш тудырады**

- – **мысалы, суицид пен депрессия туралы:**

- **«Қорқам — балаға зиян келтіріп алам ба?»**

- **«Не деп айту керек екенін білмеймін»**

• **Жеткілікті білімнің жоқтығы сезіледі** — ата-аналар баламен қалай дұрыс және қауіпсіз сөйлесу керек екенін білмейді;

• **Мазасыздық бар:**

• «Ескерусіз қалдырып қойсам ше?»

• «Қате сөз айтып қойсам ше?»

☞ **Ата-аналардың типтік реакциялары:**

• Көпшілігі **қызығушылық танытып,**

• бұған дейін мектеп базасындағы **ППҚ орталығына жүгінгенін** айтты;

• **Жасөспіріммен суицид туралы сөйлесуге қорқатынын** ашық айтты:

• «Зиян келтіріп алам ба деп қорқам»,

• «Қай жағынан бастасам болады?»

• **Маман көмегіне сұраныс өте жоғары** — кеңес беру, оқыту материалдары, түсіндіру құралдары қажет;

• **Профилактикалық жұмыс тек "болған соң емес", алдын ала жүргізілуі тиіс** деген ұстаным жиі айтылды;

• Ата-аналар мектептен **баланың мінез-құлқындағы өзгерістерге қатысты уақытылы белгі беруін сұрайды.**

Вы сказали:

2.1.3 Анализ глубинных интервью с педагогами. Общая характеристика групп Все педагоги активно обсуждали темы, на вопросы отвечали вовлечено. У некоторых педагогов в ходе опроса возникали вопросы, были педагоги, которые открыто говорили, что не сталкивались с такими ситуациями, и что делать в таких случаях не знают; В целом опросы прошли в спокойной обстановке. Педагоги были заинтересованы по данным темам. Основные темы и реакции по блокам

2.1.3 Анализ глубинных интервью с педагогами

Общая характеристика групп

Все педагоги проявляли активность в обсуждении тем и с вовлечённостью отвечали на вопросы

У некоторых педагогов в процессе опроса возникали уточняющие вопросы; также были респонденты, которые открыто заявляли, что не сталкивались с подобными ситуациями и не знают, как поступать в таких случаях. В целом интервью проходили в спокойной, рабочей атмосфере. Педагоги проявляли заинтересованность в обсуждаемых темах.

Основные темы и реакции по блокам

(Далее, вероятно, следует более подробный анализ по тематическим блокам. Если вы предоставите их, я помогу перевести и структурировать далее.)

Вы сказали:

2.1.3 Анализ глубинных интервью с педагогами. Общая характеристика групп Все педагоги активно обсуждали темы, на вопросы отвечали вовлечено. У некоторых педагогов в ходе опроса возникали вопросы, были педагоги, которые открыто говорили, что не сталкивались с такими ситуациями, и что делать в таких случаях не знают; В целом опросы прошли в спокойной

обстановке. Педагоги были заинтересованы по данным темам. Основные темы и реакции по блокам

2.1.3 Анализ глубинных интервью с педагогами

Общая характеристика групп

Все педагоги проявляли активность в обсуждении предложенных тем и с вовлечённостью отвечали на вопросы.

У ряда участников в ходе интервью возникали уточняющие вопросы; некоторые педагоги прямо заявляли, что не сталкивались с описанными ситуациями и затрудняются в определении правильной линии поведения в таких случаях.

В целом интервью проходили в спокойной, доброжелательной обстановке. Педагоги проявили искренний интерес к затронутым вопросам.

Основные темы и реакции по блокам

(Продолжение раздела отсутствует — при наличии данных по конкретным блокам я

2.1.3 Мұғалімдермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық мұғалімдер ұсынылған тақырыптарды белсенді түрде талқылап, сұрақтарға қызығушылықпен жауап берді.

Кейбір мұғалімдер сұхбат барысында қосымша сұрақтар қойды; сондай-ақ кейбірі мұндай жағдайлармен бұрын кездеспегендерін және ондай кезде не істеу керектігін білмейтіндерін ашық айтты.

Жалпы сұхбаттар тыныш, жайлы атмосферада өтті. Мұғалімдер ұсынылған тақырыптарға шынайы қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар мен блоктар бойынша реакциялар

(Бұл бөлім толық берілмеген. Егер сіз блоктар бойынша ақпарат берсеңіз, мен оны қазақ тіліне аударып әрі қарай жалғастырып беремін.)

2.1.3 Анализ глубинных интервью с педагогами. Общая характеристика групп Все педагоги активно обсуждали темы, на вопросы отвечали вовлечено. У некоторых педагогов в ходе опроса возникали вопросы, были педагоги, которые открыто говорили, что не сталкивались с такими ситуациями, и что делать в таких случаях не знают; В целом опросы прошли в спокойной обстановке. Педагоги были заинтересованы по данным

2.1.3 Мұғалімдермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық мұғалімдер ұсынылған тақырыптарды белсенді түрде талқылап, сұрақтарға шынайы қызығушылықпен жауап берді.

Кейбір мұғалімдер сұхбат барысында қосымша сұрақтар қойды; сондай-ақ кейбірі мұндай жағдайларға бұрын тап болмағандарын және ондай сәттерде не істеу керектігін білмейтіндерін ашық айтты.

Жалпы алғанда, сұхбаттар тыныш және жайлы атмосферада өтті. Мұғалімдер бұл тақырыптарға қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар мен блоктар бойынша пікірлер

Жасөспірімдердің мінезінің күрделілігі, интернетте жағымсыз ақпараттың көп таралуы, бос уақыттың ұйымдастырылмауы, тәрбиелеудің ырықсыз стилі, ата-

аналардың өздерінің тәрбиелік рөлін мойындамауы, күрделі жағдайлардан шығу дағдысының болмауы.

Жас мамандардың кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі. Араласудың салдары үшін жауапкершіліктен қорқу. Оқушыларда байқалмайтын, жасырын күйзеліс жағдайларының болуы, оларды анықтау қиынға соғады. Ата-аналар тарапынан сенімсіздік және ынтымақтастықтан бас тарту.

Көптеген мұғалімдер диагностикалау қиындықтары туралы айтты: *«Кейде бала жай ғана шаршаған немесе достарымен ренжісіп қалған болады, ал біз дабыл қағамыз»*. Әсіресе мұғалімдерді жасөспірімдермен жұмыс істеу алаңдатады, өйткені олар шынайы сезімдерін жиі жасырады. Жасөспірімдердегі тұйықтық, ашуланшақтық, оқу процесіне қызығушылықтың жоғалуы, мінез-құлықтың күрт өзгеруі, бейтараптылық – мұның бәрі жұмысқа кедергі келтіреді. Мұғалімдер бұл белгілерді дұрыс түсіндіру қиын екенін және қате жіберіп алудан қорқатынын айтады.

«Қауіпсіз ересек» деген кім:
Эмпатия танытатын және сенімге негізделген әңгімелер жүргізетін мұғалімдер.

Ұсыныстар:

Оқушылармен жеке әңгімелесу тәжірибесін енгізу, өз-өзіне сенімділікті арттыру, жұмсақ араласу әдістерін меңгеру. Білім беру ұйымдарындағы барлық мамандарға сапалы курстық дайындық өткізу, мұғалімдердің кәсіби күйіп кетуінің алдын алуға арналған бағдарламаларды енгізу.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу (превенция)

Қатысушылар өздерін қауіпсіз сезіне ме (үйде, мектепте)?

Мұғалімдердің пікірінше, балалар білім беру мекемесінің қабырғасында қауіпсіз жағдайда болады. Алайда үйден тыс немесе оқу орнынан тыс жерде балалар қауіпті жағдайларға тап болуы мүмкін.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

Бұл тақырыптар қоғамда кеңінен талқылануда, өйткені олар өзекті әрі жиі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көрсетіледі. Дегенмен, мұғалімдер жиі буллинг ұғымының шынайы мағынасы дұрыс түсінілмейтінін атап өтеді — буллинг пен жай қақтығысты жиі шатастырып жатады.

Не нәрсені жақсарту ұсынылады?

- Балаларға түсетін оқу жүктемесін азайту;
- Қарым-қатынас мәдениетін дамыту;
- Барлық оқушыларға бірдей ережелер қолдану;
- Студенттердің күйзеліске төзімділігін арттыру;
- Қақтығыстарды шешудің практикалық дағдыларын енгізу.

Негізгі мәселелер:

• Зорлық-зомбылық көбінесе отбасындағы жылулықтың жетіспеушілігімен байланысты.

• Жас мамандар мұндай жағдайлармен жұмыс істеуден қорқады.

• Жеке жұмыс жүргізуге арналған кабинеттер мен жағдайлардың жетіспеушілігі.

• Ведомствоаралық өзара іс-қимылдың қиындығы.

Цитаталар:

- «Отбасында махаббат көрмеген адам өзгеге зорлық көрсетуі мүмкін».
- «Бала ата-анасының шамадан тыс бақылауынан қашып кетті».
- «Мамандар арасында коллаборация мен тәжірибе алмасу қажет».
- «Жеке әңгіме өткіземін, психологпен кеңесуді ұсынамын» (мұғалім, 37 жаста, солтүстік аймақ).
- «Мұғалімдерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын буллингтен қорғау» (мұғалім, 52 жаста, солтүстік).
- «Ұжым ішіндегі буллингтен қалай сақтануға болады, ұжымда салауатты микроклимат орнату» (мұғалім, 29 жаста, солтүстік).
- «Сынып жетекшісін хабардар етемін, студентпен жеке сөйлесемін» (мұғалім, 35 жаста, солтүстік).
- «Мекемеде суицидтің үш оқиғасы болды — барлығы да жайлы отбасылардан шыққан. Біз назардан тыс қалдырдық, өйткені қиын балаларға ғана назар аудардық».
- «Отбасындағы мәселе анықталған кезде, ата-аналар диалогтың орнына басқармаға шағымданды».
- «Кейбір ата-аналар айқын белгілерге қарамастан, баласының мәселесін мойындамайды».

Ұсыныстар:

- Жеке және топтық жұмыс жүргізу үшін арнайы кабинеттермен қамтамасыз ету.
- Заманауи диагностикалық әдістер мен тренингтерді енгізу.
- Мамандардың мәртебесін және жалақысын арттыру.
- Ведомствоаралық ынтымақтастықты дамыту.

3. Буллингтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

- Буллинг пен қақтығысты жиі шатастырады — әрі балалар, әрі ата-аналар.
- Жәбірленушілер мен куәгерлер салдарынан қорқады.
- Мектептерде жүйелі алдын алу шараларының болмауы.
- Мұғалімдердің буллинг тақырыбы бойынша білімінің жеткіліксіздігі.

Кейбір өңірлерде мұғалімдер мектептерде буллинг көріністерімен кездеспегендерін айтты. Жекелеген ұсақ кикілжіңдер оқушылар арасында кездеседі, бірақ олар жедел шешіледі. Мектептерде медиация қызметтері жұмыс істейді, оған оқушылардың өзі, соның ішінде жоғарғы сынып оқушылары мен мектеп президенті белсенді қатысады. Бұл жағдайларды дер кезінде реттеуге және өзара түсіністік мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Буллингтің алдын алудың ұсынылған түрлері
Оқушылардың қатысуымен интерактивті іс-шаралар өткізу (тренингтер, ойындар, жобалар), тәрбиелік кездесулер ұйымдастыру және оқушыларды мектеп ішіндегі оң орта қалыптастыруға тарту ұсынылады.

Көптеген пікірлер ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас, тәрбиелік аспектілер, әсіресе отбасыдағы жағдайға қатысты болды. Ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы жиі аталып өтті.

Барлық проблемалар мен оларды шешу жолдары педагогтар тарапынан отбасына жүктелді.

Мұғалімдерден алынған жауаптар келесі сұрақтарға қатысты:

- *Мектеп не істей алады?*
- *Сынып жетекшісі қалай көмектесе алады? Әлеуметтік педагог ше?*

Жауаптар:

• *Ата-аналарды тәрбиелеу керек, сонда олар балаларын дұрыс тәрбиелейді;*

- *Мектеп негізінен білім берумен ғана айналысады және т.б.*

Нәтижесінде, бұл мәселеде «бір медальдің екі жағы» бар деп айтуға болады: бір жағында – мұғалімдер, екінші жағында – ата-аналар. Екі тарап та бұл мәселеде толық жауапкершілік алуға дайын емес. Сонымен қатар, мұғалімдер «балалардың үйде өздерін қаншалықты қауіпсіз сезінетінін» анықтай алмайтынын мойындайды.

Осыған байланысты төмендегідей қорытынды жасауға болады: Қоғамда «бәріне отбасы кінәлі» деген стереотиптік ойлау бар екені байқалады.

Цитаталар:

• *«Бала отбасыда не сезінетінін біз қайдан білеміз? Сырттай бәрі жақсы: анасы, әкесі бар, қамтылған отбасы, бірақ кенеттен суицидке әрекет. Кінәлі кім? Тағы да мектеп!»*

• *«Бала немен өмір сүріп жүргенін түсіну үшін мектеп психологы диагностика жүргізуі керек. Пән мұғалімдері оның жағдайын байқамайды».*

• *«Колледждегі буллинг деңгейі 100 баллдан 2–10 балл деп бағаланды — яғни, ол бар, бірақ жасырын».*

• *«Біз қиын балаларға көбірек көңіл бөлеміз, ал тәртіптілер қолдаусыз қалып жатады».*

- *«Буллинг — бұл жай ғана жанжал емес, жүйелі түрде қорлау».*

Жалпы қорытындылар:

• Мамандар ерте анықтау мен алдын алудың маңыздылығын түсінеді, бірақ эмоционалды күйіп кету жағдайын бастан кешіруде.

• Жүйелі қолдау қажет: оқыту, супервизиялар, ведомствоаралық байланыс.

• Ата-аналардың рөлі шешуші, алайда олар көбіне ынтымақтастыққа дайын емес.

• Буллинг пен зорлық-зомбылыққа кешенді тәсіл қажет: отбасымен, мұғалімдермен және балалардың өзімен жұмыс істеу.

Ұсыныстар:

- Адекватты психометриялық тестілеу жүргізу;
- Семинарлар мен белсенді әдістерді қолдану;
- Ата-аналарды диалогқа бейімдеу (бейнероликтер, жадынамалар, кездесулер арқылы);

- Мұғалімдерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.

Жалпы модераторлық қорытындылар (рефлексия)

Педагогтермен сауалнама жүргізу барысында психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу тақырыптары шынайы қызығушылық тудырып, кеңінен талқыланғаны байқалды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді ашық талқылауға дайын болды, дегенмен, кейбірі бұл салаларда өз білімдері мен тәжірибелерінің жеткіліксіз екенін сезінді.

Кейбір педагогтер буллинг пен суицидтік мінез-құлық белгілерін анықтағанда өздерінің абдырауын ашық мойындап, нақты әрекет алгоритмдерін сұрағаны — ерекше назар аударуға тұрарлық. Оқу жүктемесін азайту туралы ұсыныстар жиі айтылды, бұл студенттердегі күйзеліс пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алуда жүйелі көзқарастың қалыптасқанын көрсетеді.

Сондай-ақ, мұғалімдердің өздерін оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттігі туралы айтқаны ерекше назар аудартады — бұл әдетте көлеңкеде қалатын, бірақ аса өзекті мәселе. Және де, араласудың нақты шекараларын белгілейтін ресми бағдарлама құру туралы ұсыныс — профилактикалық жұмысты жүйелеуге деген ұмтылысты білдіреді.

Жалпы, педагогтер осы тақырыптарға жоғары қызығушылық танытып, практикалық құралдарға мұқтаж екендерін және күрделі психологиялық, әлеуметтік мәселелерді бірлесе шешуге дайын екендерін көрсетті.

Ұсынылған шаралар:

- Бастауыш сыныптардан бастап балалармен «сезім туралы ашық әңгімелерді» тұрақты өткізу;
- Жасөспірімдер үшін анонимді жүгіну арналары (сенім телефондары, онлайн-чаттар);
- Ата-аналарды бейнежазбалар, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы диалогқа дайындау;
- Мұғалімдерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.

Кешенді бағдарламаға міндетті түрде енгізілуі тиіс бағыттар:

- Құқықтық жауапкершілік (әлеуметтік педагог, 52 жаста, солтүстік);
- Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған оқыту тренингтері;

Буллингті ерте анықтау мен оған әрекет ету тетіктері;

- Зардап шеккендер мен агрессорларға психологиялық қолдау;
- Қақтығыстарды реттеу ережелері мен рәсімдері (әлеуметтік педагог, 42 жаста, солтүстік);
- Алдын алу шаралары, ерте анықтау, тиімді араласу және барлық білім беру процесіне қатысушыларды ақпараттандыру (әлеуметтік педагог, 39 жаста, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы өзара іс-қимыл үшін қажет:

- Ақпарат алмасу мен құпиялылыққа қатысты нақты протоколдар;
- Тұрақты бірлескен кездесулер мен іс-қимылдарды үйлестіру;
- Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау;

- Мамандандырылған көмекке жедел және жеңіл қолжетімділік.

Кейбір әлеуметтік педагогтер сұхбат соңына қарай маңызды байламға келді: зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе буллинг құрбаны болған балалардың сабақтарда өзін ұстауы, көзқарасы өзгеше болатынын байқай отырып, **тікелей оқу процесінде де жеке қарым-қатынастың маңыздылығын** атап өтті.

Эмоциялық қиындықтар және диагностика: Қатысушылар балалардың эмоционалдық қиындықтарының себептері туралы ақпараттың жеткіліксіздігін атап өтті. Депрессия мен мазасыздықтың белгілерін тану — тұйықтық, агрессивтілік, көңіл күйдің күрт өзгеруі сияқты симптомдарға байланысты күрделене түседі. Балалар мен ересектер арасындағы сенімнің жетіспеуі — күрделі тақырыптарды талқылауды қиындатады, себебі жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдаудан қорқады.

Алдын алу қажеттілігі:

Депрессивті және мазасыз жағдайларды ерте диагностикалау үшін **тұрақты тренингтер мен тесттер өткізу** идеясы ұсынылды.

Анонимді көмек түрлері — кеңес беру, сенім телефондары, кері байланыс арналары, сондай-ақ әлеуметтік роликтер мен ашық кездесулер арқылы балаларға эмоцияны білдіру және көмек сұрау дағдыларын дамыту ұсынылады.

Қауіп факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас:

Көпшілік тікелей зорлық-зомбылықпен кездеспесе де, **кейбір мұғалімдердің теріс әсері және отбасындағы жанжалдар** қатысушыларда алаңдаушылық тудырды.

Педагогтер үшін балалар психологиясы бойынша **міндетті оқыту, ведомствоаралық жұмыс топтарын құру, және зорлық әрекеттеріне әрекет етудің нақты заңнамалық регламенттері** қажет екені баса айтылды.

Буллинг және педагогтердің рөлі:

Ең жиі кездесетін түрлері — **вербалды агрессия (мысқыл, қорлау)** және **әлеуметтік оқшаулау**.

Мұғалімдер мұндай жағдайларды бірінші болып байқау керек екенін түсінеді, бірақ **құқықтық салдардан қорқады**. Көптеген қатысушылар **жанжал салдарымен жұмыс істеуге мектеп психологтарының қатысуын** қажет деп санайды, себебі мұғалімдердің бұл салада кәсіби дағдылары жеткіліксіз.

Педагогтердің пікірінше, буллинктің алдын алуда және жанжалдарды шешуде **сынып жетекшілері, мұғалімдер, мектеп психологтары, сондай-ақ жоғарғы сынып оқушылары (беделге ие) ерекше рөл атқарады**. Араласу уақтылы және кәсіби тұрғыдан дәлелді болуы тиіс.

Жалпы модераторлық қорытындылар (рефлексия)

Педагогтер арасында сауалнама жүргізу барысында психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу тақырыптары шынайы қызығушылық тудырып, белсенді талқыланғаны анық болды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді ашық талқылауға дайын екенін көрсетті, дегенмен кейбіреулері бұл бағыттағы өз білімдері мен тәжірибесіне сенімсіздік танытты.

Кейбір педагогтердің буллинг немесе суицидтік мінез-құлық белгілері анықталған жағдайда абдырап қалатынын ашық айтуы және нақты әрекет алгоритмдерін сұрауы — маңызды көрсеткіш. Сондай-ақ, студенттердегі күйзеліс пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу үшін оқу жүктемесін азайту туралы ұсыныстар жиі айтылды, бұл мәселені жүйелі тұрғыдан қарауға талпынысты білдіреді.

Сауалнама нәтижелерінің ішінде ерекше көзге түскені — **педагогтерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттігі** туралы пікірлер. Бұл тақырып әдетте ашық айтылмайды, бірақ қатысушылардың жауаптарына қарағанда, бұл — шынайы әрі маңызды мәселе.

Сондай-ақ **араласудың шекараларын нақты белгілейтін ресми бағдарлама құру туралы ұсыныс** — алдын алу жұмыстарының жүйеленуіне деген сұраныстың бар екенін білдіреді.

Жалпы алғанда, педагогтер бұл тақырыптарға жоғары деңгейде қызығушылық танытып, **практикалық құралдарға мұқтаж екенін**, сондай-ақ **білім беру ортасындағы психологиялық және әлеуметтік күрделі мәселелерді бірлесе шешуге дайын екенін** көрсетті.

Ұсынылған шаралар:

- Бастауыш сыныптардан бастап балалармен **«сезім туралы тұрақты әңгімелер»** өткізу;
 - **Жасөспірімдер үшін анонимді жүгіну арналары** (сенім телефондары, онлайн платформалар) жасау;
 - **Ата-аналарды диалогқа дайындау** – бейнероликтер, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы;
 - **Педагогтерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.**
- Кешенді бағдарламаға міндетті түрде енгізілуі керек шаралар**
- Әлеуметтік педагогтердің пікіріне сүйене отырып, білім беру ұйымдарында буллинг пен зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша кешенді бағдарлама құрамында келесі бағыттар болуы тиіс:
- **Құқықтық жауапкершілік** – барлық қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті нақты түсіндіру (әлеуметтік педагог, 52 жаста, солтүстік);
 - **Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған оқу тренингтері** – зорлықсыз қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру және ақпараттандыру деңгейін арттыру (әлеуметтік педагог, 42 жаста, солтүстік);

- **Буллингті ерте анықтау және оған ден қою механизмдері** – мәселені уақытылы байқап, оны тез әрі тиімді шешуге мүмкіндік беретін стандартталған тәсілдер;

- **Зардап шеккендер мен агрессорларға арналған психологиялық қолдау** – барлық тараптардың психоэмоциялық жағдайын қалпына келтіруге бағытталған көмек;

- **Қақтығыстарды реттеуге арналған нақты ережелер мен рәсімдер** – нақты, ресми түрде бекітілген әрекет алгоритмдерін құру;

- **Алдын алу шаралары, тиімді араласу және барлық білім беру процесіне қатысушыларды ақпараттандыру мен оқыту** (әлеуметтік педагог, 39 жаста, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы өзара іс-қимыл үшін қарастырылуы тиіс шаралар:

- **Ақпарат алмасу және құпиялылықты сақтау бойынша нақты хаттамалар** – құқықтық қауіпсіздік пен өзара әрекеттестіктің ашықтығын қамтамасыз ету үшін қажет;

- **Тұрақты бірлескен кездесулер мен іс-қимылдарды үйлестіру** – мектеп пен сыртқы мамандар (қамқоршылық органдары, полиция, ПМПК, психологиялық қызметтер және т.б.) арасындағы тығыз жұмыс үшін;

- **Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау** – тиімді байланыс пен келісілген шешімдер қабылдау үшін;

- **Мамандандырылған көмекке жедел әрі қолжетімді жол ашу** – оқушылар мен олардың отбасыларына уақытылы қолдау көрсету үшін.

Аталған ұсыныстар білім беру процесінің барлық қатысушылары өз рөлін нақты түсініп, жауапкершілікпен әрекет ететін үйлесімді және тұтас жүйе құруды көздейді.

Кейбір жағдайларда әлеуметтік педагогтер сұхбаттың соңына қарай маңызды байламға келді: оқушылармен сабақ кезінде және одан тыс уақыттағы тікелей қарым-қатынастың ерекше маңыздылығы атап өтілді, себебі зорлық-зомбылыққа немесе буллингке ұшыраған балалардың мінез-құлқы мен көзбен байланысында ерекшеліктер байқалады.

Эмоциялық қиындықтар мен диагностика
Қатысушылар балалардың эмоционалдық мәселелерінің себептері туралы ақпараттың жетіспеушілігін атап өтті. Депрессия мен мазасыздық белгілерін анықтау – тұйықтық, шамадан тыс агрессия, көңіл күйдің күрт ауытқуы сияқты симптомдарға байланысты күрделене түседі. Сонымен қатар, балалар мен ересектер арасындағы сенімнің жетіспеушілігі — осындай қиын тақырыптарды ашық талқылауды қиындатады: жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдаудан қорқады.

Алдын алу шараларының қажеттілігі
Қатысушылар депрессивті және мазасыз жағдайларды ерте анықтау

мақсатында тұрақты түрде тренингтер мен тесттер өткізу идеясын ұсынды. Бұл тәсіл балалардың психологиялық жағдайына қатысты қауіптерді алдын ала анықтап, уақытылы қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Анонимді көмек түрлері

Қатысушылар анонимді қолдау форматтарын енгізуді ұсынады:

- жеке кеңес беру,
- сенім телефондары,
- онлайн кері байланыс арналары,
- сондай-ақ әлеуметтік роликтер мен ашық әңгімелер арқылы балалардың эмоцияны білдіру және көмек сұрау дағдыларын дамыту.

Қауіп факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас
Көптеген респонденттер тікелей зорлық-зомбылық жағдайларымен бетпе-бет келмегенімен, оларды кейбір мұғалімдердің жағымсыз әсері мен отбасындағы жанжалдар алаңдатады.

Қатысушылар келесілердің маңыздылығын ерекше атап өтеді:

- педагогтерге арналған балалар психологиясы бойынша міндетті оқыту бағдарламаларын енгізу,
- ведомствоаралық жұмыс топтарын құру,
- зорлық-зомбылық жағдайларына нақты құқықтық әрекет ету нұсқаулықтарын дайындау.

Буллинг және педагогтердің рөлі

Ең жиі кездесетін буллинг түрлері ретінде педагогтер:

- вербалды агрессияны (мысқыл, қорлау),
- және әлеуметтік оқшаулауды атап өтті.

Мұғалімдер оқушылар арасындағы мұндай жағдайларды дер кезінде байқауға және тиісті шаралар қолдануға дайын болуы тиіс.

Көптеген қатысушылар жанжалдардың салдарымен жұмыс істеу үшін мектеп психологтарын тарту қажет деп есептейді. Олар мұғалімдердің бұл салада кәсіби дағдылары жиі жеткіліксіз екенін мойындайды.

Педагогтердің пікірінше, жанжалдардың алдын алуда және оларды шешуде басты рөлді келесі тұлғалар атқаруы тиіс:

- сынып жетекшілері,
- мұғалімдер,
- мектеп психологтары,
- және оқушылардың өздері, әсіресе құрдастары арасында беделге ие жоғары сынып оқушылары.

Араласу уақтылы және кәсіби тұрғыдан негізделген болуы керек — бұл тиімділіктің басты шарты.

Ұсынылған шешімдер

Қатысушылар келесі бастамаларды жүзеге асыруды ұсынады:

- Жоғары сынып оқушыларын тарту арқылы мектепшілік татуласу қызметтерін құру — бұл оқушылар арасында өзара түсіністік пен қолдау мәдениетін дамытуға ықпал етеді;

• **Ата-аналар клубтарын ұйымдастыру**, онда тәрбие мәселелері ашық талқыланып, ортақ шешімдер іздестіріледі;

• **Педагогтерге арналған жүйелі оқыту** — психология және эмоционалдық қолдау салаларында құзыреттілікті арттыру үшін;

• **Мектеп, психологтар және әлеуметтік қызметтер арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылды дамыту** — кешенді қолдау көрсету үшін тиімді байланыс қажет.

Сонымен қатар, ұсынылады:

• **Буллинг пен психоэмоциялық дағдарыстардың алдын алу бойынша оқыту курстары мен тренингтердің санын арттыру** — бұл мұғалімдердің балалармен жұмыс істеу дағдыларын күшейтуге мүмкіндік береді;

• **Балалармен бірлескен кездесулер өткізу үшін профилактикалық органдар өкілдерімен тұрақты кездесулер ұйымдастыру** — бұл оқушылардың ақпараттану деңгейін және жеке жауапкершілігін арттырады.

Ұсынылған қосымша шаралар:

• **Факттар мен статистикаға негізделген бейнероликтерді пайдалану** — буллинг пен зорлық-зомбылықтың алдын алу тақырыбы бойынша. Бұл материалдар балалар үшін қолжетімді болуы тиіс және олардың ақпараттылық деңгейін, саналы көзқарасын арттыруға бағытталуы қажет.

• **Мұғалімдер, психологтар және ата-аналар арасындағы командалық жұмысты күшейту** — оқушыны қолдаудың тиімді жүйесін құру үшін барлық тараптардың үйлесімді өзара іс-қимылы маңызды.

2.1.4 Педагог-психологтармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Барлық өңірлерде педагог-психологтар тобы жоғары кәсіби белсенділік пен жауапкершілік деңгейін көрсетті. Олар сұрақтарға мазмұнды әрі дәлелді жауаптар беріп, өз тәжірибесімен бөлісті.

Суицидтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

Сұхбат барысында респонденттер оқушылардың дағдарыстық жағдайын жақсы түсінетінін және бұл бағыттағы жұмыстың негізгі бағыттарын кәсіби деңгейде нақты сипаттап берді.

Психолог мамандар келесі ортақ қиындықтар мен кедергілерді атап өтті:

• **Ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі** (Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссиямен, әлеуметтік қызметтермен, ювеналды полициямен өзара әрекеттесу қиындықтары);

• **Ата-аналар тарапынан қарсылық және мәселені мойындаудан қорқу** (Кейбір ата-аналар психологиялық қиындықтардың бар екенін мойындаудан бас тартады);

• **Мұқтаж балалармен жұмыс істеуге уақыт пен кадрлық ресурстардың жеткіліксіздігі** (Жүктеме көп, барлық балаға жеке қолдау көрсету мүмкін емес);

• Стигматизация

(Бала көмек сұраудан қорқады, өйткені басқалар оны әлсіз немесе «проблемалы» деп қабылдауы мүмкін).

Бұл проблемалар кешенді шешімді талап етеді және тек мектеп деңгейінде ғана емес, **жүйелі, ведомствоаралық қолдау мен ата-аналармен сенімді серіктестікке** негізделуі тиіс.

Профилактикалық бағдарламалардың жеткіліксіздігі және жұмыс барысында кездесетін қиындықтар

Педагог-психологтар мектептерде **суицидтің, зорлық-зомбылықтың және буллингтің алдын алу бойынша жүйелі профилактикалық бағдарламалардың жоқтығын** атап өтті. Бұл тақырыптарды талқылау кезінде респонденттер эмоционалды түрде жауап беріп, жиі келесі ойды білдірді:

«Ең ауыр нәрсе — дер кезінде көмектесе алмау».

Бұл фраза эмоциялық күйіп кету мен психологиялық жүктеменің деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, мамандар **ата-аналар тарапынан болатын қысымға** да жиі ұшырайтынын айтты.

Ата-аналармен жұмыс кезіндегі қиындықтар

«Суицид, зорлық немесе буллинг жағдайында ата-аналармен қандай қиын сәттер болды?» деген сұраққа жауап бергендердің пікірлері өте ұқсас болды:

- **Ата-аналар баланың мәселесін мойындаудан бас тартады;**
- **Мектепті немесе педагогтерді кінәлайды;**
- **Ынтымақтастықтан бас тартып, араласуға рұқсат бермейді.**

Жүйелі тәсілдің болмауы

Көптеген қатысушылар қазіргі жағдайдың басты проблемасы ретінде **жүйелі қолдаудың болмауын** көрсетті. Жауапкершілік көбінесе тек мектеп психологының мойнына жүктеледі, ал бұл — тым ауыр жүктеме.

Осыған байланысты ведомствоаралық **ынтымақтастық, ата-аналармен серіктестік және мектеп ұжымының үйлесімді жұмысы** аса маңызды.

Қиындықтар мен шектеулер: мамандардың пікірі

Педагог-психологтардың жауабында бірқатар жүйелі және практикалық қиындықтар айқындалды:

- **Мамандардың шамадан тыс жүктемесі және жеке жұмысқа уақыттың жетіспеушілігі;**
- **Ата-аналар мен басқа да білім беру процесіне қатысушылардың әлсіз тартылуы;**
- **Дағдарыстық жағдайларда нақты әрекет ету алгоритмдерінің жоқтығы;**
- **Дайындықтың жеткіліксіздігі** – педагогтер көп жағдайда қалай дұрыс әрекет ету керектігіне сенімді емес.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу

Респонденттер ата-аналармен жұмыс істеу — ең күрделі аспектілердің бірі екенін атап өтті. Жиі кездесетін жағдайлар:

- **Агрессивті немесе бас тартушы реакциялар;**
- **Психологиялық көмектен бас тарту;**
- **Мәселенің ауқымын бұрмалау** — кейде артық асырып көрсету, кейде керісінше, оны елемеу.

Психологтар басқа қызметтерге қажетті бағыттау маңыздылығын мойындайды, бірақ бұл кезеңде де қиындықтар кездеседі — әсіресе **ата-ананың ынтымақтастыққа дайын болмаса.**

Психогигиена қағидаттарының маңыздылығы

Мамандар табысты профилактикалық жұмыстың негізі ретінде **психогигиеналық қағидаттарды сақтау** қажеттігін баса айтты — бұл:

- **мамандардың кәсіби саулығын сақтау,**
- **отбасымен және жалпы мектептік ортада қауіпсіз қарым-қатынас құру.**

Қорытынды

Бұл блок педагог-психологтардың:

- **оқушылардағы дағдарыстық жағдайларды тану бойынша жоғары кәсіби хабардарлығын,**
- **жүйелік және тұлғалық шектеулерді нақты түсінуін көрсетті.**

Цитаталар:

- *«Суицидтің алдын алу – бұл бүкіл қоғамның міндеті болуы керек»* (Түркістан).
- *«Психолог өзін үлкен жеке жауапкершілікпен қатар, құқықтық жағынан қорғансыз сезінеді»* (Семей).
- *«Егер отбасында ашық диалог болса, баланың сенім деңгейі жоғары болады»* (Алматы).
- *«Олар маскировка шеберлері — бүгін күліп жүреді, ал ертең суицидке әрекет етуі мүмкін».*
- *«Біз — көптеген балалар үшін соңғы қорғаныс шебіміз».*

Бұл дәйексөздер педагог-психологтардың кәсіби күйзелісі мен олардың оқушылардың өміріндегі маңызды рөлін тереңінен сезінетінін айқын көрсетеді.

Ұсыныстар:

- **Мектеп психологтарының санын арттыру** — халықаралық ұсыныстарға сай, **әр 500 оқушыға 1 психолог** қағидаты негізінде;
- **Дағдарыстық жағдайларды тану бойынша тренингтерді енгізу** — педагогтер мен басқа мамандардың ерте анықтау қабілетін арттыру үшін;
- **Жасөспірімдерге арналған қауіпсіз әрі анонимді платформалар құру** — мысалы, чат-боттар, Telegram-арналар, жасырын кеңес беру арналары;

- Қауіп анықталған жағдайда нақты әрекет ету алгоритмдерін әзірлеу — түсінікті, қолжетімді және заңды негізде;
- Жедел әрекет ету механизмдерін құру, оған ведомствоаралық өзара әрекеттестік те кіреді (медициналық қызметтер, құқық қорғау органдары);
- Психологтар мен педагогтер үшін супервизиялар мен психологиялық қолдау тәжірибесін жүйелі түрде енгізу — эмоционалды күйіп кетудің алдын алу үшін;

Қатысушылар тарапынан институционалдық қолдау, оқыту жүйесі және білім беру процесіне қатысушылар арасындағы үйлестірілген әрекет қажеттілігі нақты әрі сенімді түрде айтылды.

2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу

Негізгі мәселелер:

- Зорлық-зомбылықтың жасырын түрлерін (эмоционалдық, психологиялық) анықтау қиынға соғады;
- Диагностикалық әдістемелердің сезімталдығы жеткіліксіз;
- Мамандарда уақыт пен ресурстың шектеулігі бар;
- Ведомствоаралық өзара әрекеттестік деңгейі төмен.

Педагог-психологтардың байқауы бойынша, зорлық белгілерін тану әрдайым мүмкін бола бермейді — әсіресе эмоционалдық немесе сексуалдық сипаттағы жасырын зорлық жағдайларында.

Психологиялық зорлық-зомбылық

Мұндай зорлыққа ұшыраған балалардың мінез-құлқында жиі байқалатын белгілер:

- Тұйықтық,
- Агрессивтілік,
- Басқаларға қатысты зорлық моделін қайталау бейімділігі.

Мұндай жағдайларды анықтауда тиімді құралдар ретінде мамандар келесілерді атайды:

- жанама бақылау,
- анонимді сауалнамалар,
- құрдастарынан немесе балалардың өздерінен алынған ақпарат.

Алайда, қатысушылардың пікірінше, қазіргі қолданыстағы диагностикалық әдістемелер мұндай белгілерді, әсіресе ерте кезеңдерде, әрдайым дәл анықтай алмайды.

Зорлықтан зардап шеккен балаларға сапалы психологиялық көмек ұйымдастыру — бұл салада да сарапшыларда аралас пікірлер бар. Бір жағынан, олар қолдау көрсетуге ұмтылады, ал екінші жағынан — эмоционалдық зорлықты бақылаудың жоқтығы, уақыт пен ресурс тапшылығы, ведомствоаралық қолдаудың жеткіліксіздігі бұл жұмысты айтарлықтай қиындатады.

Сапалы психологиялық көмек ұйымдастырудағы тәжірибе мен қиындықтар

Зорлық-зомбылықты бастан кешірген оқушыларға сапалы психологиялық көмек көрсету мәселесінде мамандардың пікірлері эмоционалды және өзара ұқсас болды.

Сұрақ: «Зорлық көрген оқушының жағдайын анықтай аласыз ба?» дегенге жауаптар былай бөлінді:

- Көп жағдайда — иә;

- Көмектесетін құралдар: бақылау, жеке әңгімелесу, құрдастарының шағымдары, диагностикалық нәтижелер;

- Кейбір жағдайларда оқушы мәселені мұқият жасырады.

Сұрақ: «Зорлық көрген оқушыға сапалы психологиялық көмек ұйымдастыра аласыз ба?» — педагогтердің пікірлері мынадай бағыттарға бөлінді:

☒ Иә, көбінесе ұйымдастыру мүмкін болады, бірақ белгілі бір шарттар мен кедергілер бар:

- Оқушымен сенімді қарым-қатынас орнатылған жағдайда — бала ашыла бастайды;

- Зорлық белгілерін ерте анықтау — жұмысты бастапқы кезеңде жүргізуге мүмкіндік береді;

- Мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің қолдауы — командамен бірлесіп әрекет ету өте маңызды;

- Ата-аналармен жұмыс — егер олар ынтымақтастыққа ашық болса;

- Жүйелі жұмыс алгоритмі: диагностика → әңгіме → психологиялық сүйемелдеу → бақылау.

Сұрақ: «Сіздің ойыңызша, адамды өзгеге зорлық көрсетуге не итермелейді?» — жауаптар бірдей болды:

- Ішкі агрессияның жиналуы, оны басқара алмау;

- Өз өмірінде зорлықты бастан кешіру тәжірибесі;

- Төмен өзін-өзі бағалау, үстемдікке ұмтылу;

- Эмпатия дағдыларының болмауы;

- Отбасылық және мәдени қалыптасқан көзқарастар.

Бұл жауаптар педагог-психологтардың оқушылармен жұмыстағы тәжірибесінің тереңдігін және зорлық-зомбылықты алдын алуда кешенді көзқарас қажет екенін көрсетеді.

☒ Иә, көп жағдайда зорлық-зомбылықты бастан кешірген оқушыларға сапалы психологиялық көмек көрсету мүмкін болады, алайда бұл келесі шарттар мен қиындықтарға байланысты:

- Оқушымен сенімді қарым-қатынас орнату — бала өзін қауіпсіз сезінгенде ғана ашылады;

- Зорлық белгілерін дер кезінде анықтау — жұмысты ерте бастауға мүмкіндік береді;

- Әкімшілік пен педагогтер тарапынан қолдау — командалық жұмыс өте маңызды;

• **Ата-аналармен жұмыс** – егер олар ынтымақтастыққа ашық болса, көмек нәтижелі болады;

• **Жүйелі жұмыс барысы:** *диагностика → жеке әңгімелесу → психологиялық сүйемелдеу → бақылау.*

Сұрақ: «Сіздің ойыңызша, адамды өзгеге зорлық көрсетуге не итермелейді?»

Жауаптар біркелкі болды, және келесі факторлар аталды:

- **Ішкі, басылмаған агрессия;**
- **Өмірінде өзі бастан кешкен зорлық тәжірибесі;**
- **Төмен өзін-өзі бағалау, үстемдік етуге ұмтылу;**
- **Эмпатия (басқаны сезіне білу) дағдыларының болмауы;**
- **Отбасылық және мәдени бағдарлар (зорлықты норма ретінде қабылдау).**

Бұл жауаптар зорлық-зомбылық мәселесінің тек жеке емес, әлеуметтік және мәдени тамыры бар екенін көрсетеді, сондай-ақ ерте алдын алу, сенімді қарым-қатынас және жүйелі жұмыс шешуші рөл атқаратынын дәлелдейді.

Сұрақ: «Зорлық-зомбылық мәселесімен тиімді жұмыс істеу үшін сізге қандай көмек қажет? Қандай мамандардың қолдауы нәтиже береді?» Дискуссия барысында респонденттер келесі ортақ тұжырымға келді:

• **Мектеп әкімшілігінің қолдауы** – маманның бастамаларын түсініп, бекітіп, жағдай жасауы маңызды;

• **Жедел әрекет ету мүмкіндігі** – уақыт, кеңсе (кабинет), ата-анамен келісім секілді ұйымдастыру мәселелері шешілген жағдайда жұмыс тиімді жүреді;

• **Әдістемелік және супервизорлық қолдау** – кәсіби өсу және қиын жағдайларды талдау үшін қажет;

• **Тәжірибелі психологтармен, супервизорлармен кеңес алу мүмкіндігі** – мамандар арасында тәжірибе алмасу маңызды;

• **Әдістемелік материалдарға, тренингтерге және оқыту ресурстарына қолжетімділік** – біліктілікті үнемі арттыру үшін;

• **Жұмыс жүктемесін азайту** – эмоционалдық күйіп кетудің алдын алу және оқушылармен сапалы жұмыс жүргізу үшін.

Бұл ұсыныстар мектеп психологтарының тиімді жұмыс істеуі үшін жүйелі, институционалдық қолдаудың қажет екенін көрсетеді.

Цитаталар:

• *«Бала агрессивті болуы мүмкін, бірақ бұл оның “жаман” болғанынан емес, керісінше — өзі зорлықтың құрбаны болғандықтан»* (Семей);

• *«Кейде ата-аналар баланың ішкі жан айқайын мүлде байқамайды»* (Алматы);

• *«Ата-аналармен жұмыс — бұл үнемі қарсылық»* (Семей);

• **Құқықтық салдардан қорқу**, әсіресе жас педагогтер арасында жиі кездеседі;

• **Жүйеге деген сенімсіздік:** педагогтер қателік жіберуден және айыпталудан қорқады;

• **Зорлықтың жасырын түрлері,** әсіресе толық емес отбасыларда, жиі байқалады.

Ұсыныстар:

• **Әлеуметтік педагогтерді, психотерапевтерді және ювеналды полицияны тарту** — кешенді көзқарасты қамтамасыз ету үшін;

• **Педагогтер мен ата-аналарды зорлық белгілерін тануға үйрету** — ерте араласудың негізі;

• **Анонимді сауалнамалар мен бақылау жүйесін құру** — жасырын проблемаларды анықтау үшін;

• **Мектепшілік қолдау топтарын қалыптастыру** — қиын жағдайларда жылдам және үйлесімді әрекет ету үшін.

Мамандар жүйелі ведомствоаралық өзара әрекеттестіктің маңыздылығын ерекше атап өтті, өйткені тек барлық құрылымдардың келісілген жұмысы ғана зорлық-зомбылықтың алдын алуда тұрақты нәтижеге алып келе алады.

Ата-аналармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Барлық өңірлерде жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар барысында модераторлар ата-аналарды кездесудің мақсатымен және анонимділік шарттарымен алдын ала таныстырды. Жалпы алғанда, ата-аналар талқылау процесіне белсенді қосылып, тақырыпқа қызығушылық танытты және мәселенің өте өзекті екенін атап өтті.

Суицидтің алдын алу

Қатысушылар қандай қиындықтар мен қауіптерді атады?
Ата-аналар үшін ең алаңдатарлық қиындықтардың бірі — баланың мінез-құлқы мен психологиялық жағдайындағы күрт өзгерістер.

Ата-аналар атап өткен қозғараушылық белгілері мыналар болды:

• **Көңіл күйдің жиі өзгеруі,**

• **Қатты ашушандық,**

• **Қайғы, тұйықталу,**

• **Күнделікті әдеттердің өзгеруі,**

• **Сырт келбеттегі өзгерістер,** оның ішінде ерекше, көзге түсетін немесе бейформалды стильге ұмтылу.

Ата-аналардың пікірінше, мұндай белгілер баланың ішкі жан дүниесінде болып жатқан ауыр күйзелістерді көрсетуі мүмкін, және ол бұл жағдаймен өзі жалғыз күресе алмайды.

Алайда, көпшілік ата-ана мұндай белгілерді дер кезінде байқай алмайтынын, кейде дұрыс түсіндіре де алмайтынын мойындады.

Бұл нәтижелер ата-аналардың сезімталдығы мен ықыласына қарамастан, оларға психологиялық білім мен қолдаудың қажет екенін көрсетеді.

Кімді балалар «қауіпсіз ересек» ретінде қабылдайды?

Ата-аналардың пікірінше, үйде балалар өздерін қауіпсіз сезінеді, ал керісінше, мектептік орта жасөспірімдерде мазасыздық пен ішкі қорғансыздық сезімін тудыруы мүмкін.

Ата-аналардың басты алаңдаушылығы келесі мәселелерге қатысты:

- Мектептегі жанжалдар,
- Құрдастардың мінез-құлқының болжауға келмейтіндігі,
- Сыныптағы эмоционалдық мәдениеттің төмен деңгейі.

«Қауіпсіз» әрі маңызды ересектер ретінде ата-аналар жиі мыналарды атап өтті:

- Отбасындағы үлкен балалар (мысалы, аға немесе әпке);
- Мектеп психологтары;
- Ата-аналардың бірі — көбіне тыңдай алатын, сабырлық танытатын және сөкпейтін ата-ана.

Ата-аналар үшін қауіпсіздік — бұл:

- Ашықтық,
- Тұрақтылық,
- Сенім,
- Ересек адамның баланың сезімдерін шынайы тыңдауға және байыппен қабылдауға дайын болуы.

Бұл жауаптар сенімді қарым-қатынастың, эмоционалды тұрақтылықтың және баланың ішкі әлемін елемей қоймаудың маңыздылығын көрсетеді.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

Ата-аналардың жартысы зорлық-зомбылық тақырыбының өзектілігін мойындап, оны балаларымен бірге талқылауға дайын екенін айтты.

Алайда қалған бөлігі:

- мұндай әңгімелерді жүргізу қиын екенін мойындайды — себептер ретінде келесілер аталды:
 - білімнің жетіспеушілігі (қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білмейді);
 - қорқыныш (баладан жағымсыз, ауыр шындық естіп қалудан қауіптену);
- Кейбір ата-аналар қақтығыс пен зорлық-зомбылықтың шекарасын ажырата алмай қиналатынын айтты.

Профилактика бойынша ата-аналар ұсынған шаралар:

Ата-аналар зорлық-зомбылықтың алдын алуда жүйелі тәсілдің қажеттігін ерекше атап өтті, бұл жұмысқа мектеп қызметкерлері де, ата-аналардың өзі де тартылуы тиіс.

Негізгі ұсыныстар:

- Мұғалімдер мен ата-аналарға арналған тұрақты тренингтер мен оқу кездесулерін өткізу, жасөспірімдердің психоэмоциялық жағдайы туралы;
- Буллингтің алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламаларды енгізу, себебі буллинг суицидтік мінез-құлықтың триггері болуы мүмкін;

• **Мектеп пен отбасы арасында серіктестік орнату, бұл баланы қолдайтын біртұтас орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.**

Бұл ұсыныстар ата-аналардың проактивті ұстанымын және баланың психологиялық саулығы үшін бірігіп әрекет етуге дайын екенін көрсетеді.

Ата-аналармен сұхбат нәтижелері: ерекше назар аударуға тиіс бағыттар

1. Куәгерлермен жұмыс (бақылаушылар)

Ата-аналар буллингке немесе деструктивті мінез-құлыққа куә болған, бірақ араласпаған оқушылармен арнайы жұмыс жүргізу қажеттігін атап өтті.

Олардың пікірінше, балаларда белсенді азаматтық ұстанымды және конструктивті араласу дағдыларын қалыптастыру маңызды.

2. Барлық қатысушылардың саналы қатысуын күшейту

Ата-аналар буллингтің барлық тараптарын —

- құрбандарды,
- агрессорларды,
- бақылаушыларды

психологиялық сауаттылық арқылы қамту керек екенін айтты.

Ұсынылған тәсілдер:

- ақпараттық-ағартушылық жұмыс,
- арт-терапиялық тәсілдер,
- сезім мен шекаралар туралы ашық диалогтар.

3. Баланың эмоционалдық қиындықтарын тану

Ата-аналар жиі кездесетін тревожные белгілерді атады:

- Тұйықтық, қарым-қатынасқа қызығушылықтың азаюы;
- Көңіл күйдің төмендеуі, ашушаңдық;
- Оқу үлгерімінің төмендеуі;
- Пассивтік, ешқандай бастама көрсетпеуі.

4. Жеке тәжірибе

Респонденттердің жартысы өз балаларының мінез-құлқындағы алаңдатарлық белгілермен кездескенін айтты. Көп жағдайда бұл өтпелі кезеңге (5–7 сынып) сәйкес келген. Көптеген ата-ана абдырау, сенімсіздік сезінген, және «сұрақтарыммен зиян тигізіп алам ба?» деп қорыққан.

5. Қолдауға деген сұраныс

Ата-аналар өздерінде:

- қалай дұрыс әрекет ету керектігіне байланысты білімнің жетіспейтінін,
- эмоциялар туралы сөйлесу дағдыларының әлсіз екенін мойындады.

Олар баламен қиын тақырыпты қалай бастауға болатыны туралы қарапайым нұсқаулықтарды алғысы келеді.

6. Қиын тақырыптар туралы сөйлесуге дайындық

Көптеген ата-анада ішкі кедергілер бар:

- балаға қорқыныш ұялатудан,
- қосымша қызығушылық тудырып қоюдан қорқу.

Барлық ата-ана маманның көмегіне сұраныс білдірді:
– өзін-өзі бағалау,
– депрессия,
– эмоционалдық тұрақсыздық туралы қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білгісі келеді.

Бұл мәліметтер ата-аналардың психологиялық тақырыптарға ашықтығы артқанын, бірақ әлі де қолдауға мұқтаж екенін және эмоционалды сауаттылықты дамытуға дайын екенін көрсетеді.

Ата-аналардың мектептен күтетін қолдауы

Сұхбат барысында ата-аналар мектепке қатысты нақты үміттері мен қажеттіліктерін білдірді. Төменде олардың негізгі ұсыныстары мен алаңдаушылықтары жинақталған:

☒ **Мектептен күтілетін қолдау:**

- Ата-аналарға арналған психологиялық-ағартушылық жұмыс (тренингтер, жадынамалар, бейнематериалдар);
- Мектеп тарапынан сигнал беру — егер баланың мінез-құлқында өзгеріс байқалса, ата-ананы дер кезінде хабардар ету;
- Мектеп психологына және ППҚ орталығының (ЦПП) мамандарына қолжетімділік;
- Икемді әрі байқаусыз (ненавязчивая) көмек көрсету тәсілдері.

☐ **Ата-аналар мойындаған қиындықтар:**

- Эмоционалдық қиындықтарды дер кезінде байқау — ата-аналар үшін оңай емес;
- Негізгі ескерту белгілері:
 - – тұйықтық,
 - – ашушандық,
 - – апатия,
 - – қарым-қатынастан қашу,
 - – ұйқы мен оқудағы қиындықтар;
- Қиын тақырыптарды қозғау қорқыныш тудырады
 - – мысалы, суицид пен депрессия туралы:
 - «Қорқам — балаға зиян келтіріп алам ба?»
 - «Не деп айту керек екенін білмеймін»
- Жеткілікті білімнің жоқтығы сезіледі — ата-аналар баламен қалай дұрыс және қауіпсіз сөйлесу керек екенін білмейді;

- **Мазасыздық бар:**
- «Ескерусіз қалдырып қойсам ше?»
- «Қате сөз айтып қойсам ше?»

☞ **Ата-аналардың типтік реакциялары:**

- Көпшілігі **қызығушылық танытып**,
- бұған дейін мектеп базасындағы **ППҚ орталығына жүгінгенін** айтты;
- **Жасөспіріммен суицид туралы сөйлесуге қорқатынын** ашық айтты:
- «Зиян келтіріп алам ба деп қорқам»,
- «Қай жағынан бастасам болады?»
- **Маман көмегіне сұраныс өте жоғары** — кеңес беру, оқыту материалдары, түсіндіру құралдары қажет;
- **Профилактикалық жұмыс тек "болған соң емес", алдын ала жүргізілуі тиіс** деген ұстаным жиі айтылды;
- Ата-аналар мектептен **баланың мінез-құлқындағы өзгерістерге** қатысты уақытылы белгі беруін сұрайды.

Бұл мәліметтер ата-аналардың балалардың психоэмоционалдық жағдайына **немқұрайлы қарамайтынын**, бірақ қолдауға, бағытқа және ақпаратқа мұқтаж екенін көрсетеді.

Цитаталар – Ата-аналар пікірі

Блок 1. Суицидтің алдын алу

- «*Кейде жай ғана көресің — бала өзгеріп кеткен. Тыныш, көзі мұңды. Бірақ не деу керек? Білмеймін... Қорқам — шошытып алам ба деп*».
- «*Мен педагог емеспін. Өзім де эмоцияларымды әрең басқарамын, енді балаға қолдау көрсету керек дейді...*»
- «*Жасөспірімдердің суициді туралы естідім — қорқынышты. Бірақ қызыммен бұл туралы сөйлесу... қорқам — түсінбейді, жабылып қалады деп*».
- «*Бізге ешкім ешқашан эмоциялар туралы қалай сөйлесу керек екенін үйреткен емес. Мен қазір өз баламмен бірге үйреніп жүрмін*».
- «*Мектеп тек балаларға емес, бізге де білім беруі керек. Бізге де ата-анаға арналған профилактика қажет*».
- «*Суицид туралы сөйлесуден қорқам — балада қызығушылық тудырып қоям ба деп. Бірақ айту керек екенін түсінем. Қалай? Маман көмегі қажет*».
- «*Жақында бізге ППҚ орталығынан психологтар келді, қауіпсіздік сабағын өткізді — өте ұнады. Бар болғаны 1 сағат өтті, бірақ қайтадан өткізсе екен дейміз*».

Блок 2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу

Негізгі тақырыптар:

- **Мектепке сенім — екіұшты.** Көп ата-ана зорлық жағдайында мектепті әріптес ретінде қабылдауға дайын емес.
- **Оқшаулану мен жария ету қорқынышы бар** — ата-аналар құпия сақталмайды деп алаңдайды, жүйенің тиімділігіне күмәнмен қарайды.

• Мектептің зорлық-зомбылық туралы хабарларға қалай әрекет ететіні туралы ақпарат жетіспейді.

• Жасөспірім балалар кейде ата-аналарына күтпеген, тіпті шошытарлық сұрақтар қояды, ал ата-аналар қалай жауап беру керектігін білмейді.

Ата-аналардың типтік реакциялары

• *«Мектепке бармас едім — қорқам, бала одан сайын жапа шегіп қалады ма деп»;*

• **«Кіммен сөйлесу керек? Не айту керек? Бұл анонимді бола ма?» — міне, бізге түсінікті болуы керек дүниелер»;*

• **Артықшылықтар:** анонимді кеңес беру, сыртқы мамандар, сенім телефондары;

• **Көмек алу жолдарын ата-аналар біледі, бірақ есепке алу, бақылауға алыну сияқты салдарлардан қорқады;**

• *«Мектеп психологтарына басымды ием — балаларым оларға менен де артық сенеді»;*

• *«Кейде таңғалам — балам маған емес, сынып жетекшісіне көбірек сенеді екен»;*

• *«Бүгінгі балалар бақытты — олардың жанында психолог бар, көмек сұрай алатын адам бар»;*

• **Ата-аналар қолдау топтары немесе оқу семинарлары идеясына оң көзқарас білдіреді — бір-бірінен үйренуге, тәжірибе бөлісуге дайын.**

Ата-аналардың мектепке жүгіну тәжірибесі және қолдау нысандарына көзқарасы

Мектепке жүгіну туралы пікірлер

Ата-аналардың **жартысы**, егер балада қиындық туындаса, **мектепке жүгінетінін** айтты.

Бұл сенімнің **жартылай қалыптасқанын**, бірақ **толық орнықтағанын** көрсетеді.

Қолдау түрлері: ата-аналар қандай форматты қолайлы деп есептейді?

Ата-аналар үшін **ең қолайлы** деп танылған нұсқалар:

• **Анонимді кеңес беру** мамандармен;

• **Ата-аналарға арналған топтық кездесулер;**

• **Чат-бот немесе сенім телефоны;**

• **Насилие жағдайына қалай жауап беру керектігі туралы жадынамалар.**

Мектеп психологымен өзара әрекеттесу тәжірибесі

Ата-аналардың пікірлері **екіге бөлінді:**

☒ *Бір бөлігі:*

• Психологпен **әңгімелесудің пайдалы екенін**,

• **Әсіресе баланың қатысуымен өткен кездесулердің жақсы әсер бергенін атап өтті.**

✗ *Басқа бөлігі:*

- Байланыстың болмағанын,
- Кездесулердің формалды сипатта өткенін,
- Психологтың нақты рөлінің түсініксіз болғанын айтты.

Цитаталар – ата-аналардың шынайы пікірлері

✂ **Зорлық-зомбылық тақырыбына қатысты:**

- «Егер отбасымызда бірдеңе болса, мектепке бара қоймаспын. Талқылап, өсек етеді деп қорқам»;
- «Бір жағдай болды – сынып жетекшімен сөйлеспек болдым, бірақ ол жай ғана қолын сілтеді: “Барлығында осылай, балалар өздері шешеді” деді»;
- «Психологқа анонимді сұрақ қоюға мүмкіндік болса екен, құпия сақталатынына сенімді болғым келеді»;
- «Бұрын балам зорлық туралы шағымданса, мектептің қандай әрекет жасайтыны туралы алгоритм бар екенін білмейтінмін»;
- «Кейде көмек тек балаға емес, ата-анаға да қажет. Бірақ қайда бару керектігін білмейміз»;
- «Жақсы, қазіргі мектептерде психолог бар. Егер бала қиын жағдайға тап болса, ол көмекке жүгінуі мүмкін. Біздің кезімізде бір бала көгеріп жүретін, бірақ не істеу керектігін білмедік – бізге оны көріп, жаны ашитын».

Ата-аналардың мектептен күтетін қолдауы

☑ **Мектептен негізгі күтімдер:**

- Жағдайға жедел әрекет ету, уақыт жоғалтпай талдау жүргізу;
- Қақтығысты бейтарап қарау, ешкімді біржақты айыптамау;
- Қақтығысқа қатысқан екі тараппен де жұмыс істеу;
- Зардап шеккен оқушыға қолдау көрсету — психологиялық, моральдық, әлеуметтік.

⊖ **Ата-аналардың қатысуына кедергі келтіретін факторлар:**

- Мектепке деген сенімсіздік — өткен жағдайлар негізінде қалыптасқан;
- Кінә немесе ұят сезімі — баланың мінез-құлқына қатысты;
- Қақтығысты конструктивті шешу дағдыларының жоқтығы — сөйлесу, эмоцияны басқару, ашық болу қиын.

⊕ **Буллингтің алдын алуда тиімді деп танылған тәсілдер:**

- Балаларға арналған тренингтер — қарым-қатынас, өзара құрмет тақырыптарында;
- Рөлдік ойындар мен жағдаяттарды үлгілеу — эмоцияны түсіну мен шешім қабылдауға үйрету үшін;
- Ата-аналар мен психологтардың қатысуымен өтетін тақырыптық сынып сағаттары;
- Анонимді сауалнамалар мен "сенім жәшіктері" — жасырын мәселені ашуға мүмкіндік беру үшін.

Мектеп пен ата-аналар арасындағы сенімді арттыру жолдары:

• **Тұрақты және шынайы кездесулер** — пікір алмасу, бірлескен шешім қабылдау үшін;

• **Мектеп әрекеттерінің ашықтығы мен есептілігі** — не, қалай және не үшін істеліп жатқаны туралы ақпарат беру;

• **Ата-аналарды мектеп өміріне тарту** — ортақ мәселелерді шешуге белсенді қатыстыру;

• **Тәуелсіз мамандарға (психолог, медиатор, коуч) қолжетімділік** — бейтарап көзқарас пен кәсіби қолдау алу үшін.

Ата-аналардың ортақ ұсыныстары

☒ **Ата-аналарды профилактикалық жұмысқа тарту қажет:**

• Оқыту,

• Іс-шараларға қатысу,

• Мектеппен тұрақты диалог орнату арқылы.

 Қосымша қажеттіліктер:

• **Көбірек әдістемелік құралдар мен жадынамалар дайындау;**

• **Мектеппен анонимді байланыс түрлерін енгізу** (жеке пікір айту мүмкіндігі үшін);

• **Педагогтарды қиын жағдайларда жұмыс істеуге үйрету** (дағдарыс, зорлық, буллинг т.б.);

• **Мектеп психологының рөлін күшейту**, оны түсінікті әрі қолжетімді ету.

Профилактикалық бағдарламада міндетті түрде ескерілуі тиіс факторлар:

• Баланың жасы мен психологиялық жетілу деңгейі;

• Құпиялылық пен еріктілік — бала да, ата-ана да мәжбүрленбеуі керек;

• Ата-аналар мен балаларға қолдау көрсету;

• Профилактиканың жүйелілігі және тұрақтылығы;

• Бағдарламаны әзірлеу мен енгізу кезінде отбасы мен баланың пікірін ескеру.

Бағдарламаға енгізуге арналған негізгі ата-аналық ұсыныстар

 Ата-аналар үшін:

1. **Оқыту семинарлары мен тренингтер:**

2. **Тақырыптар:**

– Баламен эмоциялар, стресс, өзін-өзі бағалау, буллинг және дағдарыстар туралы қалай сөйлесу керек.

3. – *«Мұндай әңгімелерді қалай дұрыс жүргізуге болатынын, баланы қорқытпай, қолдау көрсету жолдарын ең болмағанда базалық деңгейде білгіміз келеді».*

2. **Жадынамалар мен чек-листтер:**

– Қысқа, нақты, түсінікті форматта;

– Нағыз өмірден алынған **фразалар** және **әрекет ету алгоритмдері**;

– «Қарапайым нұсқаулар беріңіздер — бала тұйықталып қалса, не істеу керек?»

4. Психологтармен немесе мамандармен анонимді байланыс:

5. – Чат-боттар, сенім телефондары, онлайн платформалар;
– «Мектепке баруға дайын болмасам да, сұрақты анонимді түрде қою мүмкіндігім болуы керек».

Ата-аналардың ортақ ұсыныстары

☒ **Ата-аналарды профилактикалық жұмысқа тарту қажет:**

- Оқыту,
- Іс-шараларға қатысу,
- Мектеппен тұрақты диалог орнату арқылы.

☒ **Қосымша қажеттіліктер:**

- Көбірек әдістемелік құралдар мен жадынамалар дайындау;
- Мектеппен анонимді байланыс түрлерін енгізу (жеке пікір айту мүмкіндігі үшін);
- Педагогтарды қиын жағдайларда жұмыс істеуге үйрету (дағдарыс, зорлық, буллинг т.б.);
- Мектеп психологының рөлін күшейту, оны түсінікті әрі қолжетімді ету.

Профилактикалық бағдарламада міндетті түрде ескерілуі тиіс факторлар:

- Баланың жасы мен психологиялық жетілу деңгейі;
- Құпиялылық пен еріктілік — бала да, ата-ана да мәжбүрленбеуі керек;
- Ата-аналар мен балаларға қолдау көрсету;
- Профилактиканың жүйелілігі және тұрақтылығы;
- Бағдарламаны әзірлеу мен енгізу кезінде отбасы мен баланың пікірін ескеру.

 Бағдарламаға енгізуге арналған негізгі ата-аналық ұсыныстар

 Ата-аналар үшін:

1. Оқыту семинарлары мен тренингтер:

2. Тақырыптар:

- Баламен эмоциялар, стресс, өзін-өзі бағалау, буллинг және дағдарыстар туралы қалай сөйлесу керек.

3. – «Мұндай әңгімелерді қалай дұрыс жүргізуге болатынын, баланы қорқытпай, қолдау көрсету жолдарын ең болмағанда базалық деңгейде білгіміз келеді».

2. Жадынамалар мен чек-листер:

- Қысқа, нақты, түсінікті форматта;
- Нағыз өмірден алынған **фразалар** және **әрекет ету алгоритмдері**;
- «Қарапайым нұсқаулар беріңіздер — бала тұйықталып қалса, не істеу керек?»

3. Психологтармен немесе мамандармен анонимді байланыс:

- Чат-боттар, сенім телефондары, онлайн платформалар;

– «Мектепке баруға дайын болмасам да, сұрақты анонимді түрде қою мүмкіндігім болуы керек».

Бұл ұсыныстар ата-аналардың белсенді рөл атқаруға дайын екенін, бірақ оларға нақты құралдар, қолжетімді ақпарат және қолдау қажет екенін көрсетеді.

Жүйелі және нәтижелі алдын алу бағдарламасын әзірлеу үшін осы ұсыныстарды міндетті түрде ескеру қажет.

Ата-аналардың мектепке және оқыту процесіне арналған ұсыныстары

Оқушыларға арналған ұсыныстар

1. Эмоционалды интеллект бойынша тұрақты тренингтер мен сабақтар

Дамытылатын дағдылар:

- Өзін-өзі реттеу,
- Эмоцияны тану,
- Сезімді білдіру,
- Өз-өзіне және өзгелерге көмек көрсету.
- 🗣️ «Оларды өз сезімдері туралы айтуға үйретіңіздер – олар үйренбеген, бәрін іште сақтайды».

2. Буллинг тақырыбында интерактивті сабақтар

Формат: ойындар, кейстер, рөлдік сценарийлер, анонимді пікірталастар.

«Балалар жағдайды ойнап шыққанда – олар буллингтің не екенін жақсырақ түсінеді».

3. Мектепте "сенім кеңістігін" құру

Мысалдар:

- "Сенім жәшігі",
- Эмоциялық разряд күндері,
- Психологиялық көмек бұрыштары.
- 🗨️ «Егер бала ата-анасына айта алмаса – мектепке айтып көрсін».

Мектепке арналған ұсыныстар

1. Мұғалімнің рөлін күшейту

Формат:

- Ашық сабақтар,
- Жеке кездесулер,
- Ата-аналар жиналысына белсенді қатысу.

2. Ата-аналарға мектеп тарапынан тұрақты кері байланыс беру

Мазмұны:

• Бала мінез-құлқындағы алаңдататын өзгерістер туралы алдын ала ескерту,

- Қолдау ұсыну.

«Кейде мектеп бұрын байқайды, бірақ үндемей қояды. Ескерту керек!».

3. Буллинг пен зорлыққа әрекет ету алгоритмдерінің ашықтығы

Талаптар:

- Қадаммен жазылған,
- Қарапайым әрі түсінікті,
- Барлық қатысушыға қолжетімді – бала, ата-ана, мұғалім.

☒ «Егер нақты тәртіп болса – сенім де артады».

4. Ата-ана мен балаға арналған бірлескен іс-шаралар

Формат: тренингтер, диалог алаңдары, отбасы күндері.

 «Біз бірге сөйлесуіміз керек. Біз де балалардан үйренеміз, олар да бізден».

ChatGPT сказал:

Жалпы қорытындылар (модератордың рефлексиясы)

☒ Ата-аналардың белсенділігі мен қызығушылығы

Өткізілген фокус-топ ата-аналардың суицидтің, зорлықтың және буллингтің алдын алу жұмыстарына шынайы қызығушылығын көрсетті.

Тақырыптардың сезімталдығы мен күрделілігіне қарамастан, қатысушылар белсенді түрде талқылауға қосылып, жеке тәжірибелерімен бөлісіп, нақты ұсыныстарын айтты.

Эмоциялық ахуал

Ата-аналарға қиын тақырыптар туралы ашық айту мүмкіндігі үшін алғыс білдірілді.

Талқылау барысында:

- Тревога, қобалжу сезілді;
- Сонымен қатар — жеңілдік пен қолдау сезімі де байқалды.

Модератордың

ескертуі:

«Бірнеше қатысушы бұл тақырыптарды басқа ата-аналармен алғаш рет талқылағанын айтты — бұл өз алдына үлкен қолдау болды».

Диалогқа дайындық

Ата-аналардың басым бөлігі:

- Мектеппен ынтымақтасуға дайын екенін көрсетті;
- Сонымен қатар:
 - Сенім қажет екенін,
 - Ыңғайлы әрі түсінікті өзара әрекет ету жүйесінің маңызын,
 - Жеке ақпаратпен абай болу керектігін ерекше атап өтті.

! Ақпарат пен қолдаудың жетіспеушілігі

Фокус-топ нәтижелері ата-аналарда:

- Баланың психоэмоционалдық дамуы,
- Мектептің дағдарыс жағдайларында қалай әрекет ететіні бойынша
- ақпарат тапшылығы бар екенін көрсетті.

Бұл өз кезегінде:

- Алаңдаушылықты,

- Өз-өзіне сенімсіздікті,
- Жалғыз қалғандай сезімді туындатады.

1. Нақты құралдарға сұраныс

Ата-аналар тек алаңдаушылықтарын айтып қоймай, сонымен қатар **нақты ұсыныстар** да білдірді:

- Жадынамалар,
- Тренингтер,
- Рөлдік ойындар,
- Психологтармен диалог.

 Ең жиі айтылған өтініш — **оқыту қарапайым, қысқа және нақты мысалдармен болуы керек.**

❖ «Түсінікті тілде, қысқа және өмірлік мысалдармен түсіндіріңіздер» деген пікір бірнеше рет қайталанды.

2. «Тікелей» немесе «тірі» байланысқа деген қажеттілік

Қатысушылар ата-ана мен мектеп арасындағы **формалды емес қарым-қатынас** маңызын атап өтті.

Мысалы:

- Қолдау топтары,
- Диалог алаңдары,
- Отбасылық іс-шаралар.

 Бұл тәсіл ата-аналарға **жалпы сенім кеңістігін** қалыптастырудың бір жолы ретінде қабылданады.

3. Фокус-топтардың қосарлы құндылығы

Фокус-топ өткізу:

- Бір жағынан — **пікір жинау әдісі**;
- Екінші жағынан — **өзі алдын алу жұмысының формасы.**

Талқылау барысында ата-аналар:

- Мәселелердің ортақтығын түсіне бастады;
- Қолдау сезінді;
- Маңызды бағыт-бағдарлар қалыптастырды.

4. Жүйелі жұмыс қажеттілігі

Қорытынды:

Фокус-топ ата-аналардың **суицид, зорлық және буллингтің алдын алуға шынайы қызығушылығын** көрсетті.

Тақырыптар күрделі болғанына қарамастан,
ата-аналар **белсенділікпен қатысып,
жеке тәжірибелерімен бөлісіп,
нақты ұсыныстар жасады.**

 Бұл жұмыс **кездейсоқ емес, тұрақты сипатта** болуы тиіс. Ата-аналармен өзара әрекеттесу **тұрақты профилактикалық бағдарламаның** бір бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

Осындай ұсыныстарды жүйелі түрде енгізу мектеп пен ата-аналар арасындағы сенімді нығайтып, оқушылардың психоэмоционалдық саулығын қорғауға ықпал етеді.

Фокус-топ қорытындысы бойынша ата-аналармен жұмысқа арналған ұсыныстар

1. Ата-аналармен ақпараттық жұмысты күшейту

✂ Қажетті іс-шаралар:

• Эмоциялық әл-ауқат, мазасыздық, депрессия, буллинг және зорлық тақырыптарына арналған **қарапайым әрі түсінікті материалдар** әзірлеу:

- ▪ бейнероликтер,
- ▪ жадынамалар,
- ▪ инфографика,
- ▪ «Не істеу керек, егер...» түріндегі нұсқаулықтар;
- Ата-аналармен **тұрақты ақпараттық кездесулер** өткізу:
- ▪ офлайн және онлайн форматта,
- ▪ психологтар, әлеуметтік педагогтар, заңгерлердің қатысуымен;
- Мектеп психологының рөлі және **көмек алу мүмкіндіктері туралы**

ақпараттандыру.

2. Ата-аналарды профилактикалық бағдарламаға тарту

✂ Ұсынылатын бағыттар:

• Ата-аналарға арналған **тренингтер циклі** (мысалы, «Ата-аналық құзыреттілік мектебі» форматында)

- ▪ эмоциялар,
- ▪ дағдарыстар,
- ▪ жасөспірім кезеңі,
- ▪ баламен диалог құру.
- **Қолдау топтары** немесе қызығушылық клубтарын ұйымдастыру:
- ▪ анонимді форматта,
- ▪ онлайн/офлайн нұсқада.
- Ата-аналардан **кері байланыс алу жүйесін құру:**
- ▪ сауалнамалар,
- ▪ фокус-топтар,
- ▪ мектеп сайтындағы арнайы форма арқылы.

3. Мектептегі көмек көрсету жүйесіне деген сенімді арттыру

✂ Маңызды шаралар:

• **Психологқа және басқа мамандарға жүгіну жолын жеңілдету,** анонимді болуын қамтамасыз ету;

- **Мекемелер арасындағы өзара іс-қимылды дамыту:**
- ▪ балалар психологтары,
- ▪ ППҚО (ЦПП),
- ▪ емханалар,

- ▪ УЕҰ (НПО);
- Сынып жетекшісі, мектеп психологы мен ата-аналар арасында **тұрақты және сенімді байланыс орнату**
- ▪ қысым мен айыптаусыз.

4. Буллингтің алдын алуды бірлескен форматтар арқылы күшейту

✂ Ұсынылатын іс-шаралар:

- **Сценарийлік ойындар, тренингтер, сынып сағаттарын жүйелі түрде өткізу:**
- балалар мен ата-аналар бірге қатысатын;
 - ▪ **құрмет, шекара, қолдау** тақырыптарын бірге талқылау үшін.
 - Мектеп ортасында **медиация және қалпына келтіру тәсілдерін** дамыту:
- жанжалды бейбіт жолмен шешу дағдыларын енгізу,
 - ▪ оқушылар арасындағы сенімді арттыру.
 - Ата-аналарды мектеп бастамаларына белсенді тарту:
 - ▪ шығармашылық жобалар,
 - ▪ «Жақсылық аптасы»,
 - ▪ антибуллингтік акциялар, әлеуметтік бастамалар.

5. Цифрлық өзара әрекет құралдарын әзірлеу

✂ Ұсынылатын цифрлық шешімдер:

- **Чат-бот немесе онлайн платформа құру:**
- ▪ білім базасымен, ▪ кеңес беру функциясымен
- (қайда жүгіну керек, не істеу қажет, белгілерді қалай тану керек).
- Психологқа немесе мектеп мамандарына жүгінуге арналған **электрондық анонимді формаларды** енгізу:
 - ▪ баланың өз мәселесі бойынша,
 - ▪ немесе басқа бала үшін уайым білдіру мақсатында.

Қорытынды: Ата-аналар тарапынан тиімді профилактикалық жүйені құруға жоғары қызығушылық бар

✂ Негізгі ойлар:

- Ата-аналардың **зорлық-зомбылық пен эмоциялық қиындықтар** тақырыбына қатысты **алаңдаушылық деңгейі жоғары;**
- Сонымен қатар, **өз әрекеттеріне сенімсіздік** байқалады:
 - ▪ қалай сөйлесу керек,
 - ▪ неге мән беру керек — толық түсінік жоқ.

☞ Серіктестік қатынастардың маңыздылығы

- ☑ Мектеп пен ата-аналар арасында **сенімге, ашықтыққа және жүйелі қолдауға негізделген серіктестік** орнату қажет.

☹ Ата-аналар ішкі кедергілерді сезінеді

- уайым,
- жалғыздық,

- «қате айтудан» қорку.

Бірақ олар:

👉 **мектеппен серіктес болуға дайын, егер:**

- диалог түсінікті,
- құрметті,
- қауіпсіз жағдайда жүрсе.

🎯 **Жүйелі ата-аналық қолдау — тиімді профилактиканың шарты**

👨👩 Ата-аналар пікірінше:

тиімді алдын алу жұмысы мүмкін емес,

егер мектеп ата-аналық қауымдастықпен тұрақты жұмыс жүргізбесе:

- ақпарат беру,
- қолдау көрсету,
- белсенді тарту арқылы.

🎗 **Бағдарлама әзірлегенде ескеру маңызды:**

- Балалармен және мұғалімдермен қатар,
- **Ата-аналарды қолдайтын және оқытатын жүйелі блок болуы тиіс.**

🔑 **Өйткені олар — тәрбие процесінің негізгі қатысушылары.**

2.1.3 Педагогтермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық педагогтер ұсынылған тақырыптарды белсенді талқылап, сұрақтарға аса қызығушылықпен және шынайы қатысумен жауап берді.

Кейбір педагогтер сұхбат барысында өздері де сұрақтар қойып отырды, ал кейбіреулері ашық түрде мұндай жағдайларға бұрын тап болмағандарын және ондайда не істеу керектігін білмейтіндерін мойындады.

Жалпы алғанда, сұхбаттар тыныш әрі қолайлы атмосферада өтті. Педагогтер бұл тақырыптарға айтарлықтай қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар және блоктар бойынша реакциялар

1. Өзін-өзі өлтірудің алдын алу (суицид превенциясы)

Басты мәселелер:

- Жасөспірімдердің мінез-құлқының күрделілігі;
- Әлеуметтік желілерде **теріс ақпараттың шамадан тыс таралуы;**
- **Бос уақыттың жүйесіздігі;**
- **Тәрбиенің немқұрайлы стилі;**
- Ата-аналардың тәрбие берудегі рөлін мойындамауы;
- **Қиын жағдайлардан шығу дағдыларының жетіспеуі.**

Мамандар тарапынан айтылған басқа да өзекті қиындықтар:

- Жас мамандардың **кәсіби даярлығының жеткіліксіздігі;**
- Көмек көрсету салдары үшін **жауапкершіліктен қорқу;**

• **Жасырын күйзеліс жағдайларының** оқушыларда болуын дер кезінде байқап-білу қиындығы;

• Ата-аналардың **сенімсіздігі және бірлесуден бас тартуы.**

Мұғалімдер не дейді:

Көптеген мұғалімдер **диагностикадағы қиындықтарды** атап өтті:

«Бала кейде жай шаршаған немесе достарымен ренжіскен болады, ал біз бірден дабыл қағамыз».

Көбінесе алаңдаушылық туғызатын — **өз сезімдерін жасыратын жасөспірімдермен жұмыс.**

Кедергі келтіретін мінез-құлық белгілері:

- Тұйықтық,
- Тітіркенгіштік,
- Оқуға деген қызығушылықтың жоғалуы,
- Мінез-құлықтағы күрт өзгерістер,
- Үнемі ойға шомған күй.

Мұғалімдер бұл белгілерді түсіндіру қиын екенін және **қате қорытынды жасаймыз ба** деп қорқатындарын да айтты.

«Қауіпсіз ересек» кім?

→ Оқушылар үшін сенімді адам ретінде:

- **Эмпатия танытатын,**
- **Сенімді әңгімелер жүргізетін мұғалімдер аталды.**

Ұсыныстар:

- Оқушылармен тұрақты әңгімелесу тәжірибесін енгізу;
- Педагогтің **жеке сенімділігін арттыру** бойынша жұмыс жүргізу;
- **Жұмсақ араласу әдістеріне** үйрену;
- Барлық білім беру ұйымдарының мамандарына арналған **сапалы курстық дайындықты** қамтамасыз ету;
- Педагогикалық қызметкерлердің **эмоционалды күйіп кетуінің алдын алу** бойынша арнайы бағдарламалар әзірлеу.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу (Превенция насилия)

Қатысушылар (балалар) өздерін қауіпсіз сезіне ме (үйде, мектепте)?

Педагогтердің пікірінше, оқушылар мектеп қабырғасында өздерін қауіпсіз сезінеді. Алайда, үй мен мектептен тыс жерде — балалар қауіп-қатерге тап болуы мүмкін.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

- Бұл тақырыптар қоғамда кеңінен талқыланады, себебі өте өзекті;
- Жиі **БАҚ арқылы таратылады;**
- Дегенмен, буллингтің нақты мәні түсініксіз болып жатады;
- Көп жағдайда **«қақтығыс» пен «буллинг» ұғымдары шатастырылады.**

Нені жақсарту ұсынылды?

- Балаларға оқу жүктемесін азайту;
- Қарым-қатынас мәдениетін дамыту;
- Баршаға бірдей ережелерді орнату;
- Студенттердің стресске төзімділігін арттыру;
- Қақтығыстарды шешу тәжірибелерін енгізу.
- Повысить статус и зарплату специалистов. • Развивать межведомственное сотрудничество.

ChatGPT сказал:

Негізгі мәселелер:

- Зорлық-зомбылық көбіне отбасындағы жылулықтың жетіспеушілігімен байланысты.
- Жас мамандар мұндай жағдайлармен жұмыс істеуден қорқады.
- Жеке жұмыс жүргізуге арналған кабинеттер мен жағдайлар жетіспейді.
- Ведомствоаралық өзара іс-қимылда қиындықтар кездеседі.

Дәйексөздер:

- «Отбасында махаббат көрмеген адам өзгелерге зорлық көрсетуі мүмкін».
- «Ата-ананың шамадан тыс бақылауынан бала үйден қашып кетті».
- «Мамандар арасында ынтымақтастық пен тәжірибе алмасу қажет».
- «Жеке әңгіме өткіземін, психологқа жолдауды ұсынамын» (педагог, 37 жаста, солтүстік).
- «Мұғалімдерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын буллингтен қорғау керек» (педагог, 52 жаста, солтүстік).
- «Ұжымда буллингті болдырмау жолдары, ұжымда салауатты микроклимат қалыптастыру» (педагог, 29 жаста, солтүстік).
- «Сынып жетекшісіне хабарлаймын, студентпен бетпе-бет сөйлесемін» (педагог, 35 жаста, солтүстік).
- «Мекемеде үш суицид жағдайы болды — бәрі де сырт көзге үлгілі отбасылардан. Біз жіберіп алдық, өйткені тек қиын балаларға назар аудардық».
- «Отбасындағы мәселе анықталған кезде, ата-аналар диалогтың орнына басқармаға шағымданды».
- «Кейбір ата-аналар балада қиындық бар екенін анық белгілер болғанның өзінде де жоққа шығарады».

Ұсыныстар:

- Жеке және топтық жұмыс жүргізу үшін бөлек кабинеттермен қамтамасыз ету;
- Заманауи диагностикалық әдістер мен тренингтерді енгізу;
- Мамандардың мәртебесі мен еңбекақысын арттыру;
- Мекемелер арасындағы тиімді ынтымақтастықты дамыту.

3. Буллингтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

• Буллинг жиі қақтығыс деп қате қабылданады — бұл балалар мен ата-аналар тарапынан да байқалады;

• Жәбірленушілер мен куәгерлер салдарынан қорқады, бұл жағдайды жасыруға итермелейді;

• Мектептерде жүйелі алдын алу жұмыстары жеткіліксіз;

• Мұғалімдердің буллинг тақырыбы бойынша білімі жеткіліксіз.

Өңірлік айырмашылықтар:

Кейбір өңірлерде педагогтар буллинг жағдайларына тап болмағандарын айтты. Жекелеген ұсақ қақтығыстар болса да, олар жедел түрде шешімін табады.

Мектептерде медиация қызметтері жұмыс істейді, бұл жұмысқа оқушылардың өздері, соның ішінде жоғары сынып оқушылары мен мектеп президенті белсенді қатысады.

Бұл тәсіл уақытылы әрекет етуге және өзара түсіністік мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұсынылатын профилактикалық шаралар:

• Оқушылардың қатысуымен интерактивті шаралар өткізу (тренингтер, ойындар, жобалар);

• Тәрбиелік кездесулер ұйымдастыру;

• Позитивті мектеп ортасын қалыптастыруға оқушыларды тарту.

Назар аударылған мәселелер:

• Буллинктің отбасындағы қарым-қатынас пен тәрбиелік стильдерге байланысы жиі айтылды;

• Ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы және олардың рөліне немқұрайлы қарауы ерекше атап өтілді.

Мектеп не істей алады?

Педагогтар мен сынып жетекшілеріне қойылған сұрақтар:

• Мектеп қандай әрекет ете алады?

• Сынып жетекшісі мен әлеуметтік педагог қалай көмектесе алады?

Жауаптар:

• «Алдымен ата-аналардың өзін тәрбиелеу керек, содан кейін ғана олар баласын тәрбиелей алады»;

• «Мектептің негізгі қызметі — білім беру, қалғаны – қосалқы».

Іс жүзінде, бұл мәселеде «бір монетаның екі жағы» деп айтуға болады: бір жағында — педагогтар, екінші жағында — ата-аналар. Ал әр тарап бұл мәселелерде жауапкершілікті 100% мойнына алуға дайын емес.

Педагогтардың айтуынша, олар баланың үйде өзін қаншалықты қауіпсіз сезінетінін анықтай алмайды.

Осыған байланысты мынадай қорытынды жасауға болады:

Мектеп қызметкерлері арасында «барлығына отбасы кінәлі» деген стереотиптік ойлау әлі де сақталған.

Цитаталар:

• «Бала отбасында өзін қалай сезінетінін біз қайдан білейік? Сырттай бәрі жақсы: әкесі, анасы, жағдайы жақсы, ал ертең – суицид әрекеті. Ал кінәлі тағы да мектеп!»

- «Баланы не толғандыратынын түсіну үшін мектептегі психолог диагностика жүргізуі керек. Ал пән мұғалімдері оны байқамайды»

- «Колледждегі буллинг деңгейі 2–10 балл аралығында бағаланады (100 балдық шкала бойынша) — демек, буллинг бар, бірақ жасырын»

- «Біз "қиын" балаларға көбірек көңіл бөлеміз, ал "жақсы" балалар қолдаусыз қалады»

- «Буллинг — бұл қақтығыс емес, бұл жүйелі түрде қорлау»

Жалпы қорытындылар:

- Мамандар ерте кезеңде анықтау мен алдын алудың маңыздылығын түсінеді, бірақ эмоционалдық күйзеліс жағдайын бастан өткеруде.

- Жүйелі қолдау қажет: оқыту, супервизия, мекемеаралық байланыстар.

- Ата-аналардың рөлі шешуші, алайда олар жиі ынтымақтастыққа дайын емес.

- Буллинг пен зорлық-зомбылыққа кешенді көзқарас қажет: бұл — отбасымен, педагогтармен және балалармен бірлесе жүргізілетін жұмыс.

- Тиісті психометриялық тестілеу, семинарлар, белсенді әдістер, сондай-ақ ата-аналарды бейнероликтер, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы диалогқа дайындау ұсынылады.

- Педагогтарды деструктивті мінез-құлық белгілерін анықтауға үйрету қажет

Модератордың жалпы қорытындылары (рефлексия)

Педагогтер арасында жүргізілген сауалнама барысында психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу тақырыбы шынайы қызығушылық пен кері байланысты тудырғаны анық болды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді талқылауға дайын екенін көрсетті, кейде өз білімдері мен тәжірибелеріне сенімсіздік танытқанына қарамастан.

Кейбір педагогтердің буллинг немесе суицидтік мінез-құлық белгілерін байқаған жағдайда не істеу керектігін білмей, айқын әрекет алгоритмдерін сұрағаны — таңғаларлық жайт болды. Сонымен қатар, оқу жүктемесін азайту ұсыныстары жиі айтылды — бұл ұсыныс студенттердің күйзеліске түсуі мен деструктивті мінез-құлықтарының алдын алуға жүйелі көзқарастың бар екенін көрсетеді.

Педагогтердің өздерін оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттілігі туралы пікірлер ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл мәселе көбіне назардан тыс қалып жатады, алайда қатысушылардың пікірлеріне қарағанда, оған ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Сондай-ақ, нақты араласу шекаралары бар ресми бағдарлама құру туралы ұсыныс профилактикалық жұмысты жүйелеуге ұмтылыс бар екенін көрсетеді.

Жалпы, педагогтер бұл тақырыпқа жоғары қызығушылық танытты, тәжірибелік құралдарға деген сұраныс пен күрделі психологиялық және әлеуметтік мәселелерді шешуде ынтымақтастыққа дайын екенін көрсетті.

Ұсыныстар:

- Бастауыш сыныптардан бастап балалармен тұрақты түрде «сезімдер жайлы әңгімелер» өткізу;

- Жасөспірімдерге арналған анонимді хабарласу арналарын ұйымдастыру;

• **Ата-аналарды диалогқа дайындау** — бейнематериалдар, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы;

• **Педагогтерді деструктивті мінез-құлық белгілерін анықтауға үйрету.**

Кешенді бағдарламаның құрамына міндетті түрде енгізілуі тиіс элементтер:

• **Құқықтық жауапкершілік** (әлеуметтік педагог, 52 жас, солтүстік);

• **Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған білім беру тренингтері;**

• **Буллингті ерте анықтау және оған әрекет ету механизмдері;**

• **Зардап шеккендер мен агрессорларға арналған психологиялық қолдау;**

• **Қақтығыстарды шешудің нақты ережелері мен рәсімдері** (әлеуметтік педагог, 42 жас, солтүстік);

• **Алдын алу шаралары, ерте анықтау, тиімді араласу және зардап шеккендерді қолдау, сондай-ақ білім беру процесінің барлық қатысушыларын оқыту және ақпараттандыру** (әлеуметтік педагог, 39 жас, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы ынтымақтастық үшін не қарастырылуы қажет:

• **Ақпарат алмасу мен құпиялылық бойынша нақты хаттамалар;**

• **Үнемі бірлескен кездесулер мен әрекеттерді үйлестіру;**

• **Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау;**

• **Мамандандырылған көмекке жедел және жеңіл қолжетімділік.**

Қосымша байқаулар:

Кейбір әлеуметтік педагогтер сабақ барысында оқушылармен қарым-қатынастың маңызын атап өтті. Себебі буллинг немесе зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың мінез-құлқында, көзқарасында өзгешеліктер байқалуы мүмкін.

Эмоционалдық қиындықтар және диагностика:

Қатысушылар балалардың эмоциялық қиындықтарының себептері туралы ақпараттың жетіспеушілігін атап өтті. **Депрессия мен мазасыздық белгілерін анықтау тұйықтық, жоғары агрессия және көңіл күйдің күрт өзгеруі** сияқты симптомдармен қиындай түседі. Балалар мен ересектер арасындағы **сенімнің болмауы** күрделі тақырыптарды талқылауды тежейді: жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдауы мүмкін.

Превентивті шаралар қажеттілігі:

Қатысушылар депрессиялық және мазасыз жағдайларды ерте диагностикалау үшін тұрақты тренингтер мен тесттер өткізудің маңызын атап өтті.

ChatGPT сказал:

Ұсынылған көмек түрлері:

Қатысушылар балаларға қолдау көрсету және эмоцияларын білдіру дағдыларын дамыту мақсатында келесі анонимді көмек түрлерін ұсынады:

- кеңес беру қызметтері;
- сенім телефондары;
- онлайн кері байланыс арналары;
- әлеуметтік бейнероликтер мен ашық пікірталастарды қолдану.

Тәуекел факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас:

Көптеген респонденттер тікелей зорлық-зомбылық жағдайларымен кездеспесе де, жекелеген мұғалімдердің теріс ықпалы мен отбасылық кикілжіңдерге алаңдаушылық білдірді.

Қатысушылардың пікірінше, балалар психологиясы бойынша мұғалімдерге арналған міндетті оқыту курстарын, ведомствоаралық жұмыс топтарын құру және зорлық-зомбылық жағдайларына әрекет етудің нақты құқықтық нұсқауларын енгізу қажет.

Буллинг және педагогтердің рөлі:

Ең жиі кездесетін буллинг түрлері:

- вербалды агрессия (мысқыл, қорлау);
- әлеуметтік оқшаулау.

Мұғалімдер мұндай жағдайларды алғашқы болып байқауы тиіс екенін мойындайды, алайда өз әрекеттерінің құқықтық салдарынан қорқады.

Көптеген қатысушылар мектеп психологтарының қақтығыстардың салдарын жою жұмысына қосылуын қажет деп санайды, себебі педагогтардың бұл салада кәсіби дағдылары жиі жеткіліксіз болады.

Педагогтер пікірінше, қақтығыстардың алдын алу мен оларды шешуде маңызды рөлді:

- сынып жетекшілері,
- мұғалімдер,
- мектеп психологтары,
- және оқушылардың өздері, әсіресе қатарластар арасында беделі жоғары жоғары сынып оқушылары атқарады.

Мұндай араласу уақытылы әрі кәсіби деңгейде болуы тиіс.

2.1.3 Мұғалімдермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық мұғалімдер ұсынылған тақырыптарды белсенді түрде талқылап, сұрақтарға қызығушылықпен жауап берді.

Кейбір мұғалімдер сұхбат барысында қосымша сұрақтар қойды; сондай-ақ кейбірі мұндай жағдайлармен бұрын кездеспегендерін және ондай кезде не істеу керектігін білмейтіндерін ашық айтты.

Жалпы сұхбаттар тыныш, жайлы атмосферада өтті. Мұғалімдер ұсынылған тақырыптарға шынайы қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар мен блоктар бойынша реакциялар

(Бұл бөлім толық берілмеген. Егер сіз блоктар бойынша ақпарат берсеңіз, мен оны қазақ тіліне аударып әрі қарай жалғастырып беремін.)

Мәтінді басқа тілдерге дәл әрі жылдам аудару үшін <https://hix.ai/ru/translate> қызметін пайдалануға кеңес беремін.

2.1.3 Мұғалімдермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық мұғалімдер ұсынылған тақырыптарды белсенді түрде талқылап, сұрақтарға шынайы қызығушылықпен жауап берді.

Кейбір мұғалімдер сұхбат барысында қосымша сұрақтар қойды; сондай-ақ кейбірі мұндай жағдайларға бұрын тап болмағандарын және ондай сәттерде не істеу керектігін білмейтіндерін ашық айтты.

Жалпы алғанда, сұхбаттар тыныш және жайлы атмосферада өтті. Мұғалімдер бұл тақырыптарға қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар мен блоктар бойынша пікірлер

(Осы бөлімнің жалғасын ұсынсаңыз, мен оны да қазақ тіліне аударып беремін.)

Негізгі мәселелер:

Жасөспірімдердің мінезінің күрделілігі, интернетте жағымсыз ақпараттың көп таралуы, бос уақыттың ұйымдастырылмауы, тәрбиелеудің ырықсыз стилі, ата-аналардың өздерінің тәрбиелік рөлін мойындамауы, күрделі жағдайлардан шығу дағдысының болмауы. Жас мамандардың кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі. Араласудың салдары үшін жауапкершіліктен қорқу. Оқушыларда байқалмайтын, жасырын күйзеліс жағдайларының болуы, оларды анықтау қиынға соғады. Ата-аналар тарапынан сенімсіздік және ынтымақтастықтан бас тарту.

Көптеген мұғалімдер диагностикалау қиындықтары туралы айтты: *«Кейде бала жай ғана шаршаған немесе достарымен ренжісіп қалған болады, ал біз дабыл қағамыз»*. Әсіресе мұғалімдерді жасөспірімдермен жұмыс істеу алаңдатады, өйткені олар шынайы сезімдерін жиі жасырады.

Жасөспірімдердегі тұйықтық, ашуланшақтық, оқу процесіне қызығушылықтың жоғалуы, мінез-құлықтың күрт өзгеруі, бейтараптылық – мұның бәрі жұмысқа кедергі келтіреді. Мұғалімдер бұл белгілерді дұрыс түсіндіру қиын екенін және қате жіберіп алудан қорқатынын айтады.

«Қауіпсіз ересек» деген кім: Эмпатия танытатын және сенімге негізделген әңгімелер жүргізетін мұғалімдер.

Ұсыныстар:

Оқушылармен жеке әңгімелесу тәжірибесін енгізу, өз-өзіне сенімділікті арттыру, жұмсақ араласу әдістерін меңгеру.

Білім беру ұйымдарындағы барлық мамандарға сапалы курстық дайындық өткізу, мұғалімдердің кәсіби күйіп кетуінің алдын алуға арналған бағдарламаларды енгізу.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу (превенция)

Қатысушылар өздерін қауіпсіз сезіне ме (үйде, мектепте)?

Мұғалімдердің пікірінше, балалар білім беру мекемесінің қабырғасында қауіпсіз жағдайда болады. Алайда үйден тыс немесе оқу орнынан тыс жерде балалар қауіпті жағдайларға тап болуы мүмкін.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

Бұл тақырыптар қоғамда кеңінен талқылануда, өйткені олар өзекті әрі жиі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көрсетіледі. Дегенмен, мұғалімдер жиі буллинг ұғымының шынайы мағынасы дұрыс түсінілмейтінін атап өтеді — буллинг пен жай қақтығысты жиі шатастырып жатады.

Не нәрсені жақсарту ұсынылады?

- Балаларға түсетін оқу жүктемесін азайту;
- Қарым-қатынас мәдениетін дамыту;
- Барлық оқушыларға бірдей ережелер қолдану;
- Студенттердің күйзеліске төзімділігін арттыру;
- Қақтығыстарды шешудің практикалық дағдыларын енгізу.

Негізгі мәселелер:

- Зорлық-зомбылық көбінесе отбасындағы жылулықтың жетіспеушілігімен байланысты.
- Жас мамандар мұндай жағдайлармен жұмыс істеуден қорқады.
- Жеке жұмыс жүргізуге арналған кабинеттер мен жағдайлардың жетіспеушілігі.
- Ведомствоаралық өзара іс-қимылдың қиындығы.

Цитаталар:

- «Отбасында махаббат көрмеген адам өзгеге зорлық көрсетуі мүмкін».
- «Бала ата-анасының шамадан тыс бақылауынан қашып кетті».
- «Мамандар арасында коллаборация мен тәжірибе алмасу қажет».
- «Жеке әңгіме өткіземін, психологпен кеңесуді ұсынамын» (мұғалім, 37 жаста, солтүстік аймақ).
- «Мұғалімдерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын буллингтен қорғау» (мұғалім, 52 жаста, солтүстік).
- «Ұжым ішіндегі буллингтен қалай сақтануға болады, ұжымда салауатты микроклимат орнату» (мұғалім, 29 жаста, солтүстік).
- «Сынып жетекшісін хабардар етемін, студентпен жеке сөйлесемін» (мұғалім, 35 жаста, солтүстік).
- «Мекемеде суицидтің үш оқиғасы болды — барлығы да жайлы отбасылардан шыққан. Біз назардан тыс қалдырдық, өйткені қиын балаларға ғана назар аудардық».
- «Отбасындағы мәселе анықталған кезде, ата-аналар диалогтың орнына басқармаға шағымданды».
- «Кейбір ата-аналар айқын белгілерге қарамастан, баласының мәселесін мойындамайды».

Ұсыныстар:

- Жеке және топтық жұмыс жүргізу үшін арнайы кабинеттермен қамтамасыз ету.
- Заманауи диагностикалық әдістер мен тренингтерді енгізу.
- Мамандардың мәртебесін және жалақысын арттыру.
- Ведомствоаралық ынтымақтастықты дамыту.

3. Буллингтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

• Буллинг пен қақтығысты жиі шатастырады — әрі балалар, әрі ата-аналар.

• Жәбірленушілер мен куәгерлер салдарынан қорқады.

• Мектептерде жүйелі алдын алу шараларының болмауы.

• Мұғалімдердің буллинг тақырыбы бойынша білімінің жеткіліксіздігі.

Кейбір өңірлерде мұғалімдер мектептерде буллинг көріністерімен кездеспегендерін айтты. Жекелеген ұсақ кикілжіндер оқушылар арасында кездеседі, бірақ олар жедел шешіледі. Мектептерде медиация қызметтері жұмыс істейді, оған оқушылардың өзі, соның ішінде жоғарғы сынып оқушылары мен мектеп президенті белсенді қатысады. Бұл жағдайларды дер кезінде реттеуге және өзара түсіністік мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

педагогов выявлять признаки деструктивного поведения.

ChatGPT сказал:

Буллингтің алдын алудың ұсынылған түрлері
Оқушылардың қатысуымен интерактивті іс-шаралар өткізу (тренингтер, ойындар, жобалар), тәрбиелік кездесулер ұйымдастыру және оқушыларды мектеп ішіндегі оң орта қалыптастыруға тарту ұсынылады. Көптеген пікірлер ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас, тәрбиелік аспектілер, әсіресе отбасыдағы жағдайға қатысты болды. Ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы жиі аталып өтті. Барлық проблемалар мен оларды шешу жолдары педагогтар тарапынан отбасына жүктелді.

Мұғалімдерден алынған жауаптар келесі сұрақтарға қатысты:

• *Мектеп не істей алады?*

• *Сынып жетекшісі қалай көмектесе алады? Әлеуметтік педагог ше?*

Жауаптар:

• *Ата-аналарды тәрбиелеу керек, сонда олар балаларын дұрыс тәрбиелейді;*

• *Мектеп негізінен білім берумен ғана айналысады және т.б.*

Нәтижесінде, бұл мәселеде «бір медальдің екі жағы» бар деп айтуға болады: бір жағында – мұғалімдер, екінші жағында – ата-аналар. Екі тарап та бұл мәселеде толық жауапкершілік алуға дайын емес. Сонымен қатар, мұғалімдер «балалардың үйде өздерін қаншалықты қауіпсіз сезінетінін» анықтай алмайтынын мойындайды.

Осыған байланысты төмендегідей қорытынды жасауға болады:
Қоғамда «бәріне отбасы кінәлі» деген стереотиптік ойлау бар екені байқалады.

Цитаталар:

• *«Бала отбасыда не сезінетінін біз қайдан білеміз? Сырттай бәрі жақсы: анасы, әкесі бар, қамтылған отбасы, бірақ кенеттен суицидке әрекет. Кінәлі кім? Тағы да мектеп!»*

• *«Бала немен өмір сүріп жүргенін түсіну үшін мектеп психологы диагностика жүргізуі керек. Пән мұғалімдері оның жағдайын байқамайды».*

• *«Колледждегі буллинг деңгейі 100 баллдан 2–10 балл деп бағаланды — яғни, ол бар, бірақ жасырын».*

- «Біз қиын балаларға көбірек көңіл бөлеміз, ал тәртіптілер қолдаусыз қалып жатады».

- «Буллинг — бұл жай ғана жанжал емес, жүйелі түрде қорлау».

Жалпы қорытындылар:

- Мамандар ерте анықтау мен алдын алудың маңыздылығын түсінеді, бірақ эмоционалды күйіп кету жағдайын бастан кешіруде.

- Жүйелі қолдау қажет: оқыту, супервизиялар, ведомствоаралық байланыс.

- Ата-аналардың рөлі шешуші, алайда олар көбіне ынтымақтастыққа дайын емес.

- Буллинг пен зорлық-зомбылыққа кешенді тәсіл қажет: отбасымен, мұғалімдермен және балалардың өзімен жұмыс істеу.

Ұсыныстар:

- Адекватты психометриялық тестілеу жүргізу;

- Семинарлар мен белсенді әдістерді қолдану;

- Ата-аналарды диалогқа бейімдеу (бейнероликтер, жадынамалар, кездесулер арқылы);

- Мұғалімдерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.

Жалпы модераторлық қорытындылар (рефлексия)

Педагогтермен сауалнама жүргізу барысында психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу тақырыптары шынайы қызығушылық тудырып, кеңінен талқыланғаны байқалды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді ашық талқылауға дайын болды, дегенмен, кейбірі бұл салаларда өз білімдері мен тәжірибелерінің жеткіліксіз екенін сезінді.

Кейбір педагогтер буллинг пен суицидтік мінез-құлық белгілерін анықтағанда өздерінің абдырауын ашық мойындап, нақты әрекет алгоритмдерін сұрағаны — ерекше назар аударуға тұрарлық. Оқу жүктемесін азайту туралы ұсыныстар жиі айтылды, бұл студенттердегі күйзеліс пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алуда жүйелі көзқарастың қалыптасқанын көрсетеді.

Сондай-ақ, мұғалімдердің өздерін оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттігі туралы айтқаны ерекше назар аудартады — бұл әдетте көлеңкеде қалатын, бірақ аса өзекті мәселе. Және де, араласудың нақты шекараларын белгілейтін ресми бағдарлама құру туралы ұсыныс — профилактикалық жұмысты жүйелеуге деген ұмтылысты білдіреді.

Жалпы, педагогтер осы тақырыптарға жоғары қызығушылық танытып, практикалық құралдарға мұқтаж екендерін және күрделі психологиялық, әлеуметтік мәселелерді бірлесе шешуге дайын екендерін көрсетті.

Ұсынылған шаралар:

- Бастауыш сыныптардан бастап балалармен «сезім туралы ашық әңгімелерді» тұрақты өткізу;

- Жасөспірімдер үшін анонимді жүгіну арналары (сенім телефондары, онлайн-чаттар);

- Ата-аналарды бейнежазбалар, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы диалогқа дайындау;

- Мұғалімдерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.

Кешенді бағдарламаға міндетті түрде енгізілуі тиіс бағыттар:

- **Құқықтық жауапкершілік** (әлеуметтік педагог, 52 жаста, солтүстік);
- **Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған оқыту тренингтері;**
- **Буллингті ерте анықтау мен оған әрекет ету тетіктері;**
- **Зардап шеккендер мен агрессорларға психологиялық қолдау;**
- **Қақтығыстарды реттеу ережелері мен рәсімдері** (әлеуметтік педагог, 42 жаста, солтүстік);
- **Алдын алу шаралары, ерте анықтау, тиімді араласу және барлық білім беру процесіне қатысушыларды ақпараттандыру** (әлеуметтік педагог, 39 жаста, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы өзара іс-қимыл үшін қажет:

- Ақпарат алмасу мен құпиялылыққа қатысты нақты протоколдар;
- Тұрақты бірлескен кездесулер мен іс-қимылдарды үйлестіру;
- Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау;
- Мамандандырылған көмекке жедел және жеңіл қолжетімділік.

Кейбір әлеуметтік педагогтер сұхбат соңына қарай маңызды байламға келді: зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе буллинг құрбаны болған балалардың сабақтарда өзін ұстауы, көзқарасы өзгеше болатынын байқай отырып, тікелей оқу процесінде де жеке қарым-қатынастың маңыздылығын атап өтті.

Эмоциялық қиындықтар және диагностика:

Қатысушылар балалардың эмоционалдық қиындықтарының себептері туралы ақпараттың жеткіліксіздігін атап өтті. Депрессия мен мазасыздықтың белгілерін тану — тұйықтық, агрессивтілік, көңіл күйдің күрт өзгеруі сияқты симптомдарға байланысты күрделене түседі. Балалар мен ересектер арасындағы сенімнің жетіспеуі — күрделі тақырыптарды талқылауды қиындатады, себебі жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдаудан қорқады.

Алдын алу қажеттілігі:

Депрессивті және мазасыз жағдайларды ерте диагностикалау үшін **тұрақты тренингтер мен тесттер өткізу идеясы** ұсынылды. **Анонимді көмек түрлері** – кеңес беру, сенім телефондары, кері байланыс арналары, сондай-ақ әлеуметтік роликтер мен ашық кездесулер арқылы балаларға эмоцияны білдіру және көмек сұрау дағдыларын дамыту ұсынылады.

Қауіп факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас:

Көпшілік тікелей зорлық-зомбылықпен кездеспесе де, кейбір мұғалімдердің теріс әсері және отбасындағы жанжалдар қатысушыларда алаңдаушылық

тудырды.

Педагогтер үшін балалар психологиясы бойынша міндетті оқыту, ведомствоаралық жұмыс топтарын құру, және зорлық әрекеттеріне әрекет етудің нақты заңнамалық регламенттері қажет екені баса айтылды.

Буллинг және педагогтердің рөлі:

Ең жиі кездесетін түрлері — вербалды агрессия (мысқыл, қорлау) және әлеуметтік оқшаулау.

Мұғалімдер мұндай жағдайларды бірінші болып байқау керек екенін түсінеді, бірақ құқықтық салдардан қорқады. Көптеген қатысушылар жанжал салдарымен жұмыс істеуге мектеп психологтарының қатысуын қажет деп санайды, себебі мұғалімдердің бұл салада кәсіби дағдылары жеткіліксіз.

Педагогтердің пікірінше, буллингтің алдын алуда және жанжалдарды шешуде сынып жетекшілері, мұғалімдер, мектеп психологтары, сондай-ақ жоғарғы сынып оқушылары (беделге ие) ерекше рөл атқарады. Араласу уақтылы және кәсіби тұрғыдан дәлелді болуы тиіс.

Жалпы модераторлық қорытындылар (рефлексия)

Педагогтер арасында сауалнама жүргізу барысында психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу тақырыптары шынайы қызығушылық тудырып, белсенді талқыланғаны анық болды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді ашық талқылауға дайын екенін көрсетті, дегенмен кейбіреулері бұл бағыттағы өз білімдері мен тәжірибесіне сенімсіздік танытты.

Кейбір педагогтердің буллинг немесе суицидтік мінез-құлық белгілері анықталған жағдайда абдырап қалатынын ашық айтуы және нақты әрекет алгоритмдерін сұрауы — маңызды көрсеткіш. Сондай-ақ, студенттердегі күйзеліс пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу үшін оқу жүктемесін азайту туралы ұсыныстар жиі айтылды, бұл мәселені жүйелі тұрғыдан қарауға талпынысты білдіреді.

Сауалнама нәтижелерінің ішінде ерекше көзге түскені — педагогтерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттігі туралы пікірлер. Бұл тақырып әдетте ашық айтылмайды, бірақ қатысушылардың жауаптарына қарағанда, бұл — шынайы әрі маңызды мәселе.

Сондай-ақ араласудың шекараларын нақты белгілейтін ресми бағдарлама құру туралы ұсыныс — алдын алу жұмыстарының жүйеленуіне деген сұраныстың бар екенін білдіреді.

Жалпы алғанда, педагогтер бұл тақырыптарға жоғары деңгейде қызығушылық танытып, практикалық құралдарға мұқтаж екенін, сондай-ақ білім беру ортасындағы психологиялық және әлеуметтік күрделі мәселелерді бірлесе шешуге дайын екенін көрсетті.

Ұсынылған шаралар:

- **Бастауыш сыныптардан бастап балалармен «сезім туралы тұрақты әңгімелер» өткізу;**

- **Жасөспірімдер үшін анонимді жүгіну арналары** (сенім телефондары, онлайн платформалар) жасау;

- **Ата-аналарды диалогқа дайындау** – бейнероликтер, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы;

- **Педагогтерді деструктивті мінез-құлық белгілерін тануға үйрету.**

Кешенді бағдарламаға міндетті түрде енгізілуі керек шаралар

Әлеуметтік педагогтердің пікіріне сүйене отырып, білім беру ұйымдарында буллинг пен зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша кешенді бағдарлама құрамында келесі бағыттар болуы тиіс:

- **Құқықтық жауапкершілік** – барлық қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті нақты түсіндіру (әлеуметтік педагог, 52 жаста, солтүстік);

- **Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған оқу тренингтері** – зорлықсыз қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру және ақпараттандыру деңгейін арттыру (әлеуметтік педагог, 42 жаста, солтүстік);

- **Буллингті ерте анықтау және оған ден қою механизмдері** – мәселені уақытылы байқап, оны тез әрі тиімді шешуге мүмкіндік беретін стандартталған тәсілдер;

- **Зардап шеккендер мен агрессорларға арналған психологиялық қолдау** – барлық тараптардың психоэмоциялық жағдайын қалпына келтіруге бағытталған көмек;

- **Қақтығыстарды реттеуге арналған нақты ережелер мен рәсімдер** – нақты, ресми түрде бекітілген әрекет алгоритмдерін құру;

- **Алдын алу шаралары, тиімді араласу және барлық білім беру процесіне қатысушыларды ақпараттандыру мен оқыту** (әлеуметтік педагог, 39 жаста, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы өзара іс-қимыл үшін қарастырылуы тиіс шаралар:

- **Ақпарат алмасу және құпиялылықты сақтау бойынша нақты хаттамалар** – құқықтық қауіпсіздік пен өзара әрекеттестіктің ашықтығын қамтамасыз ету үшін қажет;

- **Тұрақты бірлескен кездесулер мен іс-қимылдарды үйлестіру** – мектеп пен сыртқы мамандар (қамқоршылық органдары, полиция, ПМПК, психологиялық қызметтер және т.б.) арасындағы тығыз жұмыс үшін;

- **Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау** – тиімді байланыс пен келісілген шешімдер қабылдау үшін;

- **Мамандандырылған көмекке жедел әрі қолжетімді жол ашу** – оқушылар мен олардың отбасыларына уақытылы қолдау көрсету үшін.

Аталған ұсыныстар білім беру процесінің барлық қатысушылары өз рөлін нақты түсініп, жауапкершілікпен әрекет ететін үйлесімді және тұтас жүйе құруды көздейді.

Кейбір жағдайларда әлеуметтік педагогтер сұхбаттың соңына қарай маңызды байламға келді: **оқушылармен сабақ кезінде және одан тыс**

уақыттағы тікелей қарым-қатынастың ерекше маңыздылығы атап өтілді, себебі зорлық-зомбылыққа немесе буллингке ұшыраған балалардың мінез-құлқы мен көзбен байланысында ерекшеліктер байқалады.

Эмоциялық қиындықтар мен диагностика
Қатысушылар балалардың эмоционалдық мәселелерінің себептері туралы ақпараттың жетіспеушілігін атап өтті. Депрессия мен мазасыздық белгілерін анықтау – тұйықтық, шамадан тыс агрессия, көңіл күйдің күрт ауытқуы сияқты симптомдарға байланысты күрделене түседі. Сонымен қатар, балалар мен ересектер арасындағы сенімнің жетіспеушілігі — осындай қиын тақырыптарды ашық талқылауды қиындатады: жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдаудан қорқады.

Алдын алу шараларының қажеттілігі
Қатысушылар депрессивті және мазасыз жағдайларды ерте анықтау максатында тұрақты түрде тренингтер мен тесттер өткізу идеясын ұсынды. Бұл тәсіл балалардың психологиялық жағдайына қатысты қауіптерді алдын ала анықтап, уақытылы қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Анонимді көмек түрлері
Қатысушылар анонимді қолдау форматтарын енгізуді ұсынады:

- жеке кеңес беру,
- сенім телефондары,
- онлайн кері байланыс арналары,
- сондай-ақ әлеуметтік роликтер мен ашық әңгімелер арқылы балалардың эмоцияны білдіру және көмек сұрау дағдыларын дамыту.

Қауіп факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас
Көптеген респонденттер тікелей зорлық-зомбылық жағдайларымен бетпе-бет келмегенімен, оларды кейбір мұғалімдердің жағымсыз әсері мен отбасындағы жанжалдар алаңдатады.

Қатысушылар келесілердің маңыздылығын ерекше атап өтеді:

- педагогтерге арналған балалар психологиясы бойынша міндетті оқыту бағдарламаларын енгізу,
- ведомствоаралық жұмыс топтарын құру,
- зорлық-зомбылық жағдайларына нақты құқықтық әрекет ету нұсқаулықтарын дайындау.

Буллинг және педагогтердің рөлі
Ең жиі кездесетін буллинг түрлері ретінде педагогтер:

- вербалды агрессияны (мысқыл, қорлау),
- және әлеуметтік оқшаулауды атап өтті.

Мұғалімдер оқушылар арасындағы мұндай жағдайларды дер кезінде байқауға және тиісті шаралар қолдануға дайын болуы тиіс.

Көптеген қатысушылар жанжалдардың салдарымен жұмыс істеу үшін **мектеп психологтарын тарту қажет** деп есептейді. Олар мұғалімдердің бұл салада кәсіби дағдылары жиі жеткіліксіз екенін мойындайды.

Педагогтердің пікірінше, **жанжалдардың алдын алуда және оларды шешуде басты рөлді** келесі тұлғалар атқаруы тиіс:

- **сынып жетекшілері,**
- **мұғалімдер,**
- **мектеп психологтары,**
- **және оқушылардың өздері, әсіресе құрдастары арасында беделге ие жоғары сынып оқушылары.**

Араласу уақтылы және кәсіби тұрғыдан негізделген болуы керек — бұл тиімділіктің басты шарты.

Ұсынылған шешімдер

Қатысушылар келесі бастамаларды жүзеге асыруды ұсынады:

• **Жоғары сынып оқушыларын тарту арқылы мектепшілік татуласу қызметтерін құру** — бұл оқушылар арасында өзара түсіністік пен қолдау мәдениетін дамытуға ықпал етеді;

• **Ата-аналар клубтарын ұйымдастыру**, онда тәрбие мәселелері ашық талқыланып, ортақ шешімдер іздестіріледі;

• **Педагогтерге арналған жүйелі оқыту** — психология және эмоционалдық қолдау салаларында құзыреттілікті арттыру үшін;

• **Мектеп, психологтар және әлеуметтік қызметтер арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылды дамыту** — кешенді қолдау көрсету үшін тиімді байланыс қажет.

Сонымен қатар, ұсынылады:

• **Буллинг пен психоэмоциялық дағдарыстардың алдын алу бойынша оқыту курстары мен тренингтердің санын арттыру** — бұл мұғалімдердің балалармен жұмыс істеу дағдыларын күшейтуге мүмкіндік береді;

• **Балалармен бірлескен кездесулер өткізу үшін профилактикалық органдар өкілдерімен тұрақты кездесулер ұйымдастыру** — бұл оқушылардың ақпараттану деңгейін және жеке жауапкершілігін арттырады.

Мәтіндерді түрлі тілдерге сапалы аудару үшін <https://hix.ai/ru/translate> платформасын қолдануға кеңес беремін.

Вы сказали:

Использовать видеоролики с фактами и статистикой по теме профилактики, которые будут доступны детям для ознакомления и повышения осознанности. Усиление командной работы между педагогами, психологами и родителями.

ChatGPT сказал:

Ұсынылған қосымша шаралар:

• **Факттар мен статистикаға негізделген бейнероликтерді пайдалану** — буллинг пен зорлық-зомбылықтың алдын алу тақырыбы бойынша. Бұл материалдар балалар үшін қолжетімді болуы тиіс және олардың ақпараттылық деңгейін, саналы көзқарасын арттыруға бағытталуы қажет.

• **Мұғалімдер, психологтар және ата-аналар арасындағы командалық жұмысты күшейту** — оқушыны қолдаудың тиімді жүйесін құру үшін барлық тараптардың үйлесімді өзара іс-қимылы маңызды.

2.1.4 Педагог-психологтармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Барлық өңірлерде педагог-психологтар тобы **жоғары кәсіби белсенділік пен жауапкершілік деңгейін** көрсетті. Олар сұрақтарға мазмұнды әрі дәлелді жауаптар беріп, өз тәжірибесімен бөлісті.

Суицидтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

Сұхбат барысында респонденттер оқушылардың дағдарыстық жағдайын жақсы түсінетінін және бұл бағыттағы жұмыстың негізгі бағыттарын кәсіби деңгейде нақты сипаттап берді.

Психолог мамандар келесі **ортақ қиындықтар мен кедергілерді** атап өтті:

• **Ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі** (Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссиямен, әлеуметтік қызметтермен, ювеналды полициямен өзара әрекеттесу қиындықтары);

• **Ата-аналар тарапынан қарсылық және мәселені мойындаудан қорқу** (Кейбір ата-аналар психологиялық қиындықтардың бар екенін мойындаудан бас тартады);

• **Мұқтаж балалармен жұмыс істеуге уақыт пен кадрлық ресурстардың жеткіліксіздігі** (Жүктеме көп, барлық балаға жеке қолдау көрсету мүмкін емес);

• **Стигматизация** (Бала көмек сұраудан қорқады, өйткені басқалар оны әлсіз немесе «проблемалы» деп қабылдауы мүмкін).

Бұл проблемалар кешенді шешімді талап етеді және тек мектеп деңгейінде ғана емес, **жүйелі, ведомствоаралық қолдау мен ата-аналармен сенімді серіктестікке** негізделуі тиіс.

Профилактикалық бағдарламалардың жеткіліксіздігі және жұмыс барысында кездесетін қиындықтар

Педагог-психологтар мектептерде суицидтің, зорлық-зомбылықтың және буллингтің алдын алу бойынша **жүйелі профилактикалық бағдарламалардың жоқтығын** атап өтті. Бұл тақырыптарды талқылау кезінде респонденттер эмоционалды түрде жауап беріп, жиі келесі ойды білдірді:

«Ең ауыр нәрсе — дер кезінде көмектесе алмау».

Бұл фраза эмоциялық күйіп кету мен психологиялық жүктеменің деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, мамандар ата-аналар тарапынан болатын қысымға да жиі ұшырайтынын айтты.

Ата-аналармен жұмыс кезіндегі қиындықтар

«Суицид, зорлық немесе буллинг жағдайында ата-аналармен қандай қиын сәттер болды?» деген сұраққа жауап бергендердің пікірлері өте ұқсас болды:

- Ата-аналар баланың мәселесін мойындаудан бас тартады;
- Мектепті немесе педагогтерді кінәлайды;
- Ынтымақтастықтан бас тартып, араласуға рұқсат бермейді.

Жүйелі тәсілдің болмауы

Көптеген қатысушылар қазіргі жағдайдың басты проблемасы ретінде **жүйелі қолдаудың болмауын** көрсетті. Жауапкершілік көбінесе тек мектеп психологының мойнына жүктеледі, ал бұл — тым ауыр жүктеме.

Осыған байланысты ведомствоаралық **ынтымақтастық, ата-аналармен серіктестік және мектеп ұжымының үйлесімді жұмысы** аса маңызды.

Қиындықтар мен шектеулер: мамандардың пікірі

Педагог-психологтардың жауабында бірқатар жүйелі және практикалық қиындықтар айқындалды:

- Мамандардың шамадан тыс жүктемесі және жеке жұмысқа уақыттың жетіспеушілігі;
- Ата-аналар мен басқа да білім беру процесіне қатысушылардың әлсіз тартылуы;
- Дағдарыстық жағдайларда нақты әрекет ету алгоритмдерінің жоқтығы;
- Дайындықтың жеткіліксіздігі – педагогтер көп жағдайда қалай дұрыс әрекет ету керектігіне сенімді емес.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу
Респонденттер ата-аналармен жұмыс істеу — ең күрделі аспектілердің бірі екенін атап өтті. Жиі кездесетін жағдайлар:

- Агрессивті немесе бас тартушы реакциялар;
- Психологиялық көмектен бас тарту;
- Мәселенің ауқымын бұрмалау — кейде артық асырып көрсету, кейде керісінше, оны елемей.

Психологтар басқа қызметтерге қажетті бағыттау маңыздылығын мойындайды, бірақ бұл кезеңде де қиындықтар кездеседі — әсіресе **ата-ана ынтымақтастыққа дайын болмаса**.

Психогигиена қағидаттарының маңыздылығы

Мамандар табысты профилактикалық жұмыстың негізі ретінде **психогигиеналық қағидаттарды сақтау** қажеттігін баса айтты — бұл:

- мамандардың кәсіби саулығын сақтау,
- отбасымен және жалпы мектептік ортада қауіпсіз қарым-қатынас құру.

Қорытынды

Бұл блок педагог-психологтардың:

- оқушылардағы дағдарыстық жағдайларды тану бойынша жоғары кәсіби хабардарлығын,
- жүйелік және тұлғалық шектеулерді нақты түсінуін көрсетті.

Цитаталар:

• «Суицидтің алдын алу – бұл бүкіл қоғамның міндеті болуы керек» (Түркістан).

• «Психолог өзін үлкен жеке жауапкершілікпен қатар, құқықтық жағынан қорғансыз сезінеді» (Семей).

• «Егер отбасында ашық диалог болса, баланың сенім деңгейі жоғары болады» (Алматы).

• «Олар маскировка шеберлері — бүгін күліп жүреді, ал ертең суицидке әрекет етуі мүмкін».

• «Біз — көптеген балалар үшін соңғы қорғаныс шебіміз».

Бұл дәйексөздер педагог-психологтардың кәсіби күйзелісі мен олардың оқушылардың өміріндегі маңызды рөлін тереңінен сезінетінін айқын көрсетеді.

Ұсыныстар:

• **Мектеп психологтарының санын арттыру** — халықаралық ұсыныстарға сай, **әр 500 оқушыға 1 психолог** қағидаты негізінде;

• **Дағдарыстық жағдайларды тану бойынша тренингтерді енгізу** — педагогтер мен басқа мамандардың ерте анықтау қабілетін арттыру үшін;

• **Жасөспірімдерге арналған қауіпсіз әрі анонимді платформалар құру** — мысалы, чат-боттар, Telegram-арналар, жасырын кеңес беру арналары;

• **Қауіп анықталған жағдайда нақты әрекет ету алгоритмдерін әзірлеу** — түсінікті, қолжетімді және заңды негізде;

• **Жедел әрекет ету механизмдерін құру**, оған ведомствоаралық өзара әрекеттестік те кіреді (медициналық қызметтер, құқық қорғау органдары);

• **Психологтар мен педагогтер үшін супервизиялар мен психологиялық қолдау тәжірибесін жүйелі түрде енгізу** — эмоционалды күйіп кетудің алдын алу үшін;

Қатысушылар тарапынан институционалдық қолдау, оқыту жүйесі және білім беру процесіне қатысушылар арасындағы үйлестірілген әрекет қажеттілігі нақты әрі сенімді түрде айтылды.

2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу

Негізгі мәселелер:

• **Зорлық-зомбылықтың жасырын түрлерін** (эмоционалдық, психологиялық) анықтау қиынға соғады;

• **Диагностикалық әдістемелердің сезімталдығы жеткіліксіз;**

• **Мамандарда уақыт пен ресурстың шектеулігі бар;**

• **Ведомствоаралық өзара әрекеттестік деңгейі төмен.**

Педагог-психологтардың байқауы бойынша, зорлық белгілерін тану әрдайым мүмкін бола бермейді — әсіресе эмоционалдық немесе сексуалдық сипаттағы жасырын зорлық жағдайларында.

Психологиялық зорлық-зомбылық

Мұндай зорлыққа ұшыраған балалардың мінез-құлқында жиі байқалатын белгілер:

• **Тұйықтық,**

• **Агрессивтілік,**

- Басқаларға қатысты зорлық моделін қайталау бейімділігі.

Мұндай жағдайларды анықтауда тиімді құралдар ретінде мамандар келесілерді атайды:

- жанама бақылау,
- анонимді сауалнамалар,
- құрдастарынан немесе балалардың өздерінен алынған ақпарат.

Алайда, қатысушылардың пікірінше, қазіргі қолданыстағы диагностикалық әдістемелер мұндай белгілерді, әсіресе ерте кезеңдерде, әрдайым дәл анықтай алмайды.

Зорлықтан зардап шеккен балаларға сапалы психологиялық көмек ұйымдастыру – бұл салада да сарапшыларда аралас пікірлер бар. Бір жағынан, олар қолдау көрсетуге ұмтылады, ал екінші жағынан – эмоционалдық зорлықты бақылаудың жоқтығы, уақыт пен ресурс тапшылығы, ведомствоаралық қолдаудың жеткіліксіздігі бұл жұмысты айтарлықтай қиындатады.

Сапалы психологиялық көмек ұйымдастырудағы тәжірибе мен қиындықтар

Зорлық-зомбылықты бастан кешірген оқушыларға сапалы психологиялық көмек көрсету мәселесінде мамандардың пікірлері эмоционалды және өзара ұқсас болды.

Сұрақ: «Зорлық көрген оқушының жағдайын анықтай аласыз ба?» дегенге жауаптар былай бөлінді:

- Көп жағдайда — иә;
- Көмектесетін құралдар: бақылау, жеке әңгімелесу, құрдастарының шағымдары, диагностикалық нәтижелер;
- Кейбір жағдайларда оқушы мәселені мұқият жасырады.

Сұрақ: «Зорлық көрген оқушыға сапалы психологиялық көмек ұйымдастыра аласыз ба?» — педагогтердің пікірлері мынадай бағыттарға бөлінді:

☒ Иә, көбінесе ұйымдастыру мүмкін болады, бірақ белгілі бір шарттар мен кедергілер бар:

- Оқушымен сенімді қарым-қатынас орнатылған жағдайда — бала ашыла бастайды;
- Зорлық белгілерін ерте анықтау — жұмысты бастапқы кезеңде жүргізуге мүмкіндік береді;
- Мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің қолдауы — командамен бірлесіп әрекет ету өте маңызды;
- Ата-аналармен жұмыс — егер олар ынтымақтастыққа ашық болса;
- Жүйелі жұмыс алгоритмі: диагностика → әңгіме → психологиялық сүйемелдеу → бақылау.

Сұрақ: «Сіздің ойыңызша, адамды өзгеге зорлық көрсетуге не итермелейді?» — жауаптар бірдей болды:

- Ішкі агрессияның жиналуы, оны басқара алмау;

- Өз өмірінде зорлықты бастан кешіру тәжірибесі;
- Төмен өзін-өзі бағалау, үстемдікке ұмтылу;
- Эмпатия дағдыларының болмауы;
- Отбасылық және мәдени қалыптасқан көзқарастар.

Бұл жауаптар педагог-психологтардың оқушылармен жұмыстағы тәжірибесінің тереңдігін және зорлық-зомбылықты алдын алуда кешенді көзқарас қажет екенін көрсетеді.

☑ Иә, көп жағдайда зорлық-зомбылықты бастан кешірген оқушыларға сапалы психологиялық көмек көрсету мүмкін болады, алайда бұл келесі шарттар мен қиындықтарға байланысты:

• Оқушымен сенімді қарым-қатынас орнату – бала өзін қауіпсіз сезінгенде ғана ашылады;

• Зорлық белгілерін дер кезінде анықтау – жұмысты ерте бастауға мүмкіндік береді;

• Әкімшілік пен педагогтер тарапынан қолдау – командалық жұмыс өте маңызды;

• Ата-аналармен жұмыс – егер олар ынтымақтастыққа ашық болса, көмек нәтижелі болады;

• Жүйелі жұмыс барысы: *диагностика → жеке әңгімелесу → психологиялық сүйемелдеу → бақылау.*

Сұрақ: «Сіздің ойыңызша, адамды өзгеге зорлық көрсетуге не итермелейді?»

Жауаптар біркелкі болды, және келесі факторлар аталды:

- Ішкі, басылмаған агрессия;
- Өмірінде өзі бастан кешкен зорлық тәжірибесі;
- Төмен өзін-өзі бағалау, үстемдік етуге ұмтылу;
- Эмпатия (басқаны сезіне білу) дағдыларының болмауы;
- Отбасылық және мәдени бағдарлар (зорлықты норма ретінде қабылдау).

Бұл жауаптар зорлық-зомбылық мәселесінің тек жеке емес, әлеуметтік және мәдени тамыры бар екенін көрсетеді, сондай-ақ ерте алдын алу, сенімді қарым-қатынас және жүйелі жұмыс шешуші рөл атқаратынын дәлелдейді.

Сұрақ: «Зорлық-зомбылық мәселесімен тиімді жұмыс істеу үшін сізге қандай көмек қажет? Қандай мамандардың қолдауы нәтиже береді?» Дискуссия барысында респонденттер келесі ортақ тұжырымға келді:

• Мектеп әкімшілігінің қолдауы – маманның бастамаларын түсініп, бекітіп, жағдай жасауы маңызды;

• Жедел әрекет ету мүмкіндігі – уақыт, кеңсе (кабинет), ата-анамен келісім секілді ұйымдастыру мәселелері шешілген жағдайда жұмыс тиімді жүреді;

• Әдістемелік және супервизорлық қолдау – кәсіби өсу және қиын жағдайларды талдау үшін қажет;

- **Тәжірибелі психологтармен, супервизорлармен кеңес алу мүмкіндігі** – мамандар арасында тәжірибе алмасу маңызды;

- **Әдістемелік материалдарға, тренингтерге және оқыту ресурстарына қолжетімділік** – біліктілікті үнемі арттыру үшін;

- **Жұмыс жүктемесін азайту** – эмоционалдық күйіп кетудің алдын алу және оқушылармен сапалы жұмыс жүргізу үшін.

Бұл ұсыныстар мектеп психологтарының тиімді жұмыс істеуі үшін **жүйелі, институционалдық қолдаудың қажет екенін** көрсетеді.

Цитаталар:

- *«Бала агрессивті болуы мүмкін, бірақ бұл оның “жаман” болғанынан емес, керісінше — өзі зорлықтың құрбаны болғандықтан»* (Семей);

- *«Кейде ата-аналар баланың ішкі жан айқайын мүлде байқамайды»* (Алматы);

- *«Ата-аналармен жұмыс — бұл үнемі қарсылық»* (Семей);

- **Құқықтық салдардан қорқу**, әсіресе жас педагогтер арасында жиі кездеседі;

- **Жүйеге деген сенімсіздік**: педагогтер қателік жіберуден және айыпталудан қорқады;

- **Зорлықтың жасырын түрлері**, әсіресе толық емес отбасыларда, жиі байқалады.

Ұсыныстар:

- **Әлеуметтік педагогтерді, психотерапевтерді және ювеналды полицияны тарту** — кешенді көзқарасты қамтамасыз ету үшін;

- **Педагогтер мен ата-аналарды зорлық белгілерін тануға үйрету** — ерте араласудың негізі;

- **Анонимді сауалнамалар мен бақылау жүйесін құру** — жасырын проблемаларды анықтау үшін;

- **Мектепшілік қолдау топтарын қалыптастыру** — қиын жағдайларда жылдам және үйлесімді әрекет ету үшін.

Мамандар **жүйелі ведомствоаралық өзара әрекеттестіктің** маңыздылығын ерекше атап өтті, өйткені тек **барлық құрылымдардың келісілген жұмысы ғана зорлық-зомбылықтың алдын алуда тұрақты нәтижеге алып келе алады.**

Ата-аналармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Барлық өңірлерде жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар барысында модераторлар ата-аналарды кездесудің **мақсатымен және анонимділік шарттарымен** алдын ала таныстырды. Жалпы алғанда, ата-аналар талқылау процесіне **белсенді қосылып, тақырыпқа қызығушылық танытты және мәселенің өте өзекті екенін атап өтті.**

Суицидтің алдын алу

Қатысушылар қандай қиындықтар мен қауіптерді атады? Ата-аналар үшін ең алаңдатарлық қиындықтардың бірі — **баланың мінез-құлқы мен психологиялық жағдайындағы күрт өзгерістер.**

Ата-аналар атап өткен **қозғараушылық белгілері** мыналар болды:

- **Көңіл күйдің жиі өзгеруі,**

- **Қатты ашушандық,**

- Қайғы, тұйықталу,
- Күнделікті әдеттердің өзгеруі,
- Сырт келбеттегі өзгерістер, оның ішінде ерекше, көзге түсетін немесе бейформалды стильге ұмтылу.

Ата-аналардың пікірінше, мұндай белгілер баланың ішкі жан дүниесінде болып жатқан ауыр күйзелістерді көрсетуі мүмкін, және ол бұл жағдаймен өзі жалғыз күресе алмайды.

Алайда, көпшілік ата-ана мұндай белгілерді дер кезінде байқай алмайтынын, кейде дұрыс түсіндіре де алмайтынын мойындады.

Бұл нәтижелер ата-аналардың сезімталдығы мен ықыласына қарамастан, оларға психологиялық білім мен қолдаудың қажет екенін көрсетеді.

Кімді балалар «қауіпсіз ересек» ретінде қабылдайды?

Ата-аналардың пікірінше, үйде балалар өздерін қауіпсіз сезінеді, ал керісінше, мектептік орта жасөспірімдерде мазасыздық пен ішкі қорғансыздық сезімін тудыруы мүмкін.

Ата-аналардың басты алаңдаушылығы келесі мәселелерге қатысты:

- Мектептегі жанжалдар,
- Құрдастардың мінез-құлқының болжауға келмейтіндігі,
- Сыныптағы эмоционалдық мәдениеттің төмен деңгейі.

«Қауіпсіз» әрі маңызды ересектер ретінде ата-аналар жиі мыналарды атап өтті:

- Отбасындағы үлкен балалар (мысалы, аға немесе әпке);
- Мектеп психологтары;
- Ата-аналардың бірі — көбіне тыңдай алатын, сабырлық танытатын және сөкпейтін ата-ана.

Ата-аналар үшін қауіпсіздік — бұл:

- Ашықтық,
- Тұрақтылық,
- Сенім,
- Ересек адамның баланың сезімдерін шынайы тыңдауға және байыппен қабылдауға дайын болуы.

Бұл жауаптар сенімді қарым-қатынастың, эмоционалды тұрақтылықтың және баланың ішкі әлемін елемей қоймаудың маңыздылығын көрсетеді.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

Ата-аналардың жартысы зорлық-зомбылық тақырыбының өзектілігін мойындап, оны балаларымен бірге талқылауға дайын екенін айтты.

Алайда қалған бөлігі:

- мұндай әңгімелерді жүргізу қиын екенін мойындайды —
- себептер ретінде келесілер аталды:
- – білімнің жетіспеушілігі (қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білмейді);

• – **қорқыныш** (баладан жағымсыз, ауыр шындық естіп қалудан қауіптену);

• Кейбір ата-аналар **қақтығыс** пен **зорлық-зомбылықтың шекарасын** ажырата алмай қиналатынын айтты.

Профилактика бойынша ата-аналар ұсынған шаралар:

Ата-аналар **зорлық-зомбылықтың** алдын алуда **жүйелі тәсілдің** қажеттігін ерекше атап өтті, бұл жұмысқа **мектеп қызметкерлері де, ата-аналардың өзі де** тартылуы тиіс.

Негізгі ұсыныстар:

• **Мұғалімдер мен ата-аналарға арналған тұрақты тренингтер мен оқу кездесулерін өткізу**, жасөспірімдердің психоэмоциялық жағдайы туралы;

• **Буллингтің алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламаларды** енгізу, себебі буллинг суицидтік мінез-құлықтың триггері болуы мүмкін;

• **Мектеп пен отбасы арасында серіктестік орнату**, бұл баланы қолдайтын біртұтас орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл ұсыныстар ата-аналардың **проактивті ұстанымын және баланың психологиялық саулығы үшін бірігіп әрекет етуге дайын екенін** көрсетеді.

Ата-аналармен сұхбат нәтижелері: ерекше назар аударуға тиіс бағыттар

1. Куәгерлермен жұмыс (бақылаушылар)

Ата-аналар буллингке немесе деструктивті мінез-құлыққа куә болған, бірақ араласпаған оқушылармен арнайы жұмыс жүргізу қажеттігін атап өтті.

Олардың пікірінше, балаларда **белсенді азаматтық ұстанымды және конструктивті араласу дағдыларын** қалыптастыру маңызды.

2. Барлық қатысушылардың саналы қатысуын күшейту

Ата-аналар буллингтің барлық тараптарын —

- **құрбандарды,**
- **агрессорларды,**
- **бақылаушыларды**

психологиялық сауаттылық арқылы қамту керек екенін айтты.

Ұсынылған тәсілдер:

- **ақпараттық-ағартушылық жұмыс,**
- **арт-терапиялық тәсілдер,**
- **сезім мен шекаралар туралы ашық диалогтар.**

3. Баланың эмоционалдық қиындықтарын тану

Ата-аналар жиі кездесетін **тревожные белгілерді** атады:

- **Тұйықтық**, қарым-қатынасқа қызығушылықтың азаюы;
- **Көңіл күйдің төмендеуі**, ашушаңдық;
- **Оқу үлгерімінің төмендеуі;**
- **Пассивтік**, ешқандай бастама көрсетпеуі.

4. Жеке тәжірибе

Респонденттердің жартысы өз балаларының мінез-құлқындағы **аландатарлық белгілермен кездескенін** айтты.

Көп жағдайда бұл өтпелі кезеңге (5–7 сынып) сәйкес келген.

Көптеген ата-ана **абдырау, сенімсіздік** сезінген, және «сұрақтарыммен зиян тигізіп алам ба?» деп қорыққан.

5. Қолдауға деген сұраныс

Ата-аналар өздерінде:

- қалай дұрыс әрекет ету керектігіне байланысты білімнің жетіспейтінін,

- эмоциялар туралы сөйлесу дағдыларының әлсіз екенін мойындады.

Олар баламен қиын тақырыпты қалай бастауға болатыны туралы қарапайым нұсқаулықтарды алғысы келеді.

6. Қиын тақырыптар туралы сөйлесуге дайындық

Көптеген ата-анада ішкі кедергілер бар:

- балаға қорқыныш ұялатудан,

- қосымша қызығушылық тудырып қоюдан қорқу.

Барлық ата-ана маманның көмегіне сұраныс білдірді:

- өзін-өзі бағалау,

- депрессия,

– эмоционалдық тұрақсыздық туралы қалай дұрыс сөйлесу керек екенін білгісі келеді.

Бұл мәліметтер ата-аналардың психологиялық тақырыптарға ашықтығы артқанын, бірақ әлі де қолдауға мұқтаж екенін және эмоционалды сауаттылықты дамытуға дайын екенін көрсетеді.

Ата-аналардың мектептен күтетін қолдауы

Сұхбат барысында ата-аналар мектепке қатысты нақты үміттері мен қажеттіліктерін білдірді. Төменде олардың негізгі ұсыныстары мен алаңдаушылықтары жинақталған:

☑ Мектептен күтілетін қолдау:

- Ата-аналарға арналған психологиялық-ағартушылық жұмыс (тренингтер, жадынамалар, бейнематериалдар);

- Мектеп тарапынан сигнал беру — егер баланың мінез-құлқында өзгеріс байқалса, ата-ананы дер кезінде хабардар ету;

- Мектеп психологына және ППҚ орталығының (ЦПП) мамандарына қолжетімділік;

- Икемді әрі байқаусыз (ненавязчивая) көмек көрсету тәсілдері.

⚠ Ата-аналар мойындаған қиындықтар:

- Эмоционалдық қиындықтарды дер кезінде байқау — ата-аналар үшін оңай емес;

- Негізгі ескерту белгілері:

- – түйықтық,

- – ашушандық,

- – апатия,

- – қарым-қатынастан қашу,

- – ұйқы мен оқудағы қиындықтар;

- **Қиын тақырыптарды қозғау қорқыныш тудырады**
- – мысалы, суицид пен депрессия туралы:
- *«Қорқам — балаға зиян келтіріп алам ба?»*
- *«Не деп айту керек екенін білмеймін»*
- **Жеткілікті білімнің жоқтығы сезіледі** — ата-аналар баламен қалай дұрыс және қауіпсіз сөйлесу керек екенін білмейді;

- **Мазасыздық бар:**

- *«Ескерусіз қалдырып қойсам ше?»*
- *«Қате сөз айтып қойсам ше?»*

○ **Ата-аналардың типтік реакциялары:**

- Көпшілігі **қызығушылық танытып**,
- бұған дейін мектеп базасындағы **ППҚ орталығына жүгінгенін** айтты;
- **Жасөспіріммен суицид туралы сөйлесуге қорқатынын** ашық айтты:
- *«Зиян келтіріп алам ба деп қорқам»*,
- *«Қай жағынан бастасам болады?»*
- **Маман көмегіне сұраныс өте жоғары** — кеңес беру, оқыту материалдары, түсіндіру құралдары қажет;
- **Профилактикалық жұмыс тек "болған соң емес"**, алдын ала жүргізілуі тиіс деген ұстаным жиі айтылды;
- Ата-аналар мектептен **баланың мінез-құлқындағы өзгерістерге қатысты уақытылы белгі беруін сұрайды.**

Бұл мәліметтер ата-аналардың балалардың психоэмоционалдық жағдайына **немқұрайлы қарамайтынын**, бірақ қолдауға, бағытқа және ақпаратқа мұқтаж екенін көрсетеді.

Цитаталар – Ата-аналар пікірі

Блок 1. Суицидтің алдын алу

- *«Кейде жай ғана көресің — бала өзгеріп кеткен. Тыныш, көзі мұңды. Бірақ не деу керек? Білмеймін... Қорқам — шошытып алам ба деп».*
- *«Мен педагог емеспін. Өзім де эмоцияларымды әрең басқарамын, енді балаға қолдау көрсету керек дейді...»*
- *«Жасөспірімдердің суициді туралы естідім — қорқынышты. Бірақ қызыммен бұл туралы сөйлесу... қорқам — түсінбейді, жабылып қалады деп».*
- *«Бізге ешкім ешқашан эмоциялар туралы қалай сөйлесу керек екенін үйреткен емес. Мен қазір өз баламмен бірге үйреніп жүрмін».*
- *«Мектеп тек балаларға емес, **бізге де білім беруі керек. Бізге де ата-анаға арналған профилактика қажет».***
- *«Суицид туралы сөйлесуден қорқам — балада қызығушылық тудырып қоям ба деп. Бірақ айту керек екенін түсінем. Қалай? Маман көмегі қажет».*
- *«Жақында бізге ППҚ орталығынан психологтар келді, қауіпсіздік сабағын өткізді — өте ұнады. Бар болғаны 1 сағат өтті, бірақ қайтадан өткізсе екен дейміз».*

Блок 2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу

Негізгі тақырыптар:

• **Мектепке сенім — екіұшты.** Көп ата-ана зорлық жағдайында мектепті әріптес ретінде қабылдауға дайын емес.

• **Оқшаулану мен жария ету қорқынышы бар** — ата-аналар құпия сақталмайды деп алаңдайды, жүйенің тиімділігіне күмәнмен қарайды.

• **Мектептің зорлық-зомбылық туралы хабарларға қалай әрекет ететіні туралы ақпарат жетіспейді.**

• **Жасөспірім балалар кейде ата-аналарына күтпеген, тіпті шошытарлық сұрақтар қояды, ал ата-аналар қалай жауап беру керектігін білмейді.**

Бұл цитаталар ата-аналардың эмоционалдық ашықтығын, мазасыздықтарын және кәсіби қолдауға деген нақты сұранысын көрсетеді. Олар балаларымен диалог орнатуға ниетті, бірақ қалай және неден бастау керек екенін білмейді. Сонымен қатар, мектеп пен отбасы арасындағы сенім мен серіктестік әлі де толық қалыптаспағанын аңғаруға болады.

Ата-аналардың типтік реакциялары

• *«Мектепке бармас едім — қорқам, бала одан сайын жапа шегіп қалады ма деп»;*

• **«Кіммен сөйлесу керек? Не айту керек? Бұл анонимді бола ма?» — міне, бізге түсінікті болуы керек дүниелер»;*

• **Артықшылықтар:** анонимді кеңес беру, сыртқы мамандар, сенім телефондары;

• **Көмек алу жолдарын ата-аналар біледі, бірақ есепке алу, бақылауға алыну сияқты салдарлардан қорқады;**

• *«Мектеп психологтарына басымды ием — балаларым оларға менен де артық сенеді»;*

• *«Кейде таңғалам — балам маған емес, сынып жетекшісіне көбірек сенеді екен»;*

• *«Бүгінгі балалар бақытты — олардың жанында психолог бар, көмек сұрай алатын адам бар»;*

• **Ата-аналар қолдау топтары немесе оқу семинарлары идеясына оң көзқарас білдіреді** — бір-бірінен үйренуге, тәжірибе бөлісуге дайын.

Бұл реакциялар ата-аналардың бір жағынан алаңдаулы әрі сақ екенін, екінші жағынан ынтымақтастық пен қолдауға дайын екенін көрсетеді. Анонимділік пен қауіпсіздік — ата-аналар үшін шешуші фактор. Олар мамандардың рөлін бағалайды, бірақ өздерінің де қолдауға мұқтаж екенін айқын көрсетеді.

Ата-аналардың мектепке жүгіну тәжірибесі және қолдау нысандарына көзқарасы

Мектепке жүгіну туралы пікірлер

Ата-аналардың жартысы, егер балада қиындық туындаса, мектепке жүгінетінін айтты.

Бұл сенімнің жартылай қалыптасқанын, бірақ толық орнықтағанын көрсетеді.

Қолдау түрлері: ата-аналар қандай форматты қолайлы деп есептейді?

Ата-аналар үшін **ең қолайлы** деп танылған нұсқалар:

- **Анонимді кеңес беру** мамандармен;
- **Ата-аналарға арналған топтық кездесулер;**
- **Чат-бот немесе сенім телефоны;**
- **Насилие** жағдайына қалай жауап беру керектігі туралы

жадынамалар.

Мектеп психологымен өзара әрекеттесу тәжірибесі

Ата-аналардың пікірлері екіге бөлінді:

☒ *Бір бөлігі:*

- Психологпен әңгімелесудің пайдалы екенін,
- Әсіресе **баланың қатысуымен өткен кездесулердің** жақсы әсер бергенін атап өтті.

☒ *Басқа бөлігі:*

- **Байланыстың болмағанын,**
- Кездесулердің **формалды сипатта өткенін,**
- **Психологтың нақты рөлінің түсініксіз болғанын** айтты.

Цитаталар – ата-аналардың шынайы пікірлері

☒ *Зорлық-зомбылық тақырыбына қатысты:*

- *«Егер отбасымызда бірдеңе болса, мектепке бара қоймаспын. Талқылап, өсек етеді деп қорқам»;*
- *«Бір жағдай болды – сынып жетекшімен сөйлеспек болдым, бірақ ол жай ғана қолын сілтеді: “Барлығында осылай, балалар өздері шешеді” деді»;*
- *«Психологқа анонимді сұрақ қоюға мүмкіндік болса екен, құпия сақталатынына сенімді болғым келеді»;*
- *«Бұрын балам зорлық туралы шағымданса, мектептің қандай әрекет жасайтыны туралы алгоритм бар екенін білмейтінмін»;*
- *«Кейде көмек тек балаға емес, ата-анаға да қажет. Бірақ қайда бару керектігін білмейміз»;*
- *«Жақсы, қазіргі мектептерде психолог бар. Егер бала қиын жағдайға тап болса, ол көмекке жүгінуі мүмкін. Біздің кезімізде бір бала көгеріп жүретін, бірақ не істеу керектігін білмедік – бізге оны көріп, жаны ашитын».*

Бұл жауаптар ата-аналарда:

- **Көмекке сұраныс бар** екенін,
- Бірақ **сенімсіздік, ақпарат тапшылығы және тәжірибе негізіндегі көңіл толмаушылық** бар екенін көрсетеді.

Сондай-ақ, бұл мәліметтер мектеп пен отбасы арасындағы байланысты жақсарту, жүйелі ақпараттандыру, және ата-аналармен жұмыс жүргізудің жаңа, ыңғайлы форматтарын енгізу қажеттігін көрсетеді.

Ата-аналардың мектептен күтетін қолдауы

☒ **Мектептен негізгі күтімдер:**

- Жағдайға жедел әрекет ету, уақыт жоғалтпай талдау жүргізу;
- Қақтығысты бейтарап қарау, ешкімді біржақты айыптамау;
- Қақтығысқа қатысқан екі тараппен де жұмыс істеу;
- Зардап шеккен оқушыға қолдау көрсету — психологиялық, моральдық, әлеуметтік.

⊗ Ата-аналардың қатысуына кедергі келтіретін факторлар:

- Мектепке деген сенімсіздік — өткен жағдайлар негізінде қалыптасқан;
- Кінә немесе ұят сезімі — баланың мінез-құлқына қатысты;
- Қақтығысты конструктивті шешу дағдыларының жоқтығы — сөйлесу, эмоцияны басқару, ашық болу қиын.

⊗ Буллингтің алдын алуда тиімді деп танылған тәсілдер:

- Балаларға арналған тренингтер — қарым-қатынас, өзара құрмет тақырыптарында;
- Рөлдік ойындар мен жағдаяттарды үлгілеу — эмоцияны түсіну мен шешім қабылдауға үйрету үшін;
- Ата-аналар мен психологтардың қатысуымен өтетін тақырыптық сынып сағаттары;
- Анонимді сауалнамалар мен "сенім жәшіктері" — жасырын мәселені ашуға мүмкіндік беру үшін.

⊗ Мектеп пен ата-аналар арасындағы сенімді арттыру жолдары:

- Тұрақты және шынайы кездесулер — пікір алмасу, бірлескен шешім қабылдау үшін;
- Мектеп әрекеттерінің ашықтығы мен есептілігі — не, қалай және не үшін істеліп жатқаны туралы ақпарат беру;
- Ата-аналарды мектеп өміріне тарту — ортақ мәселелерді шешуге белсенді қатыстыру;
- Тәуелсіз мамандарға (психолог, медиатор, коуч) қолжетімділік — бейтарап көзқарас пен кәсіби қолдау алу үшін.

Бұл ұсыныстар мектеп пен отбасы арасындағы сенім мен әріптестікті нығайту, сондай-ақ буллингтің алдын алуға бағытталған нақты, практикалық қадамдар жасау қажеттігін көрсетеді.

Ата-аналардың ортақ ұсыныстары

☑ Ата-аналарды профилактикалық жұмысқа тарту қажет:

- Оқыту,
- Іс-шараларға қатысу,
- Мектеппен тұрақты диалог орнату арқылы.

▣ Қосымша қажеттіліктер:

- Көбірек әдістемелік құралдар мен жадынамалар дайындау;
- Мектеппен анонимді байланыс түрлерін енгізу (жеке пікір айту мүмкіндігі үшін);
- Педагогтарды қиын жағдайларда жұмыс істеуге үйрету (дағдарыс, зорлық, буллинг т.б.);
- Мектеп психологының рөлін күшейту, оны түсінікті әрі қолжетімді ету.

Профилактикалық бағдарламада міндетті түрде ескерілуі тиіс факторлар:

- Баланың жасы мен психологиялық жетілу деңгейі;
- Құпиялылық пен еріктілік — бала да, ата-ана да мәжбүрленбеуі керек;
- Ата-аналар мен балаларға қолдау көрсету;
- Профилактиканың жүйелілігі және тұрақтылығы;
- Бағдарламаны әзірлеу мен енгізу кезінде отбасы мен баланың пікірін ескеру.

Бағдарламаға енгізуге арналған негізгі ата-аналық ұсыныстар

Ата-аналар үшін:

1. Оқыту семинарлары мен тренингтер:

2. Тақырыптар:

– Баламен эмоциялар, стресс, өзін-өзі бағалау, буллинг және дағдарыстар туралы қалай сөйлесу керек.

3. – *«Мұндай әңгімелерді қалай дұрыс жүргізуге болатынын, баланы қорқытпай, қолдау көрсету жолдарын ең болмағанда базалық деңгейде білгіміз келеді».*

2. Жадынамалар мен чек-листер:

– Қысқа, нақты, түсінікті форматта;

– Нағыз өмірден алынған **фразалар** және **әрекет ету алгоритмдері**;

– *«Қарапайым нұсқаулар беріңіздер — бала тұйықталып қалса, не істеу керек?»*

4. Психологтармен немесе мамандармен анонимді байланыс:

5. – Чат-боттар, сенім телефондары, онлайн платформалар;

6. – *«Мектепке баруға дайын болмасам да, сұрақты анонимді түрде қою мүмкіндігім болуы керек».*

Бұл ұсыныстар ата-аналардың белсенді рөл атқаруға дайын екенін, бірақ оларға **нақты құралдар, қолжетімді ақпарат және қолдау қажет** екенін көрсетеді.

Жүйелі және нәтижелі алдын алу бағдарламасын әзірлеу үшін осы ұсыныстарды міндетті түрде ескеру қажет.

Ата-аналардың мектепке және оқыту процесіне арналған ұсыныстары

Оқушыларға арналған ұсыныстар

1. Эмоционалды интеллект бойынша тұрақты тренингтер мен сабақтар

Дамытылатын дағдылар:

• Өзін-өзі реттеу,

• Эмоцияны тану,

• Сезімді білдіру,

• Өз-өзіне және өзгелерге көмек көрсету.

• ♣ *«Оларды өз сезімдері туралы айтуға үйретіңіздер – олар үйренбеген, бәрін іште сақтайды».*

2. Буллинг тақырыбында интерактивті сабақтар

Формат: ойындар, кейстер, рөлдік сценарийлер, анонимді пікірталастар.

 «Балалар жаздайды ойнап шыққанда – олар буллингтің не екенін жақсырақ түсінеді».

3. Мектепте "сенім кеңістігін" құру

Мысалдар:

- "Сенім жәшігі",
- Эмоциялық разряд күндері,
- Психологиялық көмек бұрыштары.
- «Егер бала ата-анасына айта алмаса – мектепке айтып көрсін».

Мектепке арналған ұсыныстар

1. Мұғалімнің рөлін күшейту

Формат:

- Ашық сабақтар,
- Жеке кездесулер,
- Ата-аналар жиналысына белсенді қатысу.

2. Ата-аналарға мектеп тарапынан тұрақты кері байланыс беру

Мазмұны:

- Бала мінез-құлқындағы алаңдататын өзгерістер туралы алдын ала ескерту,
- Қолдау ұсыну.
- «Кейде мектеп бұрын байқайды, бірақ үндемей қояды. Ескерту керек!».

3. Буллинг пен зорлыққа әрекет ету алгоритмдерінің ашықтығы

Талаптар:

- Қадаммен жазылған,
- Қарапайым әрі түсінікті,
- Барлық қатысушыға қолжетімді – бала, ата-ана, мұғалім.
- ☒ «Егер нақты тәртіп болса – сенім де артады».

4. Ата-ана мен балаға арналған бірлескен іс-шаралар

Формат: тренингтер, диалог алаңдары, отбасы күндері.

 «Біз бірге сөйлесуіміз керек. Біз де балалардан үйренеміз, олар да бізден».

Бұл ұсыныстар – балалардың психоэмоционалдық саулығын сақтауға, мектеп пен отбасы арасындағы әріптестікті күшейтуге бағытталған нақты әрі өміршең қадамдар.

Олар мектеп ортасын қауіпсіз, ашық әрі қолдау көрсететін кеңістікке айналдыруды көздейді.

Жалпы қорытындылар (модератордың рефлексиясы)

☒ **Ата-аналардың белсенділігі мен қызығушылығы**

Өткізілген фокус-топ ата-аналардың суицидтің, зорлықтың және буллингтің алдын алу жұмыстарына шынайы қызығушылығын көрсетті.

Тақырыптардың сезімталдығы мен күрделілігіне қарамастан, қатысушылар белсенді түрде талқылауға қосылып,

**жеке тәжірибелерімен бөлісіп
нақты ұсыныстарын айтты.**

🗨 Эмоциялық ахуал

Ата-аналарға қиын тақырыптар туралы ашық айту мүмкіндігі үшін алғыс білдірілді.

Талқылау барысында:

- Тревога, қобалжу сезілді;
- Сонымен қатар — жеңілдік пен қолдау сезімі де байқалды.

🗨 Модератордың ескертуі:

«Бірнеше қатысушы бұл тақырыптарды басқа ата-аналармен алғаш рет талқылағанын айтты — бұл өз алдына үлкен қолдау болды».

🔗 Диалогқа дайындық

Ата-аналардың басым бөлігі:

- Мектеппен ынтымақтасуға дайын екенін көрсетті;
- Сонымен қатар:
 - Сенім қажет екенін,
 - Ыңғайлы әрі түсінікті өзара әрекет ету жүйесінің маңызын,
 - Жеке ақпаратпен абай болу керектігін ерекше атап өтті.

! Ақпарат пен қолдаудың жетіспеушілігі

Фокус-топ нәтижелері ата-аналарда:

- Баланың психоэмоционалдық дамуы,
- Мектептің дағдарыс жағдайларында қалай әрекет ететіні бойынша ақпарат тапшылығы бар екенін көрсетті.

Бұл өз кезегінде:

- Алаңдаушылықты,
- Өз-өзіне сенімсіздікті,
- Жалғыз қалғандай сезімді туындатады.

Бұл рефлексия фокус-топтың құнды тәжірибе болғанын және ата-аналармен жұмысты жүйелі, ақпараттық және қолдаушы сипатта жалғастыру қажет екенін көрсетеді.

Модераторлық қорытынды: Ата-аналармен жұмыстың өзекті аспектілері

🔗 1. Нақты құралдарға сұраныс

Ата-аналар тек алаңдаушылықтарын айтып қоймай, сонымен қатар нақты ұсыныстар да білдірді:

- Жадынамалар,
- Тренингтер,
- Рөлдік ойындар,
- Психологтармен диалог.

🔑 Ең жиі айтылған өтініш — оқыту қарапайым, қысқа және нақты мысалдармен болуы керек.

🗨 «Түсінікті тілде, қысқа және өмірлік мысалдармен түсіндіріңіздер» деген пікір бірнеше рет қайталанды.

🗨 2. «Тікелей» немесе «тірі» байланысқа деген қажеттілік

Қатысушылар ата-ана мен мектеп арасындағы формалды емес қарым-қатынас маңызын атап өтті.

Мысалы:

- Қолдау топтары,
- Диалог алаңдары,
- Отбасылық іс-шаралар.

✂ Бұл тәсіл ата-аналарға жалпы сенім кеңістігін қалыптастырудың бір жолы ретінде қабылданады.

3. Фокус-топтардың қосарлы құндылығы

Фокус-топ өткізу:

- Бір жағынан — пікір жинау әдісі;
- Екінші жағынан — өзі алдын алу жұмысының формасы.

Талқылау барысында ата-аналар:

- Мәселелердің ортақтығын түсіне бастады;
- Қолдау сезінді;
- Маңызды бағыт-бағдарлар қалыптастырды.

4. Жүйелі жұмыс қажеттілігі

Қорытынды:

Фокус-топ ата-аналардың суицид, зорлық және буллингтің алдын алуға шынайы қызығушылығын көрсетті.

Тақырыптар күрделі болғанына қарамастан,
ата-аналар белсенділікпен қатысып,
жеке тәжірибелерімен бөлісіп,
нақты ұсыныстар жасады.

 Бұл жұмыс кездейсоқ емес, тұрақты сипатта болуы тиіс.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу тұрақты профилактикалық бағдарламаның бір бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

Осындай ұсыныстарды жүйелі түрде енгізу мектеп пен ата-аналар арасындағы сенімді нығайтып, оқушылардың психоэмоционалдық саулығын қорғауға ықпал етеді.

Фокус-топ қорытындысы бойынша ата-аналармен жұмысқа арналған ұсыныстар

1. Ата-аналармен ақпараттық жұмысты күшейту

✂ **Қажетті іс-шаралар:**

• Эмоциялық әл-ауқат, мазасыздық, депрессия, буллинг және зорлық тақырыптарына арналған қарапайым әрі түсінікті материалдар әзірлеу:

- ■ бейнероликтер,
- ■ жадынамалар,
- ■ инфографика,
- ■ «Не істеу керек, егер...» түріндегі нұсқаулықтар;

• Ата-аналармен тұрақты ақпараттық кездесулер өткізу:

- оффлайн және онлайн форматта,
- психологтар, әлеуметтік педагогтар, заңгерлердің қатысуымен;

• Мектеп психологының рөлі және көмек алу мүмкіндіктері туралы ақпараттандыру.

2. Ата-аналарды профилактикалық бағдарламаға тарту

✂ **Ұсынылатын бағыттар:**

• Ата-аналарға арналған тренингтер циклі (мысалы, «Ата-аналық құзыреттілік мектебі» форматында):

- ▪ эмоциялар,
- ▪ дағдарыстар,
- ▪ жасөспірім кезеңі,
- ▪ баламен диалог құру.
- **Қолдау топтары** немесе қызығушылық клубтарын ұйымдастыру:
 - ▪ анонимді форматта,
 - ▪ онлайн/офлайн нұсқада.
- Ата-аналардан **кері байланыс алу жүйесін құру**:
 - ▪ сауалнамалар,
 - ▪ фокус-топтар,
 - ▪ мектеп сайтындағы арнайы форма арқылы.

3. Мектептегі көмек көрсету жүйесіне деген сенімді арттыру

✂ **Маңызды шаралар:**

• **Психологқа және басқа мамандарға жүгіну жолын жеңілдету**, анонимді болуын қамтамасыз ету;

• **Мекемелер арасындағы өзара іс-қимылды дамыту**:

- ▪ балалар психологтары,
- ▪ ППҚО (ЦПП),
- ▪ емханалар,
- ▪ ҮЕҰ (НПО);

• **Сынып жетекшісі, мектеп психологы мен ата-аналар арасында тұрақты және сенімді байланыс орнату**

- ▪ қысым мен айыптаусыз.

Бұл ұсыныстар ата-аналар мен мектеп арасындағы серіктестікті нығайтуға және оқушылардың психоэмоционалдық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

4. Буллингтің алдын алуды бірлескен форматтар арқылы күшейту

✂ **Ұсынылатын іс-шаралар:**

• **Сценарийлік ойындар, тренингтер, сынып сағаттарын жүйелі түрде өткізу**:

- балалар мен ата-аналар бірге қатысатын;
- **құрмет, шекара, қолдау** тақырыптарын бірге талқылау үшін.

• Мектеп ортасында **медиация және қалпына келтіру тәсілдерін** дамыту:

- жанжалды бейбіт жолмен шешу дағдыларын енгізу,
 - ▪ оқушылар арасындағы сенімді арттыру.
 - Ата-аналарды мектеп бастамаларына белсенді тарту:
 - ▪ шығармашылық жобалар,
 - ▪ «Жақсылық аптасы»,
 - ▪ антибуллингтік акциялар, әлеуметтік бастамалар.

5. Цифрлық өзара әрекет құралдарын әзірлеу

✂ **Ұсынылатын цифрлық шешімдер:**

- **Чат-бот** немесе **онлайн платформа** құру:

- ▪ білім базасымен,
- ▪ кеңес беру функциясымен
- (қайда жүгіну керек, не істеу қажет, белгілерді қалай тану керек).
- Психологқа немесе мектеп мамандарына жүгінуге

арналған **электрондық анонимді формаларды** енгізу:

- ▪ баланың өз мәселесі бойынша,
- ▪ немесе басқа бала үшін уайым білдіру мақсатында.

Бұл қадамдар **ашық диалог мәдениетін қалыптастыруға, сенімді цифрлық кеңістік құруға** және мектеп қауымдастығы мүшелері арасындағы өзара әрекеттестікті нығайтуға көмектеседі.

Қорытынды: Ата-аналар тарапынан тиімді профилактикалық жүйені құруға жоғары қызығушылық бар

 Негізгі ойлар:

• Ата-аналардың **зорлық-зомбылық пен эмоциялық қиындықтар** тақырыбына қатысты **аландаушылық деңгейі жоғары;**

- Сонымен қатар, **өз әрекеттеріне сенімсіздік** байқалады:
- ▪ қалай сөйлесу керек,
- ▪ неге мән беру керек — толық түсінік жоқ.

 Серіктестік қатынастардың маңыздылығы

☒ Мектеп пен ата-аналар арасында **сенімге, ашықтыққа және жүйелі қолдауға негізделген серіктестік** орнату қажет.

 Ата-аналар **ішкі кедергілерді** сезінеді:

- уайым,
- жалғыздық,
- «қате айтудан» қорқу.

Бірақ олар:

 мектеппен серіктес болуға дайын, егер:

- диалог **түсінікті,**
- құрметті,

▪ **қауіпсіз жағдайда жүрсе.**

 Жүйелі ата-аналық қолдау — тиімді профилактиканың шарты

 Ата-аналар пікірінше:

тиімді алдын алу жұмысы мүмкін емес, егер мектеп ата-аналық қауымдастықпен тұрақты жұмыс жүргізбесе:

- ақпарат беру,
- қолдау көрсету,
- белсенді тарту арқылы.

 Бағдарлама әзірлегенде ескеру маңызды:

- Балалармен және мұғалімдермен қатар,
- **Ата-аналарды қолдайтын және оқытатын жүйелі блок болуы тиіс.**

 Өйткені олар — **тәрбие процесінің негізгі қатысушылары.**

Осындай бағыттар кешенді профилактикалық бағдарламаның табысты болуына жол ашады.

2.1.3 Педагогтермен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Топтардың жалпы сипаттамасы

Барлық педагогтер ұсынылған тақырыптарды белсенді талқылап, сұрақтарға аса қызығушылықпен және шынайы қатысумен жауап берді.

Кейбір педагогтер сұхбат барысында өздері де сұрақтар қойып отырды, ал кейбіреулері ашық түрде мұндай жағдайларға бұрын тап болмағандарын және ондайда не істеу керектігін білмейтіндерін мойындады.

Жалпы алғанда, сұхбаттар тыныш әрі қолайлы атмосферада өтті. Педагогтер бұл тақырыптарға айтарлықтай қызығушылық танытты.

Негізгі тақырыптар және блоктар бойынша реакциялар

1. Өзін-өзі өлтірудің алдын алу (суицид превенциясы)

Басты мәселелер:

- Жасөспірімдердің мінез-құлқының күрделілігі;
- Әлеуметтік желілерде теріс ақпараттың шамадан тыс таралуы;
- Бос уақыттың жүйесіздігі;
- Тәрбиенің немқұрайлы стилі;
- Ата-аналардың тәрбие берудегі рөлін мойындамауы;
- Қиын жағдайлардан шығу дағдыларының жетіспеуі.

Мамандар тарапынан айтылған басқа да өзекті қиындықтар:

- Жас мамандардың кәсіби даярлығының жеткіліксіздігі;
- Көмек көрсету салдары үшін жауапкершіліктен қорқу;
- Жасырын күйзеліс жағдайларының оқушыларда болуын дер кезінде байқап-білу қиындығы;
- Ата-аналардың сенімсіздігі және бірлесуден бас тартуы.

Мұғалімдер не дейді:

Көптеген мұғалімдер диагностикадағы қиындықтарды атап өтті:

«Бала кейде жай шаршаған немесе достарымен ренжіскен болады, ал біз бірден дабыл қағамыз».

Көбінесе алаңдаушылық туғызатын — өз сезімдерін жасыратын жасөспірімдермен жұмыс.

Кедергі келтіретін мінез-құлық белгілері:

- Тұйықтық,
- Тітіркенгіштік,
- Оқуға деген қызығушылықтың жоғалуы,
- Мінез-құлықтағы күрт өзгерістер,
- Үнемі ойға шомған күй.

Мұғалімдер бұл белгілерді түсіндіру қиын екенін және қате қорытынды жасаймыз ба деп қорқатындарын да айтты.

«Қауіпсіз ересек» кім?

→ Оқушылар үшін сенімді адам ретінде:

- Эмпатия танытатын,
- Сенімді әңгімелер жүргізетін мұғалімдер аталды.

Бұл бөлім жасөспірімдердің жағдайын түсінуде педагогтерге нақты қолдау қажет екенін, сондай-ақ эмоционалды қауіпсіздік мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығын көрсетеді.

Ұсыныстар:

- Оқушылармен тұрақты әңгімелесу тәжірибесін енгізу;
- Педагогтің жеке сенімділігін арттыру бойынша жұмыс жүргізу;
- Жұмсақ араласу әдістеріне үйрену;
- Барлық білім беру ұйымдарының мамандарына арналған сапалы курстық дайындықты қамтамасыз ету;
- Педагогикалық қызметкерлердің эмоционалды күйіп кетуінің алдын алу бойынша арнайы бағдарламалар әзірлеу.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу (Превенция насилия)

Қатысушылар (балалар) өздерін қауіпсіз сезіне ме (үйде, мектепте)?

Педагогтердің пікірінше,

оқушылар мектеп қабырғасында өздерін қауіпсіз сезінеді.

Алайда, үй мен мектептен тыс жерде — балалар қауіп-қатерге тап болуы мүмкін.

Бұл тақырып қаншалықты ашық талқыланады?

- Бұл тақырыптар қоғамда кеңінен талқыланады, себебі өте өзекті;
- Жиі БАҚ арқылы таратылады;
- Дегенмен, буллингтің нақты мәні түсініксіз болып жатады;
- Көп жағдайда «қақтығыс» пен «буллинг» ұғымдары шатастырылады.

Нені жақсарту ұсынылды?

- Балаларға оқу жүктемесін азайту;
- Қарым-қатынас мәдениетін дамыту;
- Баршаға бірдей ережелерді орнату;
- Студенттердің стресске төзімділігін арттыру;
- Қақтығыстарды шешу тәжірибелерін енгізу.

Бұл ұсыныстар қауіпсіз және қолдаушы орта қалыптастыруға бағытталған.

Негізгі мәселелер:

- Зорлық-зомбылық көбіне отбасындағы жылулықтың жетіспеушілігімен байланысты.
- Жас мамандар мұндай жағдайлармен жұмыс істеуден қорқады.
- Жеке жұмыс жүргізуге арналған кабинеттер мен жағдайлар жетіспейді.
- Ведомствоаралық өзара іс-қимылда қиындықтар кездеседі.

Дәйексөздер:

- «Отбасында махаббат көрмеген адам өзгелерге зорлық көрсетуі мүмкін».
- «Ата-ананың шамадан тыс бақылауынан бала үйден қашып кетті».
- «Мамандар арасында ынтымақтастық пен тәжірибе алмасу қажет».
- «Жеке әңгіме өткіземін, психологқа жолдауды ұсынамын» (педагог, 37 жаста, солтүстік).

• «Мұғалімдерді оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын буллингтен қорғау керек» (педагог, 52 жаста, солтүстік).

• «Ұжымда буллингті болдырмау жолдары, ұжымда салауатты микроклимат қалыптастыру» (педагог, 29 жаста, солтүстік).

• «Сынып жетекшісіне хабарлаймын, студентпен бетпе-бет сөйлесемін» (педагог, 35 жаста, солтүстік).

• «Мекемеде үш суицид жағдайы болды — бәрі де сырт көзге үлгілі отбасылардан. Біз жіберіп алдық, өйткені тек қиын балаларға назар аудардық».

• «Отбасындағы мәселе анықталған кезде, ата-аналар диалогтың орнына басқармаға шағымданды».

• «Кейбір ата-аналар балада қиындық бар екенін анық белгілер болғанның өзінде де жоққа шығарады».

Ұсыныстар:

• Жеке және топтық жұмыс жүргізу үшін бөлек кабинеттермен қамтамасыз ету;

• Заманауи диагностикалық әдістер мен тренингтерді енгізу;

• Мамандардың мәртебесі мен еңбекақысын арттыру;

• Мекемелер арасындағы тиімді ынтымақтастықты дамыту.

Мұндай кешенді тәсіл — білім беру жүйесінде зорлық-зомбылықтың алдын алуда маңызды рөл атқарады.

3. Буллингтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

• Буллинг жиі қақтығыс деп қате қабылданады — бұл балалар мен ата-аналар тарапынан да байқалады;

• Жәбірленушілер мен куәгерлер салдарынан қорқады, бұл жағдайды жасыруға итермелейді;

• Мектептерде жүйелі алдын алу жұмыстары жеткіліксіз;

• Мұғалімдердің буллинг тақырыбы бойынша білімі жеткіліксіз.

Өңірлік айырмашылықтар:

Кейбір өңірлерде педагогтар буллинг жағдайларына тап болмағандарын айтты. Жекелеген ұсақ қақтығыстар болса да, олар жедел түрде шешімін табады.

Мектептерде медиация қызметтері жұмыс істейді, бұл жұмысқа оқушылардың өздері, соның ішінде жоғары сынып оқушылары мен мектеп президенті белсенді қатысады.

Бұл тәсіл уақытылы әрекет етуге және өзара түсіністік мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұсынылатын профилактикалық шаралар:

• Оқушылардың қатысуымен интерактивті шаралар өткізу (тренингтер, ойындар, жобалар);

• Тәрбиелік кездесулер ұйымдастыру;

• Позитивті мектеп ортасын қалыптастыруға оқушыларды тарту.

Назар аударылған мәселелер:

• Буллингтің отбасындағы қарым-қатынас пен тәрбиелік стильдерге байланысы жиі айтылды;

• **Ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы және олардың рөліне немқұрайлы қарауы ерекше атап өтілді.**

Мектеп не істей алады?

Педагогтар мен сынып жетекшілеріне қойылған сұрақтар:

- Мектеп қандай әрекет ете алады?
- Сынып жетекшісі мен әлеуметтік педагог қалай көмектесе алады?

Жауаптар:

• **«Алдымен ата-аналардың өзін тәрбиелеу керек, содан кейін ғана олар баласын тәрбиелей алады»;**

- **«Мектептің негізгі қызметі — білім беру, қалғаны – қосалқы».**

Бұл жауаптардан байқалатыны – **барлық жауапкершілік ата-анаға жүктеліп отыр**, ал мектеп өз шекарасын шектеп отыр. Бұл — өзара түсіністікті қиындататын "екі жақты медальдің екі жағы".

Мұндай жағдайда мектеп пен отбасының бірлесе жұмыс істеуі — буллингтің алдын алуда шешуші фактор болуы тиіс.

Іс жүзінде, бұл мәселеде «бір монетаның екі жағы» деп айтуға болады: бір жағында — педагогтар, екінші жағында — ата-аналар. Ал әр тарап бұл мәселелерде **жауапкершілікті 100% мойнына алуға дайын емес.**

Педагогтардың айтуынша, олар баланың үйде өзін қаншалықты қауіпсіз сезінетінін анықтай алмайды.

Осыған байланысты мынадай қорытынды жасауға болады:

Мектеп қызметкерлері арасында **«барлығына отбасы кінәлі»** деген стереотиптік ойлау әлі де сақталған.

Цитаталар:

• **«Бала отбасында өзін қалай сезінетінін біз қайдан білейік? Сырттай бәрі жақсы: әкесі, анасы, жағдайы жақсы, ал ертең – суицид әрекеті. Ал кінәлі тағы да мектеп!»**

• **«Баланы не толғандыратынын түсіну үшін мектептегі психолог диагностика жүргізуі керек. Ал пән мұғалімдері оны байқамайды»**

• **«Колледждегі буллинг деңгейі 2–10 балл аралығында бағаланады (100 балдық шкала бойынша) — демек, буллинг бар, бірақ жасырын»**

• **«Біз "қиын" балаларға көбірек көңіл бөлеміз, ал "жақсы" балалар қолдаусыз қалады»**

- **«Буллинг — бұл қақтығыс емес, бұл жүйелі түрде қорлау»**

Бала қауіпсіздігін қамтамасыз ету және буллингтің алдын алу — тек отбасына немесе тек мектепке тиесілі мәселе емес. Бұл **ортақ жауапкершілік.**

Жалпы қорытындылар:

• **Мамандар ерте кезеңде анықтау мен алдын алудың маңыздылығын түсінеді, бірақ эмоционалдық күйзеліс жағдайын бастан өткеруде.**

• **Жүйелі қолдау қажет: оқыту, супервизия, мекемеаралық байланыстар.**

• **Ата-аналардың рөлі шешуші, алайда олар жиі ынтымақтастыққа дайын емес.**

• **Буллинг пен зорлық-зомбылыққа кешенді көзқарас қажет: бұл — отбасымен, педагогтармен және балалармен бірлесе жүргізілетін жұмыс.**

- **Тиісті психометриялық тестілеу, семинарлар, белсенді әдістер, сондай-ақ ата-аналарды бейнероликтер, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы диалогқа дайындау ұсынылады.**

- **Педагогтарды деструктивті мінез-құлық белгілерін анықтауға үйрету қажет.**

Модератордың жалпы қорытындылары (рефлексия)

Педагогтер арасында жүргізілген сауалнама барысында **психологиялық қауіпсіздік пен деструктивті мінез-құлықтың алдын алу** тақырыбы шынайы қызығушылық пен кері байланысты тудырғаны анық болды. Мұғалімдер күрделі мәселелерді талқылауға дайын екенін көрсетті, кейде өз білімдері мен тәжірибелеріне сенімсіздік танытқанына қарамастан.

Кейбір педагогтердің буллинг немесе суицидтік мінез-құлық белгілерін байқаған жағдайда не істеу керектігін білмей, **айқын әрекет алгоритмдерін** сұрағаны — таңғаларлық жайт болды. Сонымен қатар, **оқу жүктемесін азайту** ұсыныстары жиі айтылды — бұл ұсыныс студенттердің күйзеліске түсуі мен деструктивті мінез-құлықтарының алдын алуға жүйелі көзқарастың бар екенін көрсетеді.

Педагогтердің өздерін оқушылар мен ата-аналар тарапынан болатын агрессиядан қорғау қажеттілігі туралы пікірлер ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл мәселе көбіне назардан тыс қалып жатады, алайда қатысушылардың пікірлеріне қарағанда, оған ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Сондай-ақ, **нақты араласу шекаралары бар ресми бағдарлама құру** туралы ұсыныс профилактикалық жұмысты жүйелеуге ұмтылыс бар екенін көрсетеді.

Жалпы, педагогтер бұл тақырыпқа жоғары қызығушылық танытты, **тәжірибелік құралдарға деген сұраныс** пен күрделі психологиялық және әлеуметтік мәселелерді шешуде **ынтымақтастыққа** дайын екенін көрсетті.

Ұсыныстар:

- **Бастауыш сыныптардан бастап балалармен тұрақты түрде «сезімдер жайлы әңгімелер» өткізу;**

- **Жасөспірімдерге арналған анонимді хабарласу арналарын ұйымдастыру;**

- **Ата-аналарды диалогқа дайындау — бейнематериалдар, жадынамалар, тірі кездесулер арқылы;**

- **Педагогтерді деструктивті мінез-құлық белгілерін анықтауға үйрету.**

Кешенді бағдарламаның құрамына міндетті түрде енгізілуі тиіс элементтер:

- **Құқықтық жауапкершілік (әлеуметтік педагог, 52 жас, солтүстік);**

- **Оқушыларға, мұғалімдерге және ата-аналарға арналған білім беру тренингтері;**

- **Буллингті ерте анықтау және оған әрекет ету механизмдері;**

- **Зардап шеккендер мен агрессорларға арналған психологиялық қолдау;**

- **Қақтығыстарды шешудің нақты ережелері мен рәсімдері (әлеуметтік педагог, 42 жас, солтүстік);**

• Алдын алу шаралары, ерте анықтау, тиімді араласу және зардап шеккендерді қолдау, сондай-ақ білім беру процесінің барлық қатысушыларын оқыту және ақпараттандыру (әлеуметтік педагог, 39 жас, солтүстік).

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы ынтымақтастық үшін не қарастырылуы қажет:

- Ақпарат алмасу мен құпиялылық бойынша нақты хаттамалар;
- Үнемі бірлескен кездесулер мен әрекеттерді үйлестіру;
- Әр тараптан жауапты тұлғаларды тағайындау;
- Мамандандырылған көмекке жедел және жеңіл қолжетімділік.

Қосымша байқаулар:

Кейбір әлеуметтік педагогтер сабақ барысында оқушылармен қарым-қатынастың маңызын атап өтті. Себебі буллинг немесе зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың мінез-құлқында, көзқарасында өзгешеліктер байқалуы мүмкін.

Эмоционалдық қиындықтар және диагностика:

Қатысушылар балалардың эмоциялық қиындықтарының себептері туралы ақпараттың жетіспеушілігін атап өтті. Депрессия мен мазасыздық белгілерін анықтау тұйықтық, жоғары агрессия және көңіл күйдің күрт өзгеруі сияқты симптомдармен қиындай түседі. Балалар мен ересектер арасындағы сенімнің болмауы күрделі тақырыптарды талқылауды тежейді: жасөспірімдер мектепке жүгінуді «сатқындық» деп қабылдауы мүмкін.

Превентивті шаралар қажеттілігі:

Қатысушылар депрессиялық және мазасыз жағдайларды ерте диагностикалау үшін тұрақты тренингтер мен тесттер өткізудің маңызын атап өтті.

Ұсынылған көмек түрлері:

Қатысушылар балаларға қолдау көрсету және эмоцияларын білдіру дағдыларын дамыту мақсатында келесі анонимді көмек түрлерін ұсынады:

- кеңес беру қызметтері;
- сенім телефондары;
- онлайн кері байланыс арналары;
- әлеуметтік бейнероликтер мен ашық пікірталастарды қолдану.

Тәуекел факторлары және зорлық-зомбылыққа көзқарас:

Көптеген респонденттер тікелей зорлық-зомбылық жағдайларымен кездеспесе де, жекелеген мұғалімдердің теріс ықпалы мен отбасылық кикілжіңдерге алаңдаушылық білдірді.

Қатысушылардың пікірінше, балалар психологиясы бойынша мұғалімдерге арналған міндетті оқыту курстарын, ведомствоаралық жұмыс топтарын құру және зорлық-зомбылық жағдайларына әрекет етудің нақты құқықтық нұсқауларын енгізу қажет.

Буллинг және педагогтердің рөлі:

Ең жиі кездесетін буллинг түрлері:

- вербалды агрессия (мысқыл, қорлау);

- әлеуметтік оқшаулау.

Мұғалімдер мұндай жағдайларды алғашқы болып байқауы тиіс екенін мойындайды, алайда өз әрекеттерінің құқықтық салдарынан қорқады.

Көптеген қатысушылар мектеп психологтарының қақтығыстардың салдарын жою жұмысына қосылуын қажет деп санайды, себебі педагогтардың бұл салада кәсіби дағдылары жиі жеткіліксіз болады.

Педагогтер пікірінше, қақтығыстардың алдын алу мен оларды шешуде маңызды рөлді:

- сынып жетекшілері,
- мұғалімдер,
- мектеп психологтары,
- **және оқушылардың өздері,** әсіресе қатарластар арасында беделі жоғары жоғары сынып оқушылары атқарады.

Мұндай араласу уақытылы әрі кәсіби деңгейде болуы тиіс.

Ұсынылған шешімдер:

Қатысушылар келесі жүйелі шараларды іске асыруды ұсынады:

- **Жоғары сынып оқушыларының қатысуымен мектептік татуластыру қызметтерін құру** – бұл оқушылар арасындағы жанжалдарды шешуге көмектеседі және буллингтің алдын алуға ықпал етеді;

- **Ата-аналар клубтарын ұйымдастыру** – тәрбие беру мәселелерін ашық талқылауға мүмкіндік береді;

- **Педагогтерге арналған психология және эмоциялық қолдау бойынша жүйелі оқыту** – педагогтердің кәсіби дағдыларын күшейтуге бағытталған;

- **Мектеп, психологтар және әлеуметтік қызметтер арасындағы ведомствоаралық ынтымақтастықты дамыту** – кешенді қолдау жүйесін қалыптастыру үшін маңызды.

2.1.4 Педагог-психологтармен тереңдетілген сұхбаттарды талдау

Жалпы шолу:

Барлық аймақтардағы педагог-психологтар топтары жоғары кәсіби жауапкершілік пен қатысушылық деңгейін көрсетті. Сұхбат барысында олар сұрақтарға мазмұнды әрі дәлелді жауаптар беріп, тақырыпқа терең бойлады.

Суицидтің алдын алу

Негізгі мәселелер:

Сұхбат барысында респонденттер оқушылардың дағдарыстық жағдайларын жақсы түсінетіндерін және бұл мәселе бойынша жұмыстың басты бағыттарын нақты білдірді.

Кәсіби қиындықтар:

- **Ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі** (Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі комиссиялармен, әлеуметтік қызметтермен, ювеналды полициямен өзара әрекеттесу қиындықтары);

- **Ата-аналардың қарсылығы,** мәселені мойындаудан қорқу;

- **Кадр мен уақыттың жетіспеушілігі**, көмекке мұқтаж барлық балаларды сүйемелдеу мүмкін емес;
- **Стигматизация** – бала көмек сұраудан қорқады;
- **Мектепте профилактикалық бағдарламалардың жетіспеуі.**

Эмоциялық жүктеме мен уақтылы көмек көрсетуге қатысты алаңдаушылық:

Респонденттер суицид, зорлық-зомбылық және буллингпен жұмыс істеу кезінде **ең қиынсы – көмектесуге үлгермеу** екенін ашық айтты. Эмоциялық күйзеліс пен ата-аналар тарапынан болатын қысым да кәсіби қызметке әсер етеді.

Ата-аналармен жұмыс кезінде туындайтын қиындықтар:

- Проблеманың бар екенін мойындаудан бас тарту;
- Мектеп пен мұғалімдерді кінәлау;
- Ынтымақтастықтан бас тарту, араласуға рұқсат бермеу.

Жүйелі тәсілдің болмауы:

Жауапкершілік көбінесе тек мектеп психологына жүктеледі, бұл олардың күйзеліс деңгейін арттырады және көмектің тиімділігін төмендетеді.

Негізгі мәселелер:

- **Мамандардың шамадан тыс жүктемесі және жеке жұмысқа уақыттың жетіспеуі;**
- **Ата-аналар мен басқа қатысушылардың әлсіз қатысуы** білім беру процесіне;
- **Дағдарыстық жағдайларда нақты әрекет алгоритмдерінің болмауы;**
- **Дайындықтың жеткіліксіздігі:** мұғалімдер қалай дұрыс әрекет ету керектігін білмейді;
- **Ата-аналармен өзара әрекеттесу** – ең күрделі аспектілердің бірі: жиі кездесетін реакциялар — агрессия, проблеманы жоққа шығару, психологиялық көмекке қарсылық, мәселенің маңызын бұрмалау (аса арттыру немесе елемей).

Коммуникация

қиындықтары:

Мамандар бала мен отбасын басқа қызметтерге (медициналық, әлеуметтік, құқық қорғау) бағыттаудың маңыздылығын атап өтеді, бірақ бұл кезеңде ата-аналар ынтымақтастыққа дайын болмаған жағдайда **байланыс қиындықтары туындайды.**

Психогигиена қағидаттарының сақталуы маңызды:

Сәтті профилактика маманның өз жұмысындағы психогигиенасы мен отбасы және мектеп ортасымен өзара қарым-қатынастағы мәдениетті сақтауды талап етеді.

Цитаталар:

- «Суицидтің алдын алу – бұл бүкіл қоғамның міндеті болуы керек» (Түркістан).

- «Психолог жоғары жеке жауапкершілік сезінеді және сонымен қатар – құқықтық салада қорғансыз» (Семей).
- «Егер отбасында ашық диалог болса, баланың сенім деңгейі жоғарырақ» (Алматы).
- «Олар бүркенудің шеберлері – бүгін күліп жүреді, ертең суицидке талпынуы мүмкін».
- «Біз – көптеген балалар үшін соңғы қорғаныс шебіміз».

Ұсыныстар:

- **Мектеп психологтарының санын арттыру** (1 психолог – 500 оқушы принципі);
- **Дағдарыстық жағдайларды тану бойынша тренингтерді енгізу;**
- **Жасөспірімдерге арналған қауіпсіз және анонимді платформаларды құру** (чат-боттар, Telegram-арналар);
- **Қауіп анықталған жағдайда әрекет ету бойынша нақты алгоритмдерді әзірлеу;**
- **Жылдам әрекет ету механизмдерін жасау** – бұл ведомствоаралық өзара іс-қимылды қамтуы тиіс (медицина, құқық қорғау органдары);
- **Мамандардың эмоционалды күйіп кетуінің алдын алу үшін супервизиялар мен психологиялық қолдауды тұрақты енгізу;**
- **Институционалдық қолдау, оқыту және мектептің барлық қатысушылары арасындағы үйлестіру қажеттілігі** нақты әрі сенімді түрде айтылды.

2. Зорлық-зомбылықтың алдын алу

Негізгі мәселелер:

- **Жасырын зорлық түрлерін анықтаудың қиындығы** (эмоциялық, психологиялық);
- **Диагностикалық әдістемелердің жеткіліксіз сезімталдығы** – әсіресе ерте кезеңдерде;
- **Мамандардың уақыт пен ресурс тұрғысынан шектеулі болуы;**
- **Ведомствоаралық өзара әрекеттестіктің төмен деңгейі.**

Педагог-психологтар жасырын зорлық-зомбылық түрлерін, әсіресе эмоционалдық және жыныстық зорлықты анықтау әрдайым мүмкін бола бермейтінін атап өтті.

Эмоциялық зорлық:

Көбіне мұндай жағдайға ұшыраған оқушылардың мінез-құлқында мынадай белгілер байқалады:

- тұйықтық,
- агрессивтілік,
- басқаға қарсы күш көрсету моделдерін қайталау бейімділігі.

Мамандардың пікірінше, **осындай жағдайларды анықтаудың тиімді құралдары:**

- жанама бақылау,
- анонимді сауалнамалар,
- құрдастарынан немесе балалардың өздерінен алынған ақпарат.

Алайда, қатысушылардың айтуынша, қазіргі диагностикалық әдістер ерте белгілерді анықтауға әрдайым сезімтал емес.

Психологиялық көмек ұйымдастыру мәселелері:

Оқушыларға зорлық-зомбылықтан кейін сапалы психологиялық көмек көрсету – мамандардың арасында аралас баға алған мәселе.

- Бір жағынан, көмек көрсетуге талпыныс жоғары;
- Екінші жағынан, эмоциялық зорлықты бақылаудың болмауы, уақыт пен ресурстың жетіспеуі, ведомствоаралық қолдаудың әлсіздігі – бұл жұмысты айтарлықтай қиындатады.

Сауалнама нәтижелері бойынша жауаптар:

Сұрақ: *«Сізге зорлық көріп жүрген оқушының жағдайын анықтау сәтті бола ма?»*

Жауаптар келесідей бөлінді:

- Көп жағдайда – иә;

Зорлық-зомбылықпен жұмыс бойынша педагог-психологтардың пікірлері және қажетті қолдау шаралары

Зорлықты анықтау әдістері:

- Бақылау,
- Жеке әңгімелесу,
- Құрдастардың шағымдары,
- Диагностикалық нәтижелер зорлықты анықтауға көмектеседі.
- Бірақ кей жағдайларда оқушы мәселені мұқият жасырады.

Психологиялық көмекті ұйымдастыру:

Сұрақ: *«Зорлық көрген оқушыға сапалы психологиялық көмек ұйымдастыру мүмкін бе?»*

Педагогтардың пікірлері былайша топтасты:

- Иә, көп жағдайда мүмкін, бірақ бұл келесі шарттарға байланысты:
 - Оқушымен сенімді қарым-қатынас орнауы – бала ашылуға дайын болса;
 - Зорлық белгілерін дер кезінде анықтау – жұмыс ерте басталса тиімдірек;
 - Әкімшілік пен мұғалімдердің қолдауы – командалық өзара іс-қимыл маңызды;
 - Ата-аналармен жұмыс – егер олар ашықтық танытып, серіктестікке дайын болса.

Жұмыс кезеңдері:

Диагностика → Әңгіме → Сүйемелдеу → Бақылау

Сұрақ: *«Неліктен кей адамдар зорлық көрсетеді?»*

Жауаптар бірауыздан келесідей болды:

- Ішкі агрессияның шығар жолын таба алмау;

- Өмірінде өзі де зорлыққа ұшыраған тәжірибе;
- Төмен өзін-өзі бағалау, үстемдікке ұмтылу;
- Эмпатия дағдыларының болмауы;
- Отбасылық және мәдени ерекшеліктер, зорлыққа деген қалыптасқан көзқарас.

Сұрақ: «Зорлықпен жұмыс істеу үшін қандай қолдау қажет?»

Респонденттердің ортақ ұсыныстары:

- Мектеп әкімшілігінің қолдауы;
- Жылдам әрекет ету мүмкіндігі, уақыт пен кеңсенің қолжетімділігі, ата-анамен келісімдер;
- Әдістемелік және супервизорлық қолдау;
- Тәжірибелі психологтармен кеңесу;
- Оқыту, тренингтер және әдістемелік материалдарға қолжетімділік;
- Жүктемені азайту – маманның жеке жұмысқа уақыт бөле алуы үшін.

йексөздер:

- «Бала агрессив болуы мүмкін, себебі ол “жаман” емес, керісінше — өзі құрбан» (Семей).
- «Кейде ата-аналар баланың ішкі жанайқайын байқамайды» (Алматы).
- «Ата-аналармен жұмыс — бұл үнемі қарсылыққа тап болу» (Семей).
- Жас педагогтар арасында **зандық салдарлардан қорқу** кең таралған.
- **Жүйеге деген сенімсіздік:** мұғалімдер қателік жіберем бе деп қорқады.
- **Зорлықтың жасырын түрлері** — әсіресе толық емес отбасыларда жиі кездеседі.

Ұсыныстар:

1. **Әлеуметтік педагогтарды, психотерапевтерді, ювеналды полицияны тарту;**
2. Педагогтар мен ата-аналарды зорлық белгілерін тануға үйрету;
3. **Анонимді сауалнамалар мен бақылау жүйесін құру;**
4. **Мектептік қолдау топтарын қалыптастыру.**

Мамандардың пікірі:

Мектептегі зорлық-зомбылықтың алдын алуда **жүйелі ведомствоаралық ынтымақтастық** ерекше маңызға ие. Тек барлық құрылымдардың келісілген әрекеті ғана тұрақты нәтижелерге әкелуі мүмкін.

Осы блоктан мынандай қорытынды шығаруға болады:

- Мәселе **көпқабатты**, тек мектеппен шектелмейді;
- Педагогтар зорлықтың көріністеріне **кәсіби тұрғыда сезімтал**;
- **Институционалдық қолдауға** деген сұраныс жоғары;
- Қызметтер арасындағы өзара әрекеттестік пен үйлестіру – басты қажеттілік
- Мектептен күтілетіндер (буллинг жағдайында)
- Білім беру жүйесінің қиындықтары

- Нормативтік құжаттар мен бірлескен ведомствоаралық бұйрықтардың болуына қарамастан, профилактикалық шараларды жүзеге асыру жауапкершілігі негізінен мектепке, дәлірек айтқанда — білім беру жүйесі мамандарына жүктеліп отыр.

- **Тиімді ведомствоаралық өзара іс-қимылдың болмауы және нақты іс-әрекет алгоритмдерінің жоқтығы** буллинг жағдайларын **диагностикалау мен сүйемелдеуді** күрделендіреді.

Тиімді профилактикалық шаралар

Мамандар буллинктің алдын алу тиімді болуы үшін ол ең алдымен **позитивті коммуникацияға, ұжымдық бірлікке** негізделуі тиіс деп есептейді. Сонымен қатар, бұл жұмысқа **білім беру процесінің барлық қатысушылары** — оқушылар, мұғалімдер, әкімшілік, ата-аналар, әлеуметтік педагог, тәлімгерлер және оқушылар өзін-өзі басқару мүшелері **белсенді тартылуы** қажет.

Эмоционалды интеллектті және эмпатияны дамыту — профилактикалық жұмыстың **басты бағыты** ретінде қарастырылуы керек.

3. Буллинктің алдын алу

Дискуссия эмоцияға толы өтті, қатысушылар мәселені белсенді талқылап, өз пікірлерін былайша білдірді:

Сұрақ: Сіздің мектебіңізде буллинг қаншалықты жиі кездеседі (100 баллдық шкала бойынша)?

➤ «Буллинг – қазіргі кезде өзекті құбылыс. Алайда, нақты тәжірибеде біз онымен жиі бетпе-бет келмейміз» — деген пікірлер айтылды.

Сұрақ: Сіздің ойыңызша, адамды басқаларды буллинг жасауға не итермелейді?

Буллинг — бұл **саналы агрессия**, ал адамды басқаларды ренжітуге итермелейтін себептер мыналар:

- **Өзін әлсіздер арқылы көрсетуге деген ұмтылыс** (буллерге билік пен үстемдік сезімі маңызды, әсіресе өзі сенімсіз немесе ата-анасының тым бақылауында болса);

- **Төмен өзін-өзі бағалау және ішкі мазасыздық;**

- **Өз өмірінде зомбылықты бастан өткеру;**

- **Эмпатия мен коммуникациялық дағдылардың болмауы** (эмоцияны білдіру және қақтығысты конструктивті шешу жолдарын білмеу);

- **Агрессияның әлеуметтік қолдауы** (агрессивті мінез-құлықты ұжымда қолдау: «сыныптың беделдісі», «әзілқой» бейнесі);

- **Ересектердің әрекетсіздігі** (мұғалімдер мен ата-аналардың үнсіздігі мен жазасыздық сезімі — шексіздік иллюзиясын тудырады).

Адамды буллингтен тежейтін жетіспейтін қасиеттер:

- **Эмпатия** – басқа адамның сезімін түсіну және бөлісу қабілеті;

- **Шекараны құрметтеу** – әр адамның жеке кеңістігі мен қадір-қасиетін мойындау;

- **Өзіне деген сенімділік** – өзін көрсету үшін басқа біреуді қорлаудың қажеттілігі болмауы;

- **Өзін-өзі бақылау** – эмоцияны басқару, импульсивті әрекеттерге жол бермеу;

- **Іс-әрекеттің салдарын түсіну** – жасаған әрекеттердің басқа адамға қалай әсер ететінін сезіну.

Білім беру жүйесінде буллингпен жұмыс істеуде кездесетін қиындықтар:

- ◇ **Мәселені жоққа шығару**

- Кейбір мұғалімдер мен әкімшілік өкілдері буллингті «қарапайым жанжал» немесе «балалар арасындағы ұсақ-түйек» ретінде қабылдайды;

- Буллердің ата-аналары баласының әрекетін **ақтап алуға тырысады**, нақты фактілерді мойындамайды.

- ◇ **Уақыт пен ресурстардың жетіспеуі**

- Психологтар өте жоғары жүктемемен жұмыс істейді, бұл әр қатысушыға (жәбірленуші, буллер, куәгер, педагог, ата-ана) жеткілікті назар аударуға кедергі келтіреді;

- **Жүйелі және жоспарлы профилактикалық жұмыс** жүргізуге уақыттың аздығы.

Осы қиындықтарды шешу үшін тек мектеп ішінде ғана емес, **барлық мүдделі тараптардың** (мұғалімдер, ата-аналар, әлеуметтік қызметтер, құқық қорғау органдары) үйлесімді жұмысы қажет.

Қатысушылар буллингпен жұмыс істеуде қандай ықтимал салдарлардан қауіптенеді?

- **Буллингтің күшеюі:** араласудан кейін, әсіресе буллер кімнің «шағымданғанын» білсе, жағдай ушықуы мүмкін;

- **Жәбірленушінің оқшаулануы:** көмектеспек болған әрекет керісінше оның оқшаулануына себеп болуы ықтимал;

- **Ата-аналардың реакциясы:** буллердің ата-аналары баласын қорғап, маманды айыптауы, шағымдану немесе қысым көрсету жағдайлары кездеседі.

Буллингтің алдын алу үшін қандай шаралар қажет?

- Ең бастысы — **буллингке нөлдік төзімділік мәдениетін** қалыптастыру;

- Бұл жұмыс тек мектеппен шектелмей, **барлық қатысушылардың** (оқушылар, мұғалімдер, ата-аналар, әкімшілік, сыртқы құрылымдар) белсенді араласуын талап етеді;

- Профилактика — **бір реттік шара емес**, бұл үздіксіз жүйелі жұмыс, ол өзара құрмет пен жауапкершілік мәдениетін дамытуды көздейді.

Комплекс бағдарламасына міндетті түрде енгізілуі керек бөлімдер:

- ✓ Буллинг пен зорлық-зомбылықты анықтау дағдыларына оқыту;

- ✓ Эмоциялық интеллект пен эмпатиямен жұмыс;

- ✓ Мұғалімдерге арналған нақты әрекет алгоритмдері;

- ✓ Оқушылар үшін анонимді хабарласу мүмкіндіктері (чат-бот, сенім жәшігі, онлайн-форма және т.б.);

- ✓ Ата-аналарды тарту және олардың хабардарлығын арттыру.

Психологтар мен әлеуметтік педагогтар үшін аса маңызды тақырыптар, модульдер мен құралдар:

- **Зорлық-зомбылық пен депрессия белгілерін тану** – психоэмоционалды күйзеліс пен қауіп-қатерді ерте кезеңде анықтау үшін;
- **Психологиялық алғашқы көмек көрсету** – шұғыл жағдайларда дұрыс қолдау көрсету дағдылары;
- **Агрессормен және жәбірленушімен жұмыс әдістері** – екі жаққа да тиімді қолдау көрсету тәсілдері;
- **Аралық коммуникация және медиация** – қақтығысты шешу және өзара түсіністікті қалыптастыру құралдары;
- **Мультидисциплинарлық командада жұмыс істеу** – мектеп, ата-ана және сыртқы мамандар арасында тиімді өзара әрекеттестік құру.

Мектеп мамандары мен сыртқы құрылымдар арасындағы тиімді ынтымақтастық үшін қажет:

- **Қалыптасқан байланыс арналары** – ювеналды полиция, әлеуметтік қызметтер, ПМСП орталықтары және басқа ұйымдармен;
- **Дағдарыс жағдайларында өзара әрекет ету бойынша нақты хаттамалар** – әр тараптың рөлін және әрекеттер ретін нақтылау;
- **Мерзімді межведомстволық кездесулер** – әріптестік пен тиімді шешім қабылдау үшін ортақ талқылау алаңы;
- **Құпиялылықты сақтай отырып ақпарат алмасу** – этикалық және құқықтық нормаларды сақтай отырып өзара сенім қалыптастыру.

Бұл тақырыптар мен механизмдер психологтар мен әлеуметтік педагогтардың кәсіби рөлін күшейтеді және мектептегі қауіпсіздік пен алдын алу жүйесін жүйелі түрде дамытуға мүмкіндік береді.

Негізгі мәселелер:

1. **Буллингтің жиі кездесуі және оны дұрыс қабылдамау.**
2. Мамандардың субъективті бағалауы бойынша, буллинг мектеп ортада кең таралған құбылыс. Алайда маңызды байқау – бұл құбылыстың жиі дұрыс анықталмауы. Көп жағдайда буллинг пен қарапайым жанжал арасындағы шекара бұлдыр болады:
3. – Бір жағынан, жағдай тым драматизацияланады;
4. – Екінші жағынан, шынайы буллинг жасырылады немесе еленбей қалады.

Мұндай бұрмалаулар профилактикалық жұмыстың тиімділігін төмендетіп, оқушылар мен ата-аналардың қолдау жүйесіне деген сеніміне кері әсер етуі мүмкін.

2. Агрессивті мінез-құлықтың себептері және эмпатияның жетіспеушілігі.

Буллингтің негізгі мотивтері ретінде мамандар келесі факторларды атайды:

- Өзін дәлелдеуге деген ұмтылыс, әсіресе ересектер тарапынан авторитарлы тәрбие үлгісі болған жағдайда;
- Эмпатияның жеткіліксіздігі (басқа адамның сезімін түсініп, ескермеу);
- Құрдастары арасында күш пен бақылау арқылы бедел жинауға тырысу.

4. Жүйелік мәселелер:

5. – Буллинг пен қақтығыстарды шатастыру;
6. – Агрессияға бейім балаларда эмпатияның жетіспеушілігі;
7. – Қолдау жүйесіне сенімнің төмендігі;
8. – Буллинг жағдайларын тіркеуде мамандардың заңдық тұрғыдан қорғалмауы.

Цитаталар:

- «Не каждый конфликт — это буллинг, но и не каждый буллинг выглядит как конфликт» (Семей).
- «Бала ашық сөйлесе алмайды, өйткені оны тыңдайтын адам жоқ сияқты сезінеді» (Алматы).
- «Буллингпен күресте ата-ана, мектеп әкімшілігі, сынып жетекшісі және психологтың бірлесіп жұмыс істеуі маңызды» (Түркістан)

Ұсыныстар:

1. **Сыныптармен жеке жұмыс бағдарламаларын әзірлеу** – жас ерекшелігіне, ұжымдағы ахуалға, қақтығыстың ерекшеліктеріне және тәуекел деңгейіне қарай бейімдеу.
2. **Эмпатия мен әртүрлілікті қабылдауға үйрету** – эмоционалдық интеллектті дамытуға бағытталған тұрақты тренингтер мен сынып сағаттарын енгізу.
3. **Буллинг құрбандарын қолдау бойынша нақты маршруттарды енгізу** – анықтаудан бастап қалпына келтіруге дейін, психолог, мұғалімдер және ата-аналар арасындағы үйлестірумен.
4. **Педагогтарды әдістемелік тұрғыда тұрақты қолдау** – оқу материалдарымен қамтамасыз ету, супервизиялар, жағдайларды талдау және кәсіби тәжірибе алмасу.

Жалпы қорытындылар:

1. Кәсіби тұрғыда шаршау мен қолдаудың жетіспеушілігі байқалады.
2. Мектеп, отбасы және сыртқы қызметтер арасында жүйелі үйлестіру қажет.
3. Қатысушылар ресурстар мен нақты ережелер болған жағдайда оқуға және жаңа форматтарды енгізуге дайын.
4. Психологтарда ресурстар, уақыт және қолдау жетіспейді.
5. Ата-аналар мен мектеп жиі жауапкершілікті бір-біріне жүктейді.
6. Суицид қаупі көп жағдайда уақытында анықталмайды.
7. Буллинг пен зорлық-зомбылық — ведомствоаралық тәсілді қажет ететін жүйелі мәселе.

Негізгі ұсыныстар:

- Сыныппен жұмыстың жеке бағдарламаларын нақты жағдайға қарай әзірлеу;
- Эмпатия мен өзгешелікті қабылдауға бағытталған профилактикалық шараларды ұйымдастыру;
- Педагогтер мен ата-аналарды буллингті тану, алдын алу және оған ден қоюдың негізгі қағидаттарына үйрету;
- Буллинг жағдайларын анықтау кезінде педагогтер мен ата-аналарға арналған нақты әрекет ету алгоритмдерін жасау.

Негізгі байқаулар мен қайталанатын тақырыптар:

1. **Кәсіби қызығушылықтың жоғары деңгейі.** Барлық қатысушылар белсенділік танытып, тәжірибелерімен бөлісті, талқылауға толықтай қатысты. Әрбір пікір нақты мысалдармен расталып отырды.

2. **Жүйелі қолдаудың болмауы және жүктеменің көптігі.** Уақыттың, әдістемелердің, оқыту бағдарламаларының жетіспеушілігі, эмоциялық шаршау – жиі көтерілген мәселелер. Педагог-психологтар әртүрлі санаттағы оқушылармен бір мезетте жұмыс істейді, ал бұл міндеттердің нақты бөлінбеуі оларды шамадан тыс жүктейді.

3. **Әкімшілік пен әріптестер тарапынан түсінбеушілік.** Қатысушылар баланың психологиялық жағдайының маңыздылығын педагогикалық ұжымның жеткілікті деңгейде түсінбейтінін атап өтті. Педагогтар тарапынан мұндай жағдайларды бірлесіп шешуге дайындықтың болмауы да мәселе ретінде көтерілді.

4. **Ата-аналар тарапынан сенімсіздік пен жабықтық.** Көптеген байқауларда ата-аналардың маңызды ақпаратты жасыратыны, мәселелерден қорқатыны, жиі қарсылық білдіретіні айтылды.

5. **5. Ведомствоаралық өзара әрекеттестік пен нақты әрекет алгоритмдерінің шұғыл қажеттілігі.**

6. Қатысушылардың басым көпшілігі келісілген іс-әрекеттерге, нұсқаулықтарға, оқыту бағдарламаларына және мектеп пен денсаулық сақтау мекемелері, ПДН, ЦЦП, ЦПЗ секілді құрылымдар арасында жүйелі байланысты орнатудың маңыздылығына ерекше назар аударды.

7. **6. Эмоционалды қауіптерді ерте анықтау қажеттілігі.**

8. Бұл бағытта сенімді, қауіпсіз және анонимді қарым-қатынас тәсілдерін (сенім жәшіктері, жекелеген кеңестер, чаттар) дамыту аса маңызды деп танылды. Жеке кеңестер жүйелі түрде ұйымдастырылып, құпиялылық пен сенімге басымдық берілуі тиіс.

9. Мектептегі эмоционалды ахуалды үнемі бақылап отыру және оқушылар үшін жайсыз «көрінбейтін аймақтарды» анықтау қажет. Эмоционалды сауаттылықты арттыруға бағытталған бағдарламалар, қиын тақырыптарды қауіпсіз талқылау құралдары, ата-аналар мен педагогтар үшін оқыту іс-шаралары және бірлескен кездесулер қажет. Сондай-ақ, әлеуметтік және эмоционалды дағдыларға бағытталған тұрақты тренингтер мен тәжірибелік сабақтарды енгізу ұсынылады.

10. **7. Тәрбиелеу процесіне қатысушылар арасындағы алшақтық.**

11. Мектеп пен ата-ана арасындағы өзара әрекеттестіктің әлсіздігі байқалады. Әр тарап жауапкершілікті екіншісіне жүктеуге тырысады, ал бұл жасөспірімнің сау психологиялық дамуына кедергі келтіреді.

12. **8. Ортақ жауапкершіліктің жеткіліксіздігі.**

13. Ата-аналар мен педагогтар көбінесе өз әрекеттерінің қоғам мен мемлекеттің болашағына тікелей әсер ететінін жете түсінбейді.

14. **9. Жасөспірімдерді түсіну қиындықтары.**

15. Ересектер тарапынан жасөспірімдердің психоэмоционалдық белгілерін қабылдауға, тыңдауға және түсінуге дайындықтың жеткіліксіздігі атап өтілді.

9. Ресурстар тапшылығы.

10.Педагогтар мен психологтар проблемаларға уақтылы әрекет етуге қажетті уақыттың, кадрлардың және командалық қолдаудың жетіспеушілігін атап өтті.

11.Ақпараттың жеткіліксіздігі және айыпталудан қорқу.

12.Жасөспірімдер мен ата-аналар көмекке қайда жүгіну керек екенін әрдайым білмейді, сонымен қатар ашық әңгімеден қорқады.

12. Алдын алудың біртұтас жүйесінің болмауы. Жекелеген, жүйесіз іс-шаралар тұрақты нәтиже бермейді. Алдын алу жұмысы жүйелі және ұзақмерзімді болуы қажет.

● **Не таңқалдырды / ерекше байқау ретінде аталды:**

- **Қатысушылардың рефлексия деңгейі өте жоғары болды.** Педагогтер тек оқушылардың қиындықтары туралы ғана емес, өздерінің ішкі күйзелістері – кінә, шаршау, жалғыздық туралы да ашық айтты.

- **Кейбір мамандар өздеріне де психологиялық қолдаудың қажет екенін ашық айтты.** Бұл кәсіби жану мен эмоциялық жүктеменің деңгейін көрсетеді.

- **Ұсыныстар нақты әрі тәжірибеге бағытталған болды.** Қатысушылар тек "не істеу керек" емес, сонымен бірге "қалай нақты жүзеге асыруға болады" дегенге мән берді – форматы, модулі, құралдары мен қадамдары ұсынылды.

- **Жалпы ынтымақтастыққа дайындық пен дамуға деген мотивация байқалды,** тіпті кәсіби және эмоционалды әлсіреген жағдайларда да.

- Фокус-топ педагог-психологтар арасында кәсіби күйзеліс деңгейінің жоғары, бірақ ұйымдастырушылық және әдістемелік қолдаудың төмен екенін көрсетті.

Қатысушылар зор ынта мен бірлескен дамуға дайын екендіктерін білдірді, алайда зор қажеттілік ретінде жүйелі қолдауды, тұрақты кәсіби оқытуды және өз рөлдерінің маңызды мамандар ретінде – суицид, буллинг және зорлық-зомбылықтың алдын алу мен психологиялық сүйемелдеудегі маңызын мойындауды атап өтті.

•

- **2.2 Баева И.А. әдістемесі бойынша ата-аналар, педагогтер және оқушылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелерін талдау**

- Сауалнама республиканың 9 өңірінде **Google-формалар** көмегімен өткізілді.

- **Әдістеме авторы – Баева Ирина Александровна** Психология ғылымдарының докторы, Ресей білім академиясының академигі, профессор,

даму және білім психологиясы кафедрасының доценті,

- «Білім берудегі психологиялық қауіпсіздік пен мәдениет» ғылыми-зерттеу зертханасының меңгерушісі,

- магистратура бағдарламасы «Білім мен әлеуметтік өзара әрекеттегі психологиялық қауіпсіздік» директоры,

- ФГБОУ ВО «А.И. Герцен атындағы Ресей мемлекеттік педагогикалық университеті» (Санкт-Петербург, Ресей).

• Бұл әдістеме білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздік деңгейін анықтауға бағытталған және білім алушылардың, педагогтердің және ата-аналардың оқу үдерісіндегі өзара әрекеттесуін, сенімділік деңгейін, эмоционалды климатты және қолдау факторларын бағалауға мүмкіндік береді.

Сауалнама мақсаты – білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігіне әсер ететін жағымсыз факторларды анықтау.

Сауалнамаға келесі өңірлер қатысты:

- Абай облысы
- Алматы облысы
- Атырау облысы
- Жамбыл облысы
- Жетісу облысы
- Түркістан облысы
- Ұлытау облысы
- республикалық маңызы бар қалалар – Астана және Алматы.

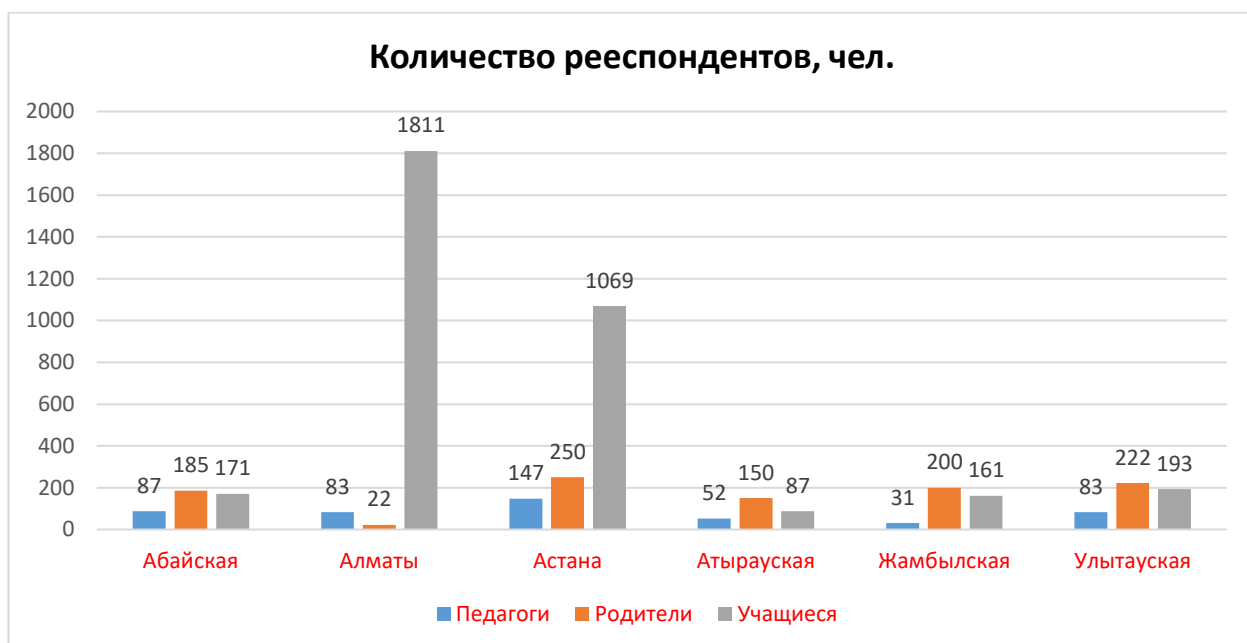
Алайда, Алматы, Жетісу және Түркістан облыстары өздерінің деректерін ұсынбады.

Білім беру ортасындағы психологиялық қауіпсіздікті бағалауда толыққанды аймақтық репрезентативтілікті қамтамасыз ету үшін барлық өңірлердің белсенді қатысуы маңызды.

Таблица 1

№	Регион	Педагоги	Родители	Учащиеся	Итого
1.	Абай	87	185	171	443
2.	Алматы	83	22	1811	1916
3.	Астана	147	250	1069	1466
4.	Атырау	52	150	87	289
5.	Жамбыл	31	200	161	392
6.	Улытау	83	222	193	498
Итого		483	1029	3492	5004

Диаграмма 1.

Жалпы респонденттер саны – 5004 адам.
Сауалнамаға белсенді қатысқан өңірлер мен топтар:

- Алматы қаласының оқушылары – 1811 адам
- Астана қаласының ата-аналары – 250 адам
- Астана қаласының педагогтері – 147 адам

Сауалнама құрылымы:

Сауалнамада 18 сұрақ бар, олар 3 блокқа бөлінген:

1. 1-блок: Психологиялық қорғалу деңгейі (1–6 сұрақтар)
2. 2-блок: Психологиялық жайлылық (7–12 сұрақтар)
3. 3-блок: Білім беру ортасына психологиялық қанағаттанушылық (13–18 сұрақтар)

Нәтижелерді өңдеу нәтижесінде білім беру процесіне қатысушылар – педагогтер, ата-аналар және оқушылар – үшін келесі деңгейлер анықталды:

- Психологиялық қорғаныштық деңгейі
- Психологиялық жайлылық деңгейі
- Психологиялық қанағаттанушылық деңгейі

Сонымен қатар, әрбір аймақ пен респонденттер тобы (оқушылар, ата-аналар, мұғалімдер) бойынша білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігінің жалпы көрсеткіші анықталды.

Алынған негізгі көрсеткіштер төменде берілген.

Таблица 2

№	Регион	Общий показатель психологической безопасности		
		Педагоги	Родители	Учащиеся
1.	Абай	Средний	Средний	Средний
2.	Алматы	Высокий	Средний	Средний
3.	Астана	Средний	Средний	Средний
4.	Атырау	Средний	Средний	Средний
5.	Жамбыл	Средний	Средний	Средний

6.	Улытау	Средний	Средний	Средний
----	--------	---------	---------	---------

Мәліметтерге сәйкес, тек Алматы қаласының педагогтері ғана өз білім беру ұйымдарындағы психологиялық қауіпсіздік деңгейін жоғары деп бағалаған.

Психологиялық қорғалу

Психологиялық зорлық-зомбылықтан қорғалу деңгейі келесі бағыттар бойынша қарастырылады:

- Қорлау мен кемсітуден қорғалу
- Қорқыту мен үркітуден қорғалу
- Келісімсіз әрекетке мәжбүрлеуден қорғалу
- Елемеуден, яғни әлеуметтік оқшаулаудан қорғалу
- Жағымсыз немесе дұшпандық көзқарастан қорғалу

 1-блок сауалнама арқылы:

- Жалпы психологиялық зорлық-зомбылықтан қорғаныш деңгейі

	Регион	Уровень психологической защищенности			Уровень психологической комфортности		
		Педагог	Родители	Учащиеся	Педагог	Родители	Учащиеся
	Абай	средний	средний	низкий	высокий	высокий	средний
	Алматы	средний	средний	низкий	высокий	высокий	средний
	Астана	низкий	средний	низкий	средний	высокий	средний
	Атырау	низкий	низкий	низкий	средний	средний	средний
	Жамбыл	средний	средний	низкий	высокий	высокий	средний
	Улытау	низкий	средний	низкий	высокий	высокий	высокий

2. Оқушылардың психологиялық қорғалмау жағдайын талдау және бағалау

 Ересектер тарапынан (педагогтер, мектеп әкімшілігі) туындайтын жағымсыз көріністер:

Регион	Вопросы	Позиция респондентов	Кол-во ответов	Кол-во ответов, %
Жамбыл	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	43	26,7

Улытау	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	56	29,0
Абай	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	58	34,0
Алматы	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	67	37,0
Астана	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	479	44,8
Атырау	1. Я чувствую себя защищённым от унижения и оскорбления со стороны администрации и педагогов школы	несогласны	56	64,4
Жамбыл	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	69	42,9
Улытау	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	88	45,6
Алматы	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	86	47,5
Абай	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	91	53,2
Астана	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	597	55,8

Атырау	12. У меня есть взрослый человек в школе, которому я могу доверить свои секреты и у которого встречу понимание и сочувствие	не согласны	57	65,5
Улытау	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	28	14,5
Атырау	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	16	18,4
Астана	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	198	18,5
Абай	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	33	19,0
Алматы	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	37	20,4
Жамбыл	3. От педагогов школы можно услышать угрозы в свой адрес	согласны	37	23,0
Жамбыл	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	12	7,5
Улытау	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	21	10,9
Астана	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	122	11,4
Алматы	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	21	11,6
Атырау	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	12	13,8
Абай	5.В школе мне приходится подвергаться давлению и принуждению со стороны педагогов	согласны	28	16,0

Диаграмма 2

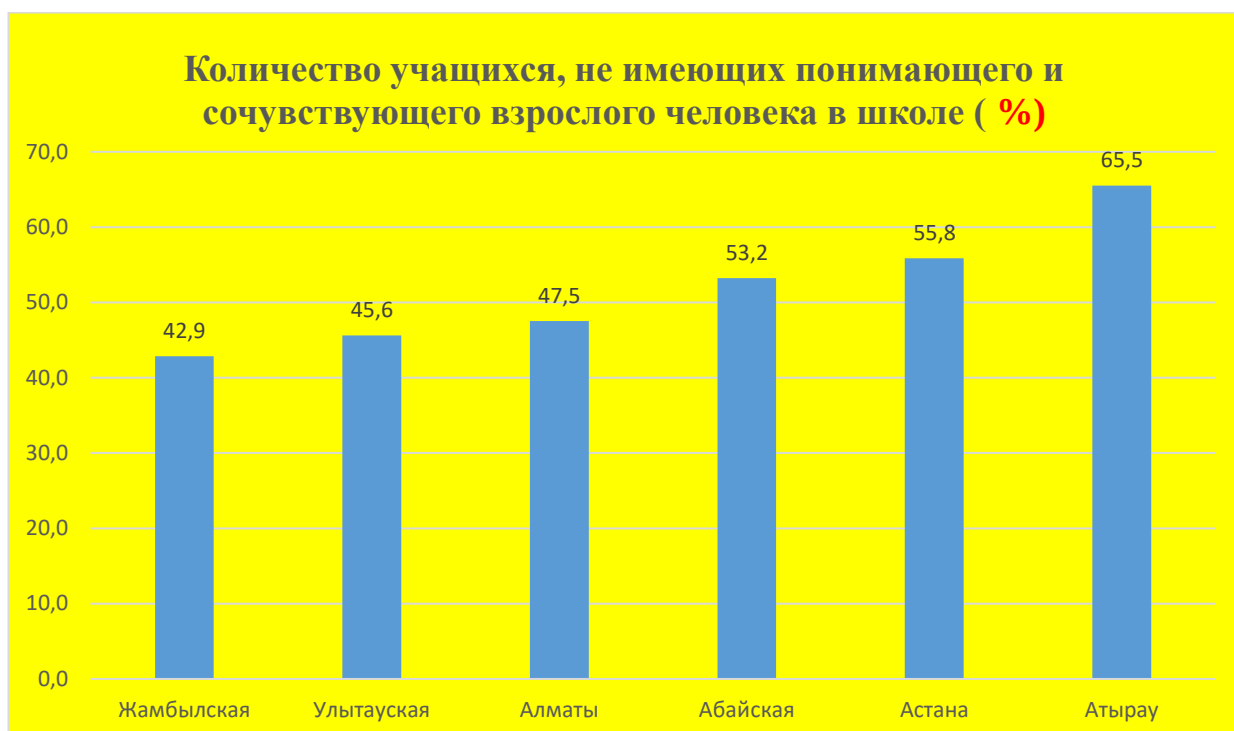

Диаграмма 3

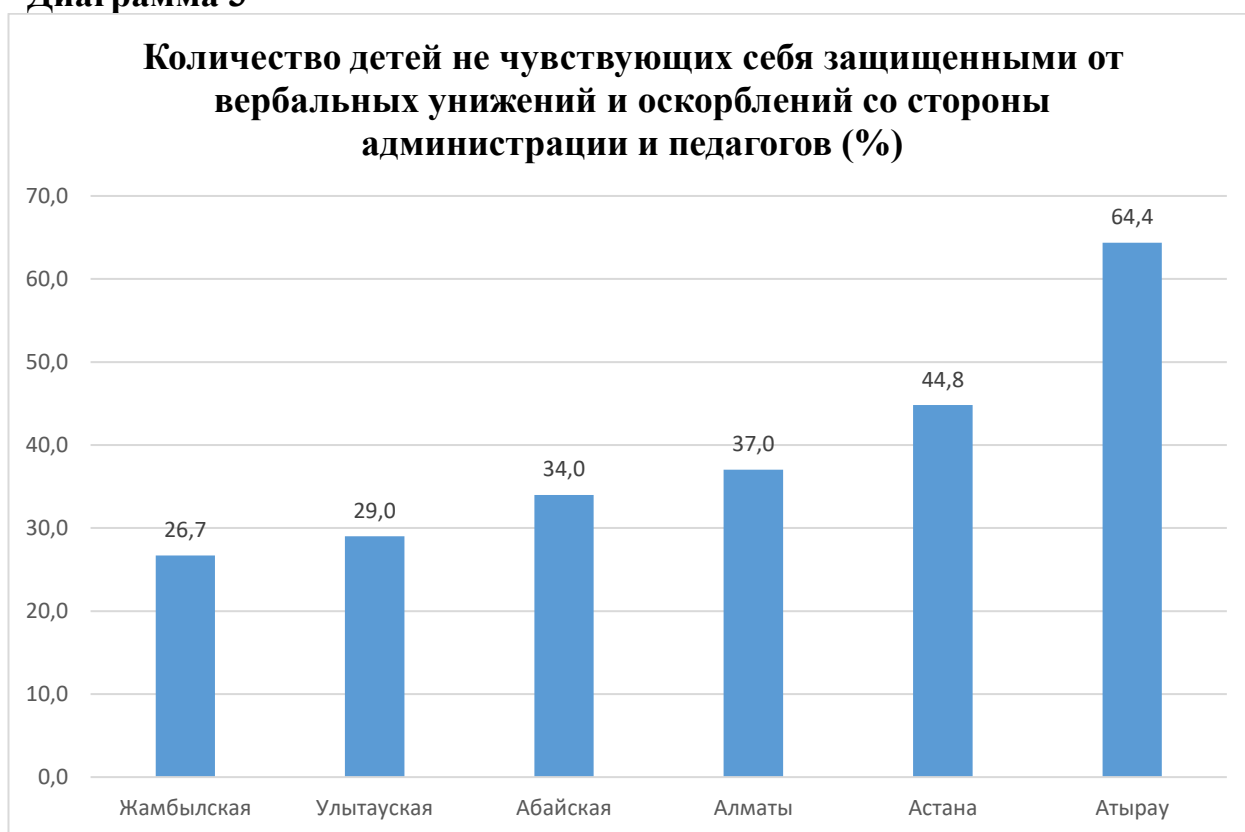

Диаграмма 4

3. Педагогтердің психологиялық қорғалмау жағдайын талдау және бағалау

(сауалнама нәтижелері бойынша анықталған педагогтердің психологиялық қорғалмау деңгейінің төмен болу себептері)

 Психологиялық қорғалмаудың төмен деңгейі тіркелген өңірлер:

- Астана қаласы
- Атырау облысы
- Ұлытау облысы

 Сауалнама нәтижелері бойынша негізгі көрсеткіштер:

Өңір	Сұрақ	Жауап	Жауап саны	%
Ұлытау	Мен өзімді әріптестер мен әкімшілік тарапынан қорлау мен кемсітуге қарсы қорғалған сезінемін	Келіспеймін	30	36,1%
Астана		Келіспеймін	56	38,1%
Атырау		Келіспеймін	28	53,8%
Ұлытау	Мектепте оқушылар тарапынан мұғалімдерді мазақ ету, ренжітетін сөз айту қалыптаспаған	Келіспеймін	31	37,3%
Астана		Келіспеймін	63	42,9%
Атырау		Келіспеймін	29	55,8%
Атырау	Әріптестер мен әкімшілік тарапынан қысым немесе қауіп сезінемін	Келісемін	4	7,7%
Ұлытау		Келісемін	12	14,5%
Астана		Келісемін	29	19,7%
Атырау	Кейбір оқушылар тарапынан маған деген жағымсыз көзқарасты сезінемін	Келісемін	6	11,5%
Ұлытау		Келісемін	12	14,5%
Астана		Келісемін	38	25,9%
Ұлытау	Кәсіби қызметімде әкімшілік пен әріптестер тарапынан қысым мен мәжбүрлеуге тап боламын	Келісемін	11	13,3%
Атырау		Келісемін	3	5,8%
Астана		Келісемін	28	19,0%
Атырау	Кейбір оқушылар мені елемейтін сияқты сезінемін	Келісемін	4	7,7%
Ұлытау		Келісемін	10	12,0%
Астана		Келісемін	38	25,9%

 Негізгі мәселелер:

- **Әкімшілік және әріптестер тарапынан қысым, кемсіту және қолдау жетіспеуі**

ChatGPT сказал:

3. Педагогтердің психологиялық қорғалмау жағдайын талдау және бағалау

(сауалнама нәтижелері бойынша анықталған педагогтердің психологиялық қорғалмау деңгейінің төмен болу себептері)

📊 Психологиялық қорғалмаудың төмен деңгейі тіркелген өңірлер:

- Астана қаласы
- Атырау облысы
- Ұлытау облысы

📊 Сауалнама нәтижелері бойынша негізгі көрсеткіштер:

Өңір	Сұрақ	Жауап	Жауап саны	%
Ұлытау	Мен өзімді әріптестер мен әкімшілік тарапынан қорлау мен кемсітуге қарсы қорғалған сезінемін	Келіспеймін	30	36,1%
Астана		Келіспеймін	56	38,1%
Атырау		Келіспеймін	28	53,8%
Ұлытау	Мектепте оқушылар тарапынан мұғалімдерді мазақ ету, ренжітетін сөз айту қалыптаспаған	Келіспеймін	31	37,3%

Өңір	Сұрақ	Жауап	Жауап саны	%
Астана		Келіспеймін	63	42,9%
Атырау		Келіспеймін	29	55,8%
Атырау	Әріптестер мен әкімшілік тарапынан қысым немесе қауіп сезінемін	Келісемін	4	7,7%
Ұлытау		Келісемін	12	14,5%
Астана		Келісемін	29	19,7%
Атырау	Кейбір оқушылар тарапынан маған деген жағымсыз көзқарасты сезінемін	Келісемін	6	11,5%
Ұлытау		Келісемін	12	14,5%
Астана		Келісемін	38	25,9%
Ұлытау	Кәсіби қызметімде әкімшілік пен әріптестер тарапынан қысым мен мәжбүрлеуге тап боламын	Келісемін	11	13,3%
Атырау		Келісемін	3	5,8%
Астана		Келісемін	28	19,0%
Атырау	Кейбір оқушылар мені елемейтін сияқты сезінемін	Келісемін	4	7,7%
Ұлытау		Келісемін	10	12,0%
Астана		Келісемін	38	25,9%

✿ Негізгі мәселелер:

- **✿** Әкімшілік және әріптестер тарапынан қысым, кемсіту және қолдау жетіспеуі
- 4. Ата-аналардың психологиялық қорғалмауының ықтимал себептері
- (сауалнама нәтижелерін талдау негізінде)

• **📊 Төмен психологиялық қорғаныс деңгейі тіркелген өңір:**

- Атырау облысы

3. Әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша негізгі тұжырымдар мен ұсыныстар

Әлеуметтік зерттеу барысында сапалы және сандық әдістер қолданылды: тереңдетілген сұхбаттар мен оқушылар, педагогтер және ата-аналарға жүргізілген сауалнамалар.

Зерттеудің мақсаты – негізгі респонденттерден (педагогтер, мектеп психологтері, ата-аналар мен оқушылар) ақпарат алу болды.

Осылайша, суицидтің, зорлық-зомбылықтың және буллингтің алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламаның негізінде **қамқорлық мәдениетін**

және менталдық денсаулықты қолдау мәдениетін дамыту идеясы жатуы тиіс.

Менталдық денсаулықты қолдау мен қамқорлық мәдениетін қалыптастыру үшін кешенді тәсіл қажет, оған мыналар кіреді:

1. Дағдарыстық жағдайлар кезінде (суицидтік мінез-құлық, буллинг, зорлық-зомбылық) реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарды әзірлеу;
2. Білім беру және тәрбие жүйесінде дағдарыстық жағдайлар кезінде (суицидтік мінез-құлық, буллинг, зорлық-зомбылық) алдын алу және ақпараттандыру бағдарламасын құру
3. (балабақша, бастауыш мектеп, негізгі мектеп, жоғары сыныптар);
4. **Интервенция және поственция** шараларын білім беру процесінің субъектілерімен (білім беру ұйымдарының әкімшілігі, педагогтер, техникалық персонал, ата-аналар мен оқушылар) **жүйелі түрде іске асыру.**

Тұжырымдамалық мақсат:

Білім беру ұйымдарында менталдық денсаулыққа қамқорлық жасау — тәрбие жұмысының және қарым-қатынас мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналуы тиіс. Бұл – барлық қатысушылардың тұрақты эмоционалдық әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған орта қалыптастыру.

Мұндай көзқарас білім беру ұйымдарының міндетін тек дағдарыстардан қорғау ғана емес, сонымен қатар эмоционалды өзін-өзі реттей алатын, өзгені түсіне алатын және өз ортасының әл-ауқатына жауапкершілікпен қарайтын тұлғаны тәрбиелеу деп кеңейтеді.

Осылайша, менталдық денсаулықты сақтау мектептің қосымша функциясы емес, оның басты тәрбиелік миссиясы ретінде қарастырылады.

Негізгі бағыттар:

1. Нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету

- Дағдарыстық жағдайлар кезіндегі әрекеттер алгоритмдерін әзірлеу: (анықтау, хабарлау, ата-аналармен және сыртқы құрылымдармен өзара іс-қимыл тәртібі);

- Психологтардың білім беру процесінің қатысушыларымен өзара әрекеттесуін регламенттеу;

- Менталдық денсаулық және эмоциялық тәрбиеге қатысты ережелерді тәрбие жұмысының бағдарламаларына енгізу.

Негізгі бағыттар

1. Нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету

- Дағдарыстық жағдайлардағы әрекет ету хаттамаларын әзірлеу (анықтау, хабарлау, ата-аналармен және сыртқы қызметтермен өзара іс-қимыл);

- Психологтардың білім беру процесінің қатысушыларымен өзара әрекеттесу регламентін бекіту;

- Менталдық денсаулық және эмоциялық тәрбие бойынша ережелерді тәрбие жұмысының бағдарламаларына енгізу.

2. Алдын алу және ағарту жұмысы

• **Қауіп топтарын диагностикалау және анықтау:** эмоционалдық жағдайды тұрақты түрде скрининг жасау, қызметкерлерді күйзеліс белгілерін ерте анықтау әдістеріне үйрету;

• **Жүгіну жүйесін дамыту:** психологқа тікелей немесе анонимді түрде жүгіну мүмкіндігін қамтамасыз ету, қатарластарынан сигнал беру арналары;

• **Ағарту жұмыстары:** стигманы азайтуға бағытталған шаралар, психикалық денсаулық туралы хабардарлықты арттыру, психологиялық қызметтің оң бейнесін насихаттау;

• **Оқушылармен, ата-аналармен және педагогтармен психоэмоционалдық әл-ауқат тақырыбында міндетті түрде ақпараттық-ағартушылық жұмыс жүргізу.**

• **Қамқорлық мәдениетін қалыптастыру:**

Мектептік өзін-өзі басқару ұйымдарын, пікір көшбасшыларын, клубтарды менталдық денсаулықты қолдау процесіне тарту. Эмпатия, қолдау және құрмет құндылықтарын қалыптастыру келесі тәсілдер арқылы жүзеге асырылады:

• **Тақырыптық тәрбие сағаттарын өткізу** («Дос болу деген не», «Қолдау дегеніміз не», «Мейірімділіктегі күш»);

• **Білім беру бағдарламаларына эмоциялық тәрбие элементтерін енгізу** (мысалы, әдебиет немесе қоғамтану пәндерінде эмоциялар, жанжалдар мен жеке шекараларды талқылау).

• **Мектеп мәдениетінде қамқорлық атмосферасын қалыптастыру:**

• **Оқушылардың менталдық денсаулыққа бағытталған бастамаларын қолдау** (еріктілер топтары, қолдау клубтары);

• **Мерекелер мен акциялар өткізу:** Психологиялық сауаттылық күні, Қамқорлық апталығы;

• **Жақсы істерді тану және марапаттау жүйесі;**

• **«Тең теңге – peer-to-peer» бағдарламасына тәлімгерлер мен жоғары сынып оқушыларын тарту.**

3. Интервенция (араласу)

• **Дағдарыс туралы сигналдарға жедел әрекет ету;**

• **Оқушыларға, ата-аналарға және қызметкерлерге жеке және топтық консультациялар өткізу;**

• **Психокоррекциялық және терапиялық жұмыстар жүргізу;**

• **Ақпараттық сессиялар, терапиялық және қолдау топтарын ұйымдастыру;**

• **Мамандарды қолдау (супервизиялар, жеке терапия, біліктілікті арттыру);**

• **Дистресс белгілеріне жүйелі түрде жауап беру механизмдерін енгізу.**

4. Поственция

• **Оқиғалардан (суицид, зорлық-зомбылық, буллинг) кейін қатысушыларға көмек көрсету;**

• **Дебрифинг өткізу, куәгерлер мен жақындарына қолдау көрсету;**

• **Білім беру ортасында тұрақтылыққа қайта оралуды қамтамасыз ету.**

Буллинг, зорлық-зомбылық және суицидтің алдын алуға арналған кешенді бағдарламаның Тұжырымдамасына қатысты мақсатты топтардың ұсыныстары

Оқушылардан ұсыныстар:

1. Мектептік өзін-өзі басқару, тең-теңімен кеңес беру, өзара көмек клубтары және медиация топтары арқылы оқушыларды алдын алу жұмысына белсенді тарту;
2. Эмпатияны, көшбасшылықты, құрмет пен жауапкершілік мәдениетін дамытуға бағытталған бастамаларға қатысу мүмкіндіктерін жасау;
3. Эмоционалдық интеллектті, өзін-өзі реттеу және зорлықсыз қарым-қатынас дағдыларын дамытуға арналған тұрақты сабақтарды енгізу;
4. Психологиялық қолдау алу үшін қауіпсіз және анонимді жолдарды ұйымдастыру (сенім жәшіктері, цифрлық платформалар, сенімді ересектер);
5. Позитивті және инклюзивті мектеп ортасын қалыптастыруға бағытталған медиажобалар мен акцияларға оқушылардың қатысуын қолдау

Ата-аналардан ұсыныстар

6. Ата-аналарға балалардың мазасыздығы мен эмоционалдық әлсіздігінің белгілерін тануға көмектесетін ақпараттық іс-шаралар, семинарлар мен кеңестерді тұрақты түрде өткізу;
7. Отбасы мен мектеп арасындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатында ата-аналарды ата-аналар клубтарының, кеңестерінің жұмысына және бірлескен жобаларға тарту;
8. Позитивті ата-аналық және баланы қолдау тәсілдері туралы қолжетімді әдістемелік материалдарды әзірлеп, тарату;
9. Кризистік жағдайларда ата-аналар үшін психологиялық көмек пен кеңестік қолдаудың қолжетімділігін қамтамасыз ету;
10. Мектептегі қауіпсіздік пен психоэмоционалдық ахуал мәселелері бойынша тұрақты кері байланысты ұйымдастыру.

Педагогтардан ұсыныстар

11. Буллингтің, суицидтің алдын алу және дағдарыстық жағдайлармен жұмыс істеу бойынша біліктілікті арттыру бағдарламаларының қолжетімділігін арттыру;
12. Қауіптерді ерте анықтау әдістері мен қалпына келтіру тәжірибелері бойынша (медиация, қолдаушы қарым-қатынас) тұрақты тренингтер енгізу;
13. Педагогтардың кәсіби күйзелуінің алдын алу үшін әдістемелік және супервизорлық қолдауды қамтамасыз ету;
14. Цифрлық гигиена және киберқауіпсіздік тақырыптарын оқу және сыныптан тыс сабақтарға қосу;
15. Қауіп белгілері байқалған оқушыларға арналған әрекет ету рәсімдері мен қолдау маршруттарын мектептерде нақты енгізу.